

FILOZOFSKI FAKULTET U SARAJEVU

RADOVI

ISSN 2303-6990

KNJIGA XXVII

SARAJEVO, 2024.

RADOVI Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knjiga XXVII, 2024.
JOURNAL of the Faculty of Philosophy in Sarajevo, Volume XXVII, 2024.

Izdavač/Publisher:

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Franje Račkog 1
71 000 Sarajevo, BiH

Za izdavača/For the Publisher: Adnan Busuladžić

Glavna urednica/Editor in Chief: Amira Sadiković

Urednici/Editors: Sibela Zvizdić, Ifeta Čirić-Fazlija

Redakcija/Editorial Board:

Leyla Amzi Erdoğdular (Rutgers University), Ifeta Čirić-Fazlija
(Univerzitet u Sarajevu), Alma Čović-Filipović (Univerzitet u Sarajevu),
Keith Doubt (Wittenberg University), Munir Drkić (Univerzitet u Sarajevu),
Jelena Gaković (Univerzitet u Sarajevu), Nadina Grebović-Lendo
(Univerzitet u Sarajevu), Hrvoje Jurić (Sveučilište u Zagrebu),
Nikolina Palašić (Sveučilište u Rijeci), Sibela Zvizdić (Univerzitet u Sarajevu)

Sekretar Redakcije/Secretary to the Board: Nihada Bećirović-Gabeljić

Lektura/Proofreading: Elma Durmišević, Mehmed Kardaš, Ulvija Tanović

UDK/UDC: Biblioteka Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta

DTP: Amra Mekić

Dizajn korica/Cover design: Tarik Jesenković

Štampa/Printing press: SOR “GRAFOSTIL” Sarajevo

ISSN 0581-7447 (Print)
ISSN 2303-6990 (Online)

Indexing and Abstracting: ERIH Plus, Modern Language Association (MLA),
Central & Eastern European Academic Source (EBSCO), Central and Eastern
European Online Library (CEEOL), Directory of Open Access Scholarly
Resources (ROAD), Slavic Humanities Index, Dimensions and MIAR
Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu arhivirani su u/Digitally stored in
LOCKSS (Lots of Copies Keep Stuff Safe)

Stavovi izneseni u tekstovima ne odražavaju nužno mišljenje članova
Redakcije/View expressed in the texts do not necessarily express opinions
of the Editorial Board

RADOVI
Filozofskog fakulteta u Sarajevu
knjiga XXVII, 2024.

Sarajevo, 2024.

RADOVI
Filozofskog fakulteta u Sarajevu
Volume XXVII, 2024.

Sarajevo, 2024.

SADRŽAJ

LINGVISTIKA

Ulvija Tanović

SEMANTIČKE OPOZICIJE I SEMANTIČKE IZOTOPIJE U FORMIRANJU
DISKURSA O “DOKUMENTU SAFER” ZA REFORMU OSNOVNOG I
SREDNJEG OBRAZOVANJA U KANTONU SARAJEVO.....11

Selma Đuliman

HUMOR PROŠLOSTI: SEMANTIČKA ANALIZA HUMORA U
ANEGDOTAMA O NASRUDIN-HODŽI33

Mehmed Kardaš, Amela Ljevo-Ovčina

RUSIZMI U RJEČNICIMA BOSANSKOG JEZIKA.....57

Azra Hodžić-Čavkić, Minka Džanko, Amina Šiljak-Jesenković

MODIFIKACIJA IDIOMSKIH SKUPINA U ROMANU *ŠTO PEPEO PRIČA*
DŽEVADA KARAHASANA I NJEGOVIM PRIJEVODIMA NA NJEMAČKI
I TURSKE JEZIK81

Alma Sokolija

POJAM IDENTEME U SEMIOLOGIJI, LINGVISTICI
I SOCIOLINGVISTICI.....113

KNJIŽEVNOST

Biljana Oklopčić

JUŽNJAČKA GOTIČKA TRADICIJA I RODNA SUBVERZIJA U ROMANU
CARRIE STEPHEN KINGA133

PRIKAZI

Zenaida Karavdić

ETNOKULTURNI STEREOTIPI U SLAVENSKIM, GERMANSKIM,
ROMANSKIM I ORIJENTALNIM JEZICIMA: SLIČNOSTI I RAZLIKE U
PERCEPCIJI DRUGOGA
Šehović, A. ed., 2023. Etnokulturni stereotipi u slavenskim, germanskim,
romanskim i orijentalnim jezicima: sličnosti i razlike u percepciji drugoga.
Zbornik radova. Sarajevo: Slavistički komitet.163

IN MEMORIAM

Enisa Bajraktarević

IN MEMORIAM Akademik Senahid Halilović173

UPUTE ZA AUTORE 177

GUIDELINES FOR THE AUTHORS 183

KONTAKT PODACI AUTORA/AUTORICA 189

Dževad Karahasan (25. 1. 1951 – 19. 5. 2023)

Senahid Halilović (22. 3. 1958 – 24. 4. 2023)

Marko Vešović (14. 3. 1945 – 17. 8. 2023)

Mujo Slatina (18. 1. 1945 – 1. 12. 2023)

Vlado Sučić (21. 9. 1936 – 27. 11. 2023)

Ismet Dizdarević (15. 3. 1934 – 8. 12. 2023)

Enes Duraković (14. 8. 1947 – 5. 2. 2024)

Dževad Jahić (15. 8. 1948 – 21. 4. 2024)

Ovaj broj *Radova Filozofskog fakulteta* posvećujemo njima.

Glavna urednica

Amira Sadiković

LINGVISTIKA

ULVIJA TANOVIĆ

SEMANTIČKE OPOZICIJE I SEMANTIČKE IZOTOPIJE U FORMIRANJU DISKURSA O “DOKUMENTU SAFER” ZA REFORMU OSNOVNOG I SREDNJEG OBRAZOVANJA U KANTONU SARAJEVO

Sažetak

Reforma obrazovanja kao društveno značajna tema često je u žiži interesovanja kako stručne tako i šire javnosti, a naročito kad se aktuelizira usljed aktivnosti nadležnih tijela. U sklopu stručne javnosti profilirali su se mediji i autori koji redovno iznose svoje stavove o ovoj temi i na taj način doprinose formiranju javnog mnijenja od kojeg će dobrim dijelom zavisiti uspjehnost same reforme. U ovom radu analizirali smo diskurs čije je formiranje ponukano objavom dokumenta SAFER kao jednog od prijedloga za reformu osnovnog i srednjeg obrazovanja u Kantonu Sarajevo. Kroz korpus tekstova u kojima autori i autorice izražavaju svoje stavove o dokumentu pratili smo semantičke opozicije pomoću kojih su konstruirani akteri ili strane u diskursu, a putem semantičkih izotopija tematski smo identificirali glavne stavove koji se u diskursu zauzimaju u odnosu na sporni dokument. Pomoću DIMEAN metodologije za višeslojnu analizu diskursa, pokazali smo kako se diskursno relevantni fenomeni protežu kroz tekstove u korpusu, a prema Wittgensteinovom konceptu porodičnih sličnosti kako se prepliću i time tvore mrežu diskursa na nadtekstualnom nivou.

Ključne riječi: *semantičke opozicije, semantičke izotopije, DIMEAN višeslojna analiza diskursa*

UVOD¹

U Bosni i Hercegovini (BiH) je svaki drugi učenik funkcionalno nepismen, a sva djeca u prosjeku zaostaju tri godine školovanja za svojim vršnjacima u zemljama OECD-a (UNICEF, 2019). To čini reformu obrazovanja iznimno važnom za budućnost BiH. Nedavno je diskurs o reformi obrazovanja ponovo aktueliziran u Kantonu Sarajevo povodom objave dokumenta *U susret SAFER učenju: Reforma predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja u Kantonu Sarajevo* (dokument SAFER). Uspješnost svake reforme u značajnoj mjeri zavisi od toga kako će biti prihvaćena u stručnoj i široj javnosti.

Ovaj će se rad fokusirati na diskurs koji se razvio oko dokumenta SAFER u člancima objavljenim na veb-portalu časopisa *Školegijum* koji doprinosi oblikovanju javnog mnijenja o reformi obrazovanja u Kantonu Sarajevo. Predmet istraživanja je, u širem smislu, diskurs u nastajanju. Pod tim podrazumijevamo hronološko praćenje formiranja diskursa oko neke nove pojave u društvu. Cilj nam je analizom odabranog korpusa tekstova utvrditi koji su diskursno relevantni fenomeni prisutni i kako se kroz njihovo međudjelovanje formira diskurs. Teorijski okvir za samo koncipiranje diskursa je Wittgensteinov pojam “porodičnih sličnosti”, a metodologija je bazirana na metodološkom modelu DIMEAN koji omogućuje kombiniranje metoda diskursne lingvistike i kritičke diskursne analize.

U nastavku rada predstavljamo teorijski okvir i argumentiramo izbor metodologije. Zatim, u dijelu posvećenom analizi, nakon kratkog predstavljanja okolnosti oko objavljivanja dokumenta SAFER, kroz tekstove u korpusu pratimo semantičke opozicije kojima se konstruiraju akteri (STRANO/NAŠE, JAVNO/PRIVATNO, VJERSKO/SEKULARNO, TAJNO/JAVNO) i semantičke izotopije (NEJASNO, NETRANSSPARENTNO, PREVARA, OBMANA), kao lingvističke kategorije koje doprinose formiranju diskursa. Cilj nam je istražiti

¹ Ovo je istraživanje predstavljeno na Naučnom skupu *Analiza diskursa i kritička analiza diskursa u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 27. i 28. 9. 2024), a sažetak objavljen u Čović-Filipović, A., Durmišević, E., Mulović, A. i Osmankadić, M., 2024. *Analiza diskursa i kritička analiza diskursa u Bosni i Hercegovini. Knjiga sažetaka*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu, str. 62–63. Dostupno na: https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/book/114 [17. 1. 2025].

kako se ovi diskursno relevantni fenomeni, ove niti ili porodične sličnosti, "pojavljuju i iščezavaju", i na taj način konstruiraju mrežu koja čini diskurs o dokumentu SAFER.

TEORIJSKI OKVIR

Za koncipiranje diskursa poslužit će Wittgensteinov pojam "porodičnih sličnosti" (njem. *Familienähnlichkeit*) iz njegove rasprave o "jezičkim igrama" (njem. *Sprachspiele*). U svom seminalnom djelu *Filosofska istraživanja* Wittgenstein postavlja "krupno pitanje koje stoji iza svih ovih razmatranja [...] šta je to suština jezičke igre, pa dakle i jezika. Šta je zajedničko svim ovim procesima i šta ih čini jezikom ili delovima jezika" (Wittgenstein, 1980, str. 66). Isto pitanje moglo bi se postaviti u odnosu na diskurs kao takav i na bilo koji diskurs konkretno: Šta je zajedničko svim diskursnim procesima i šta ih čini diskursom ili dijelovima diskursa? Wittgenstein uzima za primjer "procesе koje zovemo 'igrama'" i pita: "Šta je svima njima zajedničko?" Zatim opisuje raznovrsne igre, od kartaških do igara loptom i zaključuje da se sličnosti "pojavljuju i iščezavaju [...] vidimo jednu komplikovanu mrežu sličnosti koje se međusobno prožimaju i ukrštaju. Sličnosti u velikom i u malom".

Sljedeći pasus iz *Filosofskih istraživanja* vrijedi citirati u potpunosti jer, pored objašnjenja pojma "porodičnih sličnosti", sadrži i Wittgensteinovu analogiju "vlakna" koja će poslužiti za ilustraciju naše koncepcije diskursa:

67. Ove sličnosti ja ne mogu bolje da okarakterišem nego izrazom "porodične sličnosti", jer se isto tako prožimaju i ukrštaju sličnosti koje postoje među članovima jedne porodice: stas, crte lica, boja očiju, pol, temperament itd. — I ja ću reći: 'igre' obrazuju jednu porodicu. Isto tako, porodicu obrazuju, na primer vrste brojeva. Zašto mi nešto nazivamo "brojem"? Pa, recimo, zato što pokazuje izvesnu — direktnu — srodnost sa više stvari koje smo dotle zvali broj i time, može da se kaže, stiče indirektnu srodnost sa nečim drugim, što takođe zovemo tako. I svoj pojam broja proširujemo kao što kod pređenja upredamo nit po nit. A jačina vlakna se ne sastoji u tome da se neka nit provlači celom svojom dužinom, nego u tome da se

mnoge niti međusobno prepliću. Ali kad bi neko hteo da kaže: “Svim ovim tvorevinama je nešto zajedničko — naime disjunkcija svih ovih zajedničkih osobina” — ja bih odgovorio: ovde se ti samo igraš rečima. Isto bi tako moglo da se kaže da se nešto provlači kroz celo vlakno — naime neprekidno preplitanje ovih niti.

Vodeći se ovim Wittgensteinovim razmatranjima, predlažemo koncepciju diskursa kao vlakna sačinjenog od isprepletenih niti. Te niti su diskursno relevantni fenomeni koji se provlače kroz korpus i čije preplitanje čini diskurs. Pritom, ne moraju sve niti biti prisutne u svakom dijelu vlakna, odnosno ne mora svaki tekst korpusa sadržavati sve elemente relevantne za diskurs.

U okviru lingvistike, diskurs se, također, koncipira općenito kao “jezik u upotrebi” (Handford i Gee, 2023, str. 1). Jezik se smatra oblikom društvene prakse, a fokus analize diskursa usmjeren je na kontekste njegove upotrebe (Fairclough, 1989, str. 26). Prema tome, u užem smislu, diskurs se odnosi na specifičan set značenja izražen određenim formama i primjenama kojima se artikuliraju društvene institucije i grupe (Kress, 1989).

METODOLOGIJA I KORPUS

DIMEAN (njem. *Diskurslinguistische Mehrebenen-Analyse*) je metodološki model za diskursnolingvističku višeslojnu analizu. Nastao je kao rezultat pokušaja zbližavanja njemačkih škola diskursne lingvistike (*Diskurslinguistik* – DL) i kritičke diskursne analize (*Kritische Diskursanalyse* – KDA) u uvjerenju da bi njihov kombinirani pristup bio koristan za obje, i u smislu metoda i metodologije, i u smislu teoretske i konceptualne inspiracije (Spitzmuller i Warnke, 2011). Diskursna lingvistika se u svojim začetcima (Busse, 1987) oslanjala na Foucaultovu (1969) epistemologiju i Wittgensteinov (1953) koncept ‘jezičke igre’ (*Sprachspiel*), a primarno pitanje njenog interesa bilo je znanje koje je ljudima (u određenom vremenu i društvenom kontekstu) potrebno da bi razumjeli jedni druge (što je historičarima trebalo pomoći da razumiju historijske tekstove) (Spitzmuller i Warnke, 2011).

S obzirom na ovaj fokus, diskursna lingvistika bila je semantički orijentirana ka epistemološkoj strukturi diskursa i njenim implikacijama za značenje, za razliku od kritičke analize diskursa koja je pragmatički orijentirana na implikacije diskurzivnih praksi za ljudsko društvo i odnose moći. Metodološke temelje diskursne lingvistike udarili su u zajedničkom radu Busse i Teubert (1994), definirajući diskurs kao tematski ograničen ('virtuelni') korpus tekstova iz kojeg istraživač mora izvesti (nužno manji) 'stvarni' korpus za analizu ("thematically constrained ('virtual') text corpus from which the researcher has to extract an (necessarily smaller) 'actual' corpus of analysis" (Spitzmuller i Warnke, 2011, str. 76)). U praktičnom smislu, to je značilo ukorijenjenost u korpusnoj lingvistici i analizu prilično velikih korpusa razolikih tekstova kako bi se pronašla ponavljanja jezičkih elemenata, jer se samo kroz ta ponavljanja manifestiraju *epistemi* do kojih DL teži doći. Tu dolazi do metodološkog razmimoilaženja s KDA koja, upravo suprotno, korpus smatra 'zasićenim' kada se u njemu počnu pojavljivati ponavljanja, pa se stoga smatrala pogodnijom za kvalitativna istraživanja na manjim korpusima.

Spitzmuller i Warnke (2011) predlažu model diskursnolingvističke višeslojne analize (DIMEAN) koji će, s jedne strane, diskursnoj lingvistici ponuditi širinu i još više je otvoriti prema interdisciplinarnosti, a s druge, kritičkoj analizi diskursa ponuditi mogućnost lingvističkog usidrenja da se ne bi previše interdisciplinarno rasplinula. Što je možda najvažnije, DIMEAN nudi fleksibilan model iz kojeg istraživači mogu izabrati 'alate' koje smatraju najpogodnijim za istraživanje koje namjeravaju provesti. DIMEAN analiza razmatra diskursno relevantne fenomene kroz tri osnovna nivoa ili sloja: tekstove (intratekstualni sloj), znanje (transtekstualni sloj) i aktere (agentni sloj). Tekstovi, odnosno korpusi tekstova, čine materijal na kojem se vrše istraživanja i u njima su sadržane "konkretnje lingvističke indikacije apstraktnih diskurzivnih praksi" ("concrete linguistic indications of abstract discursive practices" (Spitzmuller i Warnke, 2011, str. 82)), tj. konkretne manifestacije diskursa. Transtekstualni sloj predstavlja i sam cilj diskursne analize (Spitzmuller i Warnke, 2011, str. 86) jer je u njemu sadržano diskurzivno znanje do kojeg se nastoji doprijeti, i to primarno kroz istraživanje obrazaca koji se sistematično ponavljaju u korpusu

tekstova. Međukorak između osnovnog sloja tekstova i nadgradnje diskursa predstavlja sloj aktera, tj. pojedinaca i društvenih skupina koji podizanjem glasa i iznošenjem svoje perspektive društvene stvarnosti nastoje oblikovati diskurs i stoga predstavljaju svojevrzne posrednike između teksta i diskursa. Ovdje vrijedi napomenuti da je za analizu bitno ne toliko ko su akteri konkretno kao imenovani sudionici u diskursu, već kako akteri sami sebe konstruiraju i pozicioniraju kroz tekstove. Ponovo je, dakle, naglasak na sistematičnim lingvističkim obrascima.

Za potrebe analize diskursa o dokumentu SAFER izabrali smo korpus tekstova koje čine članci u kojima autori izražavaju svoje stavove o ovom dokumentu u kontekstu reforme obrazovanja. U skladu s DIMEAN metodologijom i našom koncepcijom diskursa inspiriranom Wittgensteinom (1953), izabrali smo da kroz tekstove kao niti pratimo semantičke opozicije (STRANO/NAŠE, JAVNO/PRIVATNO, VJERSKO/SEKULARNO) i semantičke izotopije (NEJASNOĆE, NETRANSSPARENTNOST, PREVARA), kao i stilsko sredstvo pitanja koje se koristi za njihovo podupiranje. Ove elemente analize izabrali smo jer su zajednički tekstovima u korpusu.

Korpus

Korpus čine članci objavljeni kao reakcije na dokument SAFER, mahom na veb-stranici časopisa *Školegijum* (skolegijum.ba), koji sebe predstavlja kao “magazin za pravedno obrazovanje, pokrenut je 2011. godine kao platforma za kritičku analizu obrazovnih politika i praksi u Bosni i Hercegovini, u okviru šire kampanje za suštinsku i opsežnu reformu obrazovnog sistema”², uz jedan članak objavljen na portalu *Nomad*, koji “promovira ideju društva u kojem svi građani imaju neotuđivo pravo na slobodu (mišljenja, djelovanja, govora, čitanja, pisanja i kretanja)”³ i jedno otvoreno pismo čiji je tekst bio dostupan u sklopu agencijskih vijesti. Članci objavljeni na *skolegijum.ba* označeni su tagom #U susret SAFER učenju, a dva teksta iz drugih izvora uvrštena su u korpus jer se članci iz *Školegijuma* na njih

² *skolegijum.ba/o-nama*

³ *nomad.ba/impresita*

referiraju. Tekstovi su objavljeni u periodu od 23. 3. 2023. do 7. 2. 2024. s dva intenzivna vala objavljivanja oko 26. 12. 2023. (kad je dokument SAFER predstavljen) i nekih deset do petnaest dana nakon toga (sredina januara 2024.). Dokument SAFER pojavljivao se i u člancima objavljenim na drugim medijima, ali uglavnom u sklopu izvještavanja o dnevno-političkim dešavanjima, a ne kao samostalna tema. Članke iz drugih medija nismo uključili u korpus jer oni nisu zauzimali stavove, već su ih samo prenosili, uključujući stavove autora članaka koji su uključeni u korpus.⁴

ANALIZA

Ukratko o dokumentu SAFER

Prema saopćenju za javnost koje je izdalo Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo 15. 1. 2024. dokument *U susret SAFER učenju: Reforma predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja u Kantonu Sarajevo*⁵,

⁴ U interesu preglednosti, članci iz korpusa označeni su skraćenicama kako slijedi:

ŠK1: Kad već pričamo o reformi: **Tajni sastanci ministricе Hote-Muminović**, Rubina Čengić, 23. 3. 2023.

ŠK2: Izbijanje iz pojma: **Sretna nam Stara 1878. godina!**, Svjetlana Nedimović, 27. 12. 2023.

ŠK3: Ususret najnovijoj reformi obrazovanja u KaNiPtonu Sarajevo: **Lud, zbunjen, postnormalan**, Nenad Veličković, 29. 12. 2023.

NO: **Utjerivanje u SAF(ER)**, Namir Ibrahimović, 29. 12. 2023.

ŠK4: Povodom dokumenta U susret SAFER učenju: **Pokušaji poboljšanja našeg obrazovanja se rade pogrešnim putevima**, Lamija Tanović, 11. 1. 2024.

OP: **Otvoreno Pismo**, Adila Pašalić-Kreso, 15. 1. 2024.

ŠK5: Uz dokument U susret SAFER učenju: **Postnormalna nauka i halal Harari**, Samir Lemeš, 15. 1. 2024.

ŠK6: Povodom dokumenta U susret SAFER učenju: **Pitanja bez odgovora ili kako je uzurpirana reforma obrazovanja**, redakcija (?), 17. 1. 2024.

ŠK7: Prijedlog pedagoških standarda i normativa za osnovni odgoj i obrazovanje u Kantonu Sarajevo: **Ne sam, SAFER-e**, Savka Skarić, 22. 1. 2024.

ŠK8: Uloga Vijeća roditelja u promjenama u obrazovanju: **Glava u pijesku**, Savka Skarić, 29. 1. 2024.

ŠK9: Obrazovanje očima i srcem jedne mame: **3C + 4S = 0**, Fontoplumo, 7. 2. 2024.

⁵ Dokument SAFER dostupan je za čitanje online preko stranice Ministarstva za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo (<https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/katalog/Safer-21-12-23/SAFER/html5forwebkit.html>), a engleskoj verziji moguće je pristupiti u čitaonici Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH. <https://plus.cobiss.net/cobiss/bh/bs/bib/56491270>.

čiji su autori Christopher Jones, Ziauddin Sardar i Scott Jordan, rezultat je saradnje Ministarstva s britanskim Centrom za postnormalne politike i futurističke studije⁶ koja je omogućena podrškom Fondacije Mulalić⁷. U fazama pripreme ovog dokumenta Ministarstvo je formiralo fokus grupu domaćih eksperata koja je kroz radionice i diskusije sa autorima doprinijela njegovoj izradi.⁸ Svečano predstavljanje dokumenta upriličeno je 26. 12. 2023. u hotelu Tarčin Forest Resort.⁹

Semantičke opozicije

Diskurse načelno karakterizira neko ukupno značenje ili makrostruktura kroz koju se formalizira tema diskursa u cjelini, a ta makrostruktura se gradi kroz odnose među propozicijama koji mogu biti u službi specifikacije, objašnjenja, primjera, poređenja, kontrasta ili generalizacije (Van Dijk, 1985). Za uspostavljanje odnosa kontrasta koriste se semantičke opozicije, a to su riječi ili fraze koje se tretiraju kao kontrastivni parovi, često binarne suprotnosti, unutar specifičnog konteksta (Davies, 2007). U kontekstu analize konkretnog diskursa o dokumentu SAFER, semantičke opozicije STRANO/NAŠE, JAVNO/PRIVATNO, VJERSKO/SEKULARNO, TAJNO/JAVNO i njihove izvedenice koriste se za konstruiranje aktera, tj. za podjelu na “nas” i “njih” kao suprotstavljene učesnike u diskursu, čiji odnos čini okvir za iznošenje stavova autora.

Prvi tekst (ŠK1) koji je na veb-stranici skolegijum.ba označen tagom #U susret SAFER učenju, dakako retroaktivno, pojavio se još 23. 3. 2023. u rubrici Obrazovna politika, pod naslovom “Kad već pričamo o reformi: Tajni

⁶ Centar za postnormalne politike i futurističke studije je “međunarodna istraživačka i konsultantska mreža koja promovira pismenost o budućnostima s posebnim naglaskom na marginalizirane narode i muslimanska društva” (“international research and consultancy network that promotes futures literacy with a particular focus on marginalized peoples and Muslim societies”). <https://www.cppfs.org/#%5Bobject%20Object>

⁷ Fondaciju Mulalić osnovala je u januaru 2022. istoimena građevinska firma, a cilj joj je “promovisanje i nagrađivanje izvrsnosti u obrazovanju, poduzetništvu i društvenom aktivizmu učenika, studenata, poduzetnika i ostalih građana na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine”. <https://fondacija-mulalic.org/o-nama/>

⁸ <https://mo.ks.gov.ba/aktuelno/novosti/saopcenje-za-javnost>

⁹ <https://vlada.ks.gov.ba/node/123624>

sastanci ministrice Hota-Muminović", a potpisuje ga Rubina Čengiđ. U nje-mu opisuje kako je bila spriječena prisustvovati "po svemu sudeći" tajnom sastanku "*fokus grupe [...] o odgovornom, budućnosti okrenutom, etičnom i održivom obrazovanju (SECURE education)*" (ŠK1, isticanje u izvorniku).¹⁰ U kontekstu naše analize, zanimljivo je da se devet mjeseci prije objavljivanja dokumenta SAFER i sljedećeg teksta s ovim tagom objavljenog na skolegijum.ba već u ŠK1 pojavljuju niti koje će se protezati skoro kroz cje-lokupan korpus. Tako se, naprimjer, ističe opozicija TAJNO/JAVNO ("Ovo je po svemu sudeći *tajni* sastanak jer novinari nisu mogli prisustvovati, a nije bilo ni javne obavijesti da će se održati.") i STRANO/NAŠE ("važan sa-stanak o obrazovanju u Drugoj gimnaziji, i to na engleskom jeziku", gdje je engleski jezik u funkciji isticanja semantičkog obilježja STRANO). Opo-zicija TAJNO/JAVNO nastavlja se isticati u članku koji je na skolegijum.ba u rubrici Obrazovna politika objavljen 27. 12. 2023. pod naslovom "Izbijanje iz pojma: Sretna nam stara 1878. godina!" autorice Svjetlane Nedimović (ŠK2) i koji, između ostalog, problematizira "Studiju razvoja predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja u Kantonu Sarajevo" predstavljenu na tri-bini "u hotelu Han na Bjelašnici (sve te izmještene, samo za elitu otvorene diskusije!) [...] u organizaciji Udruženja privrednika Pozitiv i Fondacije Mulalić". Studija je, zapravo, dokument SAFER, mada se u tom trenutku i u ovom članku objavljenom na skolegijum.ba još uvijek tako ne naziva. Opozicija TAJNO/JAVNO ističe se pozivanjem na "pravilo transparentnosti", a pored nje u diskurs se uvode i srodne opozicije ELITA/OBIČNI GRAĐANI, koja je vidljiva u prethodnom citatu, i POTREBE DRUŠTVA/INTERES PRIVAT-NOG PROFITA ("da li je život grada u funkciji potreba društva ili je kanalisan za interes privatnog profita").

Svojevrsnu okosnicu diskursa čija je analiza predmet ovog rada čini članak Nenada Veličkovića pod naslovom "Ususret najnovijoj reformi

¹⁰ Ovaj tekst, osim što služi kao polazište za našu analizu 'diskursa u nastajanju', također, daje naznake o najranijoj fazi nastanka diskursa što ga promovira sam sporni dokument, koji se, kako se iz gore citiranog vidi, u ovoj fazi označavao skraćenicom SECURE umjesto SAFER. To nam ukazuje da je autorima dokumenta SAFER, čak i prije nego što je finaliziran njegov sadržaj, bilo važno imati skraćenicu za naslov.

obrazovanja u KaNiPtonu Sarajevo: Lud, zbunjen, postnormalan” (ŠK3) objavljen 29. 12. 2023. Ovo je prvi članak koji se osvrće na sadržaj dokumenta SAFER. Na početku ga precizira kao “nepotpisan prevod dokumenta *Toward SAFER Learning: Reforming Kindergarten, Primary and Secondary education in Sarajevo Canton*, autora Christophera Jonesa, Ziauddina Sardara i Scotta Jordana” (ŠK3), čime suptilno uvodi opoziciju STRANO/NAŠE koju će još jednom podebljati referirajući se na izdavače “engleske verzije” i više puta na prevod. Semantička opozicija PRIVATNO/JAVNO uvodi se izravnije kada se autor pita zašto je “ministrica odlučila da strategiju obrazovanja povjeri fondaciji domaće građevinske firme, a ne Sarajevskom univerzitetu”, odnosno privatnoj fondaciji, a ne javnom univerzitetu, pri čemu je sintagma “domaće građevinske firme” link na ranije objavljeni članak Svjetlane Nedimović (ŠK2). Opozicija VJERSKO/SEKULARNO nije izravno tematizirana u ovom članku, ali bi se “zgodna dosjetka” da se za autore dokumenta SAFER kaže da su “tri mudraca sa Zapada” i da se “objava publikacije poklopila s Božićem”, kao i uzimanje Mekija Torabija za ilustraciju zavođenja sujevjernih masa, moglo tumačiti kao aluzija na ovu dihotomiju.

Istog dana kao i ŠK3, 29. 12. 2023, na portalu *Nomad* objavljen je članak Namira Ibrahimovića naslovljen “Utjerivanje u SAF(ER)” (NO), koji nastavlja nekoliko već uočenih diskurzivnih praksi. Opozicija STRANO/NAŠE ogleda se u kritikama da dokument SAFER “uopće ne polazi od onoga što trenutno imamo u obrazovanju Kantona Sarajevo, ne konsultuje dokumente entiteta FBiH kao ni ono što radi Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (APOSO) na državnom nivou” i da prema spornom dokumentu “učenici skoro da nemaju nikakvu vezu s Kantonom Sarajevo, žive u globalnom svijetu i nositelji su promjena kompletne planete”, a najizrazitije kada Ibrahimović pita “zašto bi uopće trojica stranaca sami kreirali strateški obrazovni dokument Kantona Sarajevo? Gdje je Univerzitet, gdje su nastavnici, gdje su nevladine organizacije, gdje je Misija OSCE-a u BiH koja već sedam godina podržava obrazovnu reformu u KS?”. Opozicija PRIVATNO/JAVNO u ovom članku podvedena je pod opoziciju VJERSKO/SEKULARNO i preinačena u opoziciju VJERSKO/JAVNO. Ibrahimović

optužuje autore SAFER-a da izjednačavaju "dostignuća sekularnog/javnog obrazovanja s neakvim religioznim aspektom", a u nastavku navodi: "U Kantonu Sarajevo, kao i u BiH, društvo je sekularno, religija je odvojena od države, javno obrazovanje, makar na formalnom nivou, civilizacijsko je dostignuće." Pošto je u ovom članku autor primarno zainteresiran za opoziciju VJERSKO/SEKULARNO kod Fondacije Mulalić nije fokusiran na privatnu građevinsku firmu kao njenog osnivača, već je kritikuje kao aktera koji "veze nema s reformom javnog obrazovanja" i navodi "sumnju [...] da se ovdje radi o skrivenim ideološkim ciljevima" koje je u prethodnom pasusu najavio kao "religizaciju javnog obrazovanja". Ministrici Naidi Hota-Muminović pripisuje "tendenciju proislamiziranja javnog obrazovanja", čime izravno u opoziciju dovodi VJERSKO i JAVNO.

Moglo bi se reći da dva prethodno navedena članka (ŠK3 i NO) udaraju temelje diskursu o dokumentu SAFER. Na njih se već u prvoj rečenici direktno referira u sljedećem članku objavljenom na skolegijum.ba 11. 1. 2024. pod naslovom "Pokušaji poboljšanja našeg obrazovanja se rade pogrešnim putevima" (ŠK4) koji donosi osvrt Lamije Tanović na dokument SAFER. Dva članka su okarakterisana kao "dva izuzetno kvalitetna napisa", a njihovi autori kao dvojica "iskusnih i stručno mnogostruko potvrđenih autora". Priznajući rizik da ponovi neka od njihovih "pitanja, tvrdnji i argumenata", autorica ističe opoziciju STRANO/NAŠE u pitanju "Zašto da reformski dokument o našem obrazovanju rade strani autori, kad imamo toliko iskusnih i referentnih ovdašnjih stručnjaka koji se godinama bore za popravak našeg obrazovanja?", ali ne ističe druge dvije opozicije (JAVNO/PRIVATNO i VJERSKO/SEKULARNO), osim napomene da je Fondacija Mulalić "finansirala ovaj projekat".

Na sličnom fonu je i "Otvoreno pismo" (OP) Adile Pašalić-Kreso, objavljeno 15. 1. 2024. i dostupno u sklopu agencijskih vijesti. I u njemu se na početku poziva na "više vrlo smislenih, stručnih i opravdanih komentara i kritika" ranije objavljenih u medijima i na portalima. Od ranije pokrenutih opozicija, još uvijek prednjači STRANO/NAŠE, pa tako autorica govori o "našem obrazovanju" čije probleme "strani autori [...] ne mogu rješavati".

Stranim autorima pozvanim “ne zna se od strane koga i zašto” također se spočitava i to što spominju “našu zemlju tek usput u dva-tri pasusa, više ne-suislo i pogrešno nego smisleno” i što “našem” obrazovanju nude “neizvjesnu budućnost”, prikrivajući pritom “nepoznavanje naših prilika i neprilika” u dokumentu u kojem se “ne može prepoznati ništa konkretno što može najaviti zadovoljenje potreba našeg javnog obrazovnog sistema”. Ta opozicija se, međutim, proširuje tvrdnjom da su “naš(i) obrazovni sistem(i)” postali “predmet etno-nacionalnog, stranačkog i nacionalističkog svojatanja” gdje se vladajuće stranke pozicioniraju kao STRANO u odnosu na NAŠE. Što se tiče opozicije VJERSKO/SEKULARNO, autorica to ostavlja “za drugu priliku”, ne želeći da procjenjuje “ideološku i religijsku orijentaciju vaših autora, iako je vidljiva”. Ovim “vaših autora”, gdje se misli na ministricu kojoj je adresirano Otvoreno pismo, još jednom se STRANO predstavlja kao stranačko.

Istog dana, 15. 1. 2024, izlazi još jedan članak na skolegijum.ba, “Postnormalna nauka i halal Harari” autora Samira Lemeša (ŠK 5), za koji bi se moglo reći da dosad relativno raznovrstan diskurs sužava na opoziciju VJERSKO/SEKULARNO, jer se prevashodno bavi pozadinom autora dokumenta SAFER kroz pregled njihovog ranijeg djelovanja. Na tom tragu se u diskurs uvodi i Centar za napredne studije, organizacija “koja se bavi uglavnom temama islama, šerijata i religijskog diskursa”, a koja je ranije sarađivala s autorima dokumenta SAFER. Opredijeljenost za “starinske vrline” izjednačava se sa povratkom “temeljnim religijskim vrijednostima”, a nasuprot njih su postavljeni “neprestani tehnološki napredak” i “globalizirano društvo”. U članku se problematizira prelaženje “granica sekularizma”, i to što se “takvi stavovi i teorije koriste kao temelj najavljene reforme obrazovanja u deklarativno sekularnoj zemlji”.

Dva dana kasnije, 17. 1. 2024, na skolegijum.ba izlazi članak pod naslovom “Pitanja bez odgovora ili kako je uzurpirana reforma obrazovanja” (ŠK 6) koji vraća diskurs na prvobitne postavke, odnosno fokus na sve tri opozicije: NAŠE/STRANO, PRIVATNO/JAVNO i VJERSKO/SEKULARNO. Pošto su ove opozicije već uspostavljene u prethodnim člancima, u ovom je dovoljno samo na njih aludirati, pa se tako govori o “međunarodnim konsultantima” koji

su "svjetska imena" i "aktivni članovi Svjetske federacije studija budućnosti" kojima je Fondacija Mulalić "platila troškove boravka" u Sarajevu "da svoja istraživanja i ekspertizu predstave u BiH", što je dovoljno za podsjećanje na opozicije NAŠE/STRANO i PRIVATNO/JAVNO. Isto tako je za prizivanje opozicije VJERSKO/SEKULARNO dovoljno spomenuti "islamofobiju". Iako se ovi citati pojavljuju u odgovorima na pitanja koja je redakcija *Školegijuma* postavila jednom od članova radne grupe оформljene za potrebe izrade dokumenta SAFER i uprkos tome što se pojavljuju u kontekstu odbrane Ministarstva za odgoj i obrazovanje KS i dokumenta SAFER i kao reakcija na "medijsku harangu, neosnovana prozivanja, učitavanja, omalovažavanja, laži, kao i recidive rasizma i islamofobije", zbog već uspostavljenih opozicija ovog diskursa, nemoguće ih je tumačiti nezavisno od njih.

Semantičke izotopije

Za razliku od semantičkih opozicija kojima se ističu razlike i uspostavlja ili pojačava polarizacija u konstruiranju aktera, semantičke izotopije služe isticanju istih semantičkih obilježja koja se ponavljaju u različitim referencijama na objekte u diskursu. Greimas (1970, str. 188) semantičku izotopiju definira kao kompleks višestrukih semantičkih kategorija koje omogućuju jednoobrazno čitanje teksta, dok je Umberto Eco (1980, str. 145), polazeći od te njegove definicije, pobliže određuje kao semantičko svojstvo teme koja se kao takva ne izražava u tekstu. Semantička izotopija nam stoga pomaže da kroz različite elemente teksta pratimo značenja koja obrazuju njegove teme, a ako ih pratimo kroz više tekstova, onda možemo reći da predstavljaju teme diskursa.

U članku Nenada Veličkovića (ŠK3) više se puta ponavlja semantičko obilježje NEJASNO/ZAKUKULJENO u vezi s dokumentom SAFER: "jedna čudna, zbunjujuća i uznemirujuća publikacija", "Stil cijele publikacije zasićen je frazeologijom koja imponuje mediokritetima.", "Teško je razlučiti šta je originalna magla, a šta prevodilački dim." i niz citata iz samog dokumenta SAFER. I članak Namira Ibrahimovića (NO) obiluje ekspresivnim izrazima i metaforama koje izražavaju ovu semantičku izotopiju, pa tako

imamo: “rogoibatnost iskaza”, “proizvoljnost koja vrišti”, “nabrajanje svega i svačega”, “napisano jezikom self-help literature”. Autore optužuje da “izbjegavaju konkretizirati bilo šta o čemu govore – osim banalnih prijedloga”, da “bulazne”, “ne pojašnjavaju niti obrazlažu; nabrajaju i pametuju” i da “manipuliraju informacijama”. U osvrtima Lamiije Tanović (ŠK4) i Adile Pašalić-Kreso (OP) fokus stava o dokumentu SAFER usmjeren je upravo na ovu izotopiju NEJASNO/ZAKUKULJENO. U ŠK4 se govori o “sumnjivim naučnim i stručnim kvalitetima i referencama” autora ovog dokumenta i njegovom “ispraznom sadržaju” punom “nejasnih termina, čistog verbalizma koji ništa ne znači, i kao takav će biti nerazumljiv mnogim nastavnicima”, a u OP se u vezi s dokumentom SAFER navode “potvrđene nejasnoće, nelogičnosti, neznanja i nesigurnosti” zbog kojih “sve djeluje nedorečeno, užurbano i nesigurno”. Stilsko sredstvo postavljanja (retoričkih) pitanja, a u članku ŠK7 čak znak upitnika u zagradama uz citate iz dokumenta SAFER, koristi se za isticanje semantičke izotopije NEJASNO/ZAKUKULJENO.

Semantička izotopija NETRANSPARENTNO pojavljuje se u odnosu na Ministarstvo odgoja i obrazovanja KS već u članku Rubine Čengić (ŠK1), a podržana je stilističkim sredstvom navođenja obilja pitanja bez odgovora (jedan čitav pasus sadrži samo pitanja, njih pet ukupno). Po upotrebi stilskog sredstva pitanja za naglašavanje semantičkog obilježja NETRANSPARENTNO prednjači članak ŠK6 koji već u naslovu ima “Pitanja bez odgovora”, a u tekstu se na njih referira 23 puta. Najezda pitanja sadržana je i u članku Svjetlane Nedimović (ŠK2), a semantičko obilježje NETRANSPARENTNO izričito je artikulirano pozivanjem na “pravilo transparentnosti”. Netransparentnost se izričito navodi na samom početku članka Nenada Veličkovića (ŠK3) kao nešto zbog čega bi se “građani morali zabrinuti, a Sarajevski univerzitet zapitati zašto je na ovaj način ponižen”, a dokument SAFER se karakterizira kao “čedo grupnjačkog nasilja nad jezikom i transparentnošću”. U ŠK4 se semantičko obilježje NETRANSPARENTNOG pojavljuje kroz optužbu da nastavnike i njihovu sindikalnu organizaciju “u vezi ovog dokumenta niko nije konsultirao”.

Pored tropa Mekija Torabija, u ŠK3 se semantička izotopija PREVARE/OBMANE ogleda i u frazama i metaforama kao što su "mađioničarski trik", "ostavljanje kukavičijeg jajeta u tuđe gnijezdo", "futuristi i magija", "ubleha", dok je u ŠK4 iskazana metaforom "čarobnog štapića". Na sličnom tragu se u ŠK2 pojavljuje sugestija da je "priča o obrazovanju trebala da posluži kao prašina u oči javnosti", a u OP se na PREVARU aludira metaforom "predstave" i "izmišljanja tople vode". U ŠK5 Samir Lemeš dokument SAFER opisuje kao "misteriozan", a pojavljuje se i "crv sumnje" koji bude raniji radovi njegovih autora.

I na kraju: memefikacija

U skladu s funkcioniranjem globalnog diskursa o reformi obrazovanja koji se u medijima povremeno aktivira, pa zamre u zavisnosti od aktuelnih dešavanja, čini se da i u slučaju diskursa o dokumentu SAFER na kraju dolazi do "iščezavanja niti" i prelaska na druge teme. Međutim, čak je i u tom slabljenju intenziteta diskursa zanimljivo uočiti način na koji se njegovi obrasci protežu na nove događaje i teme i kako nastavljaju djelovati kroz matricu humora.

Do 7. 2. 2024. na skolegijum.ba objavljena su još tri članka između kojih su prolazili duži vremenski intervali, što bi moglo ukazivati na to da intenzitet diskursa jenjava. U prilog tome ide i sužavanje fokusa na samo dvije ili tri diskursno relevantne pojave i pomjeranje iz rubrike "Obrazovna politika" u rubriku "Odgojni aspekti". Indikativno je i to što u prvom od tri preostala članka, koji je objavljen 22. 1. 2024. pod naslovom "Ne sam, SAFER-e" (ŠK7) polazište diskursa više nije dokument SAFER, već Prijedlog pedagoških standarda i normativa za osnovni odgoj i obrazovanje u Kantonu Sarajevo. Dokument SAFER, kako u naslovu, tako i u ostatku članka, figurira kao zaključen diskurs o kojem se nema šta više reći, pa je relegiran da bude *meme* oko kojeg će se zbijati šale: "Standardi i normativi nisu tu da poboljšaju situaciju u školstvu. Tu su da osiguraju normu postojećem kadru, omoguće nova zapošljavanja, iako je djece – sve manje. Taj kadar pravi sistem koji će biti SAFER (u prijevodu, bezbjedniji) za njih,

njihove pozicije i njihovu djecu, dok naša djeca treba to da Sustain (održavaju), budu Aware (svjesna) gdje im je mjesto, Future literate (pismena o budućnosti) i pročitaju formulare za radnu vizu u EU, Kanadi ili SAD-u, Etična i poslušna i Resilient (otporna) na poniženja koja im slijede.”

Igra ključnim riječima iz dokumenta SAFER, kako bi se izvrgli ruglu pedagoški standardi, zaključuje i drugi članak iste autorice Savke Skarić, objavljen 29. 1. 2024. pod naslovom “Glava u pijesku” (ŠK8): “U svrhu samoodržanja (Sustainability iz SAFER-a), uvodi se i pozitivna psihologija koja se ne fokusira na probleme, već misli pozitivno. Jer, ako ne razmišljate o problemima, oni ne postoje. Gurnete glavu u pijesak, kao i Ministarstvo na sve kritike i sve probleme u školstvu, i problema nema. Postoji samo željena budućnost u kojoj mašemo zastavama i čekamo štafetu... Ne, čekaj... to smo već radili, pa nije dobro završilo.”

Posljednji članak (ŠK9), objavljen 7. 2. 2024. pod pseudonimom Fontoplumo, koji pripada autorici redovnih kolumni na temu “Obrazovanje očima i srcem jedne mame”, vraća u fokus dokument SAFER, ali zadržava i nastavlja humoristično poigravanje, kako u naslovu “ $3C + 4S = 0$ ”, koji je aluzija na skraćenice iz dokumenta SAFER, tako i kroz cijeli članak gdje se citat iz dokumenta SAFER čak izravno poredi s upečatljivo *nebuloznom* rečenicom iz Nadrealista: “Umjesto toga stoji da bi *reforme trebale biti transformativno putovanje koje propituje iskorištenu budućnost, slike i prakse usvojene s nekih drugih mjesta koje ne odgovaraju željenoj viziji autohtonog društva*. Momentalno me podsjeti na Nadrealiste i rečenicu *Apstrakcija* filmskog izraza kao jezika specifikuma i *apstrakcija umjetničkog akta uopšte, de jure predstavlja jednu vrstu sakralne ratifikacije vlastite inferiornosti i vlastitog infalicizma*... No, smije li preporuka za reformu školstva biti nadrealna? U *postnormalnim* vremenima očito da.” Na ovaj način već odavno poznati *meme* iz Nadrealista potcrtava *memefikaciju* dokumenta SAFER.

ZAKLJUČAK

Zbog svog društvenog značaja temama vezanim za reformu obrazovanja često se posvećuje značajna pažnja kako stručne tako i šire javnosti, posebno kada su takve teme aktuelizirane djelovanjem nadležnih tijela. Stoga ne iznenađuje da u sklopu stručne javnosti već postoje profilirani mediji i autori koji redovno iznose svoje stavove o ovim temama i na taj način doprinose formiranju javnog mnijenja od kojeg će uveliko zavisiti uspješnost same reforme. U ovom je radu analiziran diskurs koji se formirao nakon što je objavljen jedan od prijedloga za reformu osnovnog i srednjeg obrazovanja u Kantonu Sarajevo koji je postao poznat kao dokument SAFER. Izabrali smo korpus tekstova u kojima autori i autorice izražavaju svoje stavove o ovom dokumentu. U tom korpusu smo identificirali semantičke opozicije pomoću kojih se konstruiraju akteri, tj. strane u diskursu i semantičke izotopije kojima se tematski ističu glavni stavovi zauzeti u odnosu na sporni dokument. Koristeći DIMEAN metodologiju za višeslojnu analizu diskursa, pokazali smo kako se diskursno relevantni fenomeni protežu kroz tekstove u korpusu, a Wittgensteinov koncept porodičnih sličnosti nam je poslužio da pokažemo kako se prepliću i tvore mrežu diskursa na nadtekstualnom nivou. Analiza je pokazala kako se uz pomoć semantičkih opozicija STRANO/NAŠE, JAVNO/PRIVATNO, VJERSKO/SEKULARNO i TAJNO/JAVNO konstruiraju akteri u diskursu i određuju njihove oprečne pozicije i interesi, pri čemu se jedna strana, u čije ime istupaju autori članaka, zauzima za istinsku reformu obrazovanja koja će dovesti do stvarnog poboljšanja obrazovnog sistema i time doprinijeti dobrobiti cjelokupnog društva, a drugoj strani se pripisuju uski privatni ili stranačko-ideološki interesi i zakulisne radnje. Pokazali smo kako u diskursu o dokumentu SAFER dominiraju obrasci poput semantičkih izotopija PREVARA/OBMANA koje sugeriraju da se radi o nečemu što teži zavarati posmatrača, stvarajući iluziju ili čaroliju, a što je u kontekstu obrazovne reforme u najmanju ruku neprihvatljivo. Semantička izotopija NEJASNO/ NETRANSSPARENTNO stavlja ovu i ovakvu reformu obrazovanja u kontekst manipulacije i prikrivanja istine za koju u demokratskim društvima i njihovim obrazovnim sistemima nema mjesta.

IZVORI

- Čengić, R., 2023. "Kad već pričamo o reformi: Tajni sastanci ministrice Hote-Muminović". *Školegijum*, 23. 3. 2023. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/arhiva/tajni-sastanci-ministrice-hote-muminovic/> [5. 3. 2024].
- Fontopulmo, 2024. "Obrazovanje očima i srcem jedne mame: $3C + 4S = 0$ " *Školegijum*, 7. 2. 2024. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/kolumna/3c-plus-4s-0/> [5. 3. 2024].
- Ibrahimović, N., 2023. "Utjerivanje u SAF(ER)". *Nomad*, 29. 12. 2023. Dostupno na: <https://nomad.ba/ibrahimovic-utjerivanje-u-safer> [5. 3. 2024].
- Lemeš, S., 2024. "Uz dokument U susret SAFER učenju: Postnormalna nauka i halal Harari". *Školegijum*, 15. 1. 2024. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/aktuelnosti/postnormalna-nauka-i-halal-harari/> [5. 3. 2024].
- Nedimović, S., 2023. "Izbijanje iz pojma: Sretna nam Stara 1878. godina!". *Školegijum*, 27. 12. 2023. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/aktuelnosti/sret-na-nam-stara-1878-godina/> [5. 3. 2024].
- Pašalić-Kreso, A., 2024. "Otvoreno Pismo". *Patria*, 15. 1. 2024. Dostupno na: <https://nap.ba/qpost/330439/Adila-Paali-Kreso-pisala-ministrici-Hota-Muminovi-Dokument-SAFER-je-neupotrebljiv-za-bilo-kakvu-reformu-obrazovanja> [5. 3. 2024].
- Redakcija, 2024. "Povodom dokumenta U susret SAFER učenju: Pitanja bez odgovora ili kako je uzurpirana reforma obrazovanja". *Školegijum*, 17. 1. 2024. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/istrazivanja/pitanja-bez-odgovora-ili-kako-je-uzurpirana-reforma-obrazovanja/> [5. 3. 2024].
- Skarić, S., 2024. "Prijedlog pedagoških standarda i normativa za osnovni odgoj i obrazovanje u Kantonu Sarajevo: Ne sam, SAFER-e". *Školegijum*, 22. 1. 2024. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/komentar/ne-sam-safer-e/> [5. 3. 2024].
- Skarić, S., 2024. "Uloga Vijeća roditelja u promjenama u obrazovanju: Glava u pijesku". *Školegijum*, 29. 1. 2024. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/komentar/glava-u-pijesku/> [5. 3. 2024].
- Tanović, L., 2024. "Povodom dokumenta U susret SAFER učenju: Pokušaji poboljšanja našeg obrazovanja se rade pogrešnim putevima". *Školegijum*, 11. 1. 2024. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/komentar/pokusaji-poboljsanja-naseg-obrazovanja-se-rade-pogresnim-putevima/> [5. 3. 2024].

Veličković, N., 2023. "Ususret najnovijoj reformi obrazovanja u KaNiPtonu Sarajevo: Lud, zbunjen, postnormalan". *Školegijum*, 29. 12. 2023. Dostupno na: <https://skolegijum.ba/komentar/lud-zbunjen-postnormalan/> [5. 3. 2024].

LITERATURA

- Busse, D., 1987. *Historische Semantik. Analyse eines Programms* (Sprache und Geschichte 13). Stuttgart: Klett-Cotta.
- Busse, D. i Teubert, W., 1994. Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. In D. Busse, W. Teubert, i F. Hermanns (ur.), *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, str. 10–28. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Čović-Filipović, A., Durmišević, E., Mulović, A. i Osmankadić, M., 2024. *Analiza diskursa i kritička analiza diskursa u Bosni i Hercegovini. Knjiga sažetaka*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu. Dostupno na: https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/book/114 [17. 1. 2025].
- Davies, M., 2007. "The attraction of opposites: The ideological function of conventional and created oppositions in the construction of in-groups and out-groups in news texts". *Stylistics and Social Cognition*, str. 71–100. Dostupno na: doi:10.1163/9789401200646_006. [5. 3. 2024].
- Eco, U., 1980. "Two problems in textual interpretation". *Poetics Today*. 2(1a), str. 145. Dostupno na: doi:10.2307/1772358 [5. 3. 2024].
- Fairclough, N., 1989. *Language and power*. New York: Longman.
- Foucault, M., 1969. *L'archéologie du savoir* (Bibliothèque des sciences humaines). Paris: Gallimard.
- Greimas, A. J., 1970. *Sign, language, culture*. The Hague: Mouton.
- Handford, M. i Gee, J. P., 2023. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kress, G., 1989. *Linguistic processes in sociocultural practice*, 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.
- Spitzmüller, J. i Warnke, I. H., 2011. "Discourse as a 'linguistic object': Methodical and methodological delimitations". *Critical Discourse Studies*. 8(2), str. 75–94. Dostupno na: doi:10.1080/17405904.2011.558680 [5. 3. 2024].

- Van Dijk, T. A., 1985. *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academic Press.
- Wittgenstein, L., 1953. *Philosophical investigations*. (Preveo G. E. M. Anscombe). Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L., 1980. *Filosofska istraživanja*. (Preveo Ranko Bugarski). Beograd: Nolit.

SEMANTIC OPPOSITIONS AND SEMANTIC ISOTOPIES IN FORMING THE DISCOURSE ON THE “SAFER DOCUMENT” FOR PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION REFORM IN THE SARAJEVO CANTON

Abstract

As a socially relevant topic, education reform often garners the attention of experts and the general public, especially when actions of government bodies put it in the spotlight. There are several established media outlets and authors who regularly express their views on this topic, thus contributing to forming the public opinion that is of significant importance for the success of the reform process itself. This paper analyses the discourse formed around the publication of a document titled SAFER dealing with the reform of primary and secondary education in the Sarajevo Canton. A corpus of opinion pieces about the document was analysed for semantic oppositions used to construct the stakeholders or sides in the discourse, while semantic isotopies were used to thematically identify the main views espoused regarding the document in question. The DIMEAN multilayered discourse analysis methodology was used to show how discourse relevant phenomena permeate the texts in the corpus and how in line with Wittgenstein's concept of family resemblances they intertwine to create the discourse at the supratextual level.

Key words: *semantic opposition, semantic isotopy, DIMEAN multilayered discourse analysis*

SELMA ĐULIMAN

HUMOR PROŠLOSTI: SEMANTIČKA ANALIZA HUMORA U ANEGDOTAMA O NASRUDIN-HODŽI

Sažetak

Cilj rada je izvršiti semantičku analizu humora u anegdotama o Nasrudin-hodži, koje je sakupio i priredio Alija Isaković 1984. godine. Istraživanje humora u lingvistici predmet je interesa i bh. lingvista, ali se ono, prirodno, uglavnom usmjerava na savremeni humor, bilo da su u pitanju vicevi, politički diskurs ili drugi savremeni korpus. Kroz teoriju semantičkih okvira Victora Raskina (SSTH), u radu se posmatra da li su osnovne tri kategorije analize prisutne u odabranim primjerima iz navedenog korpusa: 1) kojoj od tri osnovne klase pripadaju okviri u binarnoj opoziciji; 2) kojoj potkategoriji pripadaju; 3) da li su dio univerzalnih, ograničenih ili individualnih semantičkih okvira. Primjeri se analiziraju u okviru klasifikacije anegdota koju je ponudio Isaković te se u analitičkom dijelu daje poseban komentar o svakoj od tih kategorija, u pokušaju da se prepoznaju razlozi za takvo grupisanje humornog teksta. Primjeri koji se razmatraju imaju strukturu bližu kratkim vicevima, ne dužim anegdotama, budući da se Raskinova semantička teorija primjenjuje, u idealnim okolnostima, ali ne i uvijek, upravo na verbalni humor kratkih šala, ali i zbog ograničenja dužine ovog teksta. Iz tog se razloga ovaj tekst može posmatrati tek kao signal slojevitog bogatstva humora u anegdotama koje su dijelom naše kulturne baštine, iako su usmjerene na lik koji je posredstvom druge kulture stigao do našeg podneblja.

Ključne riječi: *Nasrudin-hodža, humor, semantika, Raskinova semantička teorija humora (SSTH), semantički okviri, Alija Isaković*

1. UVOD: FENOMEN HUMORA

O humoru se u lingvističkim istraživanjima novijeg vremena opširno piše. Humor, kao dio univerzalne ljudske sposobnosti da se život učini zabavnijim, lakšim i podnošljivijim, javlja se u svakodnevnom životu ljudi, bilo kao svjesni lingvistički izražaj, bilo kao spontana reakcija na pojave koje nas okružuju, a koje ne moraju nužno biti uzrokovane djelovanjem ljudskih bića. Naprimjer, to su situacije u kojima percipiramo životinjsko ponašanje kao humorno, gdje se nerijetko njihove spontane radnje antropomorfiziraju u podsvjesnoj potrebi da ono što vidimo poistovjetimo sa vlastitim iskustvom. O procesu antropomorfizacije kao psihološkom fenomenu pisali su, između ostalih, Nass i Moon (2000), te Gray, Gray i Wegner (2007).

Naravno, humor kao kognitivni sadržaj interesantan je raznim naučnim disciplinama, od lingvistike, preko psihologije do antropologije. Svaka od njih razvija različite metodološke pristupe ovom fenomenu, a njihove dotirne tačke mogu biti više ili manje bliske.

Svakako, humor je kao verbalni sadržaj lingvistima bitan neovisno o smijehu, koji se može uzimati u obzir u okviru određenih lingvističkih istraživanja, poput psiholingvistike, ili onih segmenata lingvistike koji se bave analizom jezika iznad nivoa rečenice (pragmatika, analiza diskursa i sl.), kao i mnogih drugih nauka (psihologija, medicina itd.).

U tom smislu, bitno je istaći da autorice Kolenović-Đapo i Fako (2016) naglašavaju da smijeh treba istraživati “neovisno od [*sic!*] humora i drugih duhovitih sintagmi (šala, viceva, komičnoga)” (2016, str. 90). Isto tako, Kolenović-Đapo (2012, str. 147) navodi da je smijeh “motorna reakcija koja može biti izazvana velikim brojem različitih i često nepovezanih podražaja”. Takve situacije, naravno, mogu biti vezane za “afektivna stanja radosti i veselja”, ali može biti i reakcija na frustraciju ili strah (Kostić, prema Kolenović-Đapo, 2012, str. 147).

Stoga, u nizu lingvističkih disciplina, uključujući i semantiku, humor se posmatra kao zaseban fenomen, neovisno o smijehu. Ne ulazeći u ovom segmentu u razloge zbog kojih se humor može koristiti (bilo da su u pitanju

dobre ili loše namjere i sl.), lingvistika posmatra fenomen humora prvenstveno kroz jezički sadržaj koji može ili ne mora rezultirati smijehom. Štaviše, u osnovnim parametrima humora u lingvistici, vanjski svijet ne mora ni biti zastupljen parametar analize. To znači da se i govornik i slušalac mogu potpuno zanemariti, osim ukoliko se lingvistička analiza ne usmjerava u razloge zbog kojih se humor koristi da se utiče na ekstralingvističku situaciju: ponižavanje govornika, olakšavanje tenzije koja nastaje zbog neke neugodne situacije itd.

1.1. Teorije humora u lingvistici

U lingvističkim analizama humora najčešće se primjenjuju sljedeće teorije (navedene po važnosti u lingvističkim istraživanjima): 1. teorije nekongruentnosti, 2. teorija superiornosti, 3. teorija olakšanja. Teorije nekongruentnosti su specifične grupe teorija koje su usmjerene na jezički sadržaj i unutarjezičku stvarnost. To su kognitivne teorije koje podrazumijevaju rješavanje određenog kognitivnog izazova, nečega u jeziku što odudara od očekivanja i iskustva ljudi (Israel, Konieczsky i Ferstl, 2022). Teorija superiornosti u lingvistici koristi se u analizi humornog sadržaja u disciplinama poput pragmatike, analize diskursa i sl., a isto važi i za teoriju olakšanja.¹ Ove zadnje dvije teorije su izuzetno zastupljene u psihološkim istraživanjima, dok se u lingvistici mogu naći uvijek u određenoj mjeri prilagođene potrebama lingvističkih istraživanja te to, usuđujemo se reći, povlači i mogućnost različitih, nekada možda i pogrešnih interpretacija te dvije teorije u lingvističkoj primjeni.

U ovom radu analiza korpusa zasnivat će se na semantičkoj teoriji humora Victora Raskina, što je jedna od teorija koje se javljaju u općem okviru teorija nekongruentnosti.²

¹ Vrijedi istaći studije i važne članke o humoru regionalnih lingvista (u zadnjih nekoliko godina): Olja Joić: *Leksička igra u humorističkim serijama* (2013), Sanja Berberović i Nihada Delibegović Džanić: *Politički humor i javni diskurs: Kognitivno-lingvistička analiza* (2015), Ivan Marković: *Uvod u verbalni humor* (2019), Diana Prodanović Stankić: *Multimodal Humour at Play. A Cultural Linguistic Perspective* (2023) i drugi.

² U različitim razvojnim fazama teorija nekongruentnosti u humoru lingvisti su se prilagođavali, otkrivali nove mogućnosti, ali i ograničenja uspostavljenih teorijskih okvira. Pored semantičke teorije

1.1.2. Semantička teorija humora Victora Raskina

Salvatore Attardo, jedan od pionira izučavanja humora u lingvistici, smatra da je Raskinova semantička teorija humora “epistemološki najmoćnija i najperspektivnija teorija koja postoji u polju lingvističkog izučavanja humora” (1994, str. 207). Naravno, ovaj stav u potpunosti uvažavamo, uz napomenu da smatramo da je neminovno da se u humornim analizama oslanjamo i na ekstralingvističko znanje, posebno kada su u pitanju određene kulturološki specifične odrednice, često neophodne da se humorni sadržaj do kraja shvati, a to ćemo (neminovno) i primijeniti u analizi primjera u ovom radu.

Raskin polazi od stanovišta da govornik, isto kao što može utvrditi da li određena rečenica pripada nizu gramatičkih rečenica, može odrediti i da li je neki tekst humorističan ili ne.³ Iz toga proizlazi ključna odrednica ove teorije: “Tekst se može okarakterizirati kao nosilac šale ukoliko su oba (sljedeća) uslova zadovoljena: i) Tekst je kompatibilan, u cijelosti ili dijelom, sa dva različita semantička okvira ii) Dva semantička okvira sa kojima je tekst kompatibilan su u opoziciji (...). Smatra se da se dva okvira sa kojima je neki tekst kompatibilan preklapaju u potpunosti ili djelomično s ovim tekstom.” (Raskin, 1985, str. 99)

humora Victora Raskina, važno je napomenuti i 1) teoriju nekongruentnosti/razrješenja Jerryja Suls a te 2) opću teoriju verbalnog humora Victora Raskina i Salvatorea Attarda. O ovim teorijama opširno su pisali Attardo (1994), Dynel (2009), Chiaro (2017) i drugi. Isto tako, vrijedi istaći da su osnovni pojmovi nekongruentnosti koje je Jerry M. Suls iznio sedamdesetih godina 20. vijeka nedovoljni za detaljnu semantičku analizu korpusa, dok je opća teorija verbalnog humora preopširna i izlazi iz osnovnih parametara semantike, koja je samo jedan njen dio. Uostalom, jedan od sedam postulata resursa znanja (engl. *knowledge resources*) u općoj teoriji verbalnog humora upravo je postulat semantičkih okvira. Drugim riječima, Raskin je vlastitu semantičku teoriju ne ugradio, nego iskoristio kao polaznu tačku kada je s Attardom razvio GTVH (engleska skraćenica za *General Theory of Verbal Humor*; više o tome vidjeti: Attardo i Raskin, 1991).

³ Raskinovu semantičku teoriju humora predstavili smo u radu *Semantička transpozicija humora u prevodu TV serije “Blackadder” na bosanski jezik* 2019. godine u časopisu DHS. Ovom prilikom ćemo iznijeti ključne elemente uz terminologiju na bosanskom jeziku, bez kontrasta sa izvornim engleskim terminološkim aparatom koji je uspostavio Raskin. Razlog za to je naš stav da se svi postojeći lingvistički resursi na bosanskom jeziku trebaju koristiti što češće. Ovdje, također, napominjemo da su svi citati naš prevod dostupne relevantne literature na engleskom jeziku koju u bibliografiji navodimo onako kako je objavljena u izvorniku.

Iz ovog citata bitno je izdvojiti dvije ključne tačke: 1) semantički okvir i 2) opozicija. Naime, semantički okviri su u Raskinovim poimanjima humora slični semantičkim poljima, što su grupe srodnih pojmova (Brinton, 2000; Nordquist, 2019). Raskinovi semantički okviri podrazumijevaju organizirane dijelove informacija u najširem smislu (Attardo, 1994). Dakle, u pitanju je organizirana kognitivna struktura koja pruža informacije o raznim aktivnostima i načinima na koje se obavljaju zadaci. Semantički okviri ne moraju biti nužno dio grupe srodnih pojmova, ali moraju predstavljati određenu logičku cjelinu, gdje se pojmovi u ljudskom iskustvu podrazumijevaju ili nadopunjavaju. Raskin je ponudio primjer dijagrama jednog semantičkog okvira (Raskin, 1985, str. 83), ali s obzirom na prostorna ograničenja ovog rada, spomenut ćemo slijed radnji kao primjer: DOLAZAK KUĆI – KUHANJE – ČITANJE. Ovo su prilično različiti semantički okviri koji mogu i ne moraju da se podrazumijevaju kao neki logičan slijed radnji. Njihov dodir, odnosno Raskinovim riječima, preklapanja, ne izazivaju konfuziju ili semantički nesklad. Međutim, slijed poput: MEDVJED GOVORI – ZEC LAŽE – AUTO PARKIRAN U SOBI i sl. jesu semantički okviri koji se javljaju u opoziciji. Naravno, semantička opozicija nije ništa novo u lingvistici, ali opozicija semantičkih humornih okvira podrazumijeva konfuziju gdje recipijent poruke pristupa njenom rješavanju. Čak i u slučajevima kada su slušaoci svjesni da je u pitanju humoran sadržaj, da bi shvatili šalu, prolaze kroz isti kognitivni proces dekodiranja. Rješenje nastupa onog trenutka kada se semantička konfuzija riješi, a to može (i ne mora), kako smo ranije istakli, izazvati smijeh.

1.1.2.1. Proces uspostavljanja i razrješenja opozicije semantičkih okvira

Semantička teorija humora Victora Raskina (1985) podrazumijeva da se kombinacija semantičkih okvira uspostavi na način da se otvori mogućnost “više od jednog čitanja”, odnosno, da se otvara mogućnost više interpretacija. Ipak, bitno je naglasiti da, bez obzira na mogućnost više interpretacija, po Raskinu se opozicije uspostavljaju uvijek binarno, i to unutar tri osnovne klase: STVARNO/NESTVARNO, NORMALNO/NENORMALNO i

MOGUĆE/NEMOGUĆE. Cjelokupno iskustvo pojedinaca ili grupa ljudi, cijele civilizacije u univerzalnim vrijednostima (ili ne-vrijednostima) može humor percipirati unutar ove tri osnovne klase. Isto tako, Raskin ističe da se u najopširnijem iskustvenom smislu, unutar te tri klase, najčešće javljaju opozicije pet glavnih okvira: DOBRO/LOŠE, ŽIVOT/SMRT, OPSCENO/NEOPSCENO, NOVAC/BEZ NOVCA, VISOK/NIZAK (RAST ILI DRŽANJE). Svaka od ovih potklasa povlači za sobom i leksičke čvorove (engl. *nodes*). Sam Raskin navodi niz primjera leksičkih čvorova, a ovdje izdajamo samo jedan slijed: KAŠIKA – INSTRUMENT – JESTI (1985, str. 83).

Raskinova prva ilustracija u ovoj seminalnoj teoriji humora je vic:

“‘Da li je doktor kod kuće?’ prošaputa pacijent bronhitičnim glasom. ‘Ne’, šapatom odgovori doktorova mlada i lijepa žena. ‘Slobodno uđite.’” (1985, str. 117)

On objašnjava (str. 117–127) da bi analiza išla u nekoliko koraka: prvo slijedi aktivacija svih semantičkih okvira u tekstu. Drugi je korak aktivacija svih kombinatornih pravila koja će izvršiti selekciju semantičkih okvira, u ovisnosti o riječima koje oni sadrže (npr. PACIJENT, BOLEST, ŽENA, LIJEPA...).

Kada se govori o opoziciji, onda se slušalac suočava sa pitanjem: zašto žena ljekara poziva pacijenta da uđe, iako njen muž, doktor, nije u blizini (što je uslov koji mora biti ispunjen u procesu liječenja)? Tu dolazi do kontradiktornosti i slušalac onda aktivira tzv. *konkurentni semantički okvir* (1985, str. 125), odnosno alternativno značenje, koje podrazumijeva da recipijent ponovno procjenjuje tekst. Tada se aktivira semantički okvir LJUBAVNIK, a opozicija se zasniva unutar klase NORMALNO/NENORMALNO, i to u potklasi SEKS/NE-SEKS.

U ovom slučaju, oba semantička okvira LJUBAVNIK i LJEKAR potpuno su kompatibilna sa tekstom i u međusobnoj su opoziciji, te se iz tog razloga ovaj tekst smatra humornim.

Raskin ističe da se semantički okviri javljaju u tri konceptualne kategorije: *uobičajeni semantički okviri*, odnosno uobičajeni postupci u određenim situacijama; *ograničeni semantički okviri* (njih dijele određene grupe ljudi)

i *semantički okviri karakteristični za pojedince* (semantički okviri zasnovani na ličnom iskustvu) (1985, str. 81).

Svakako, neminovno se postavlja pitanje preciznijeg određenja semantičkih okvira, odnosno uspostavljanja sistema koji bi omogućio lakše semantičko razvrstavanje humornih mjesta. To je, sigurno, bio i jedan od razloga što su Raskin i Attardo razvili opću teoriju verbalnog humora, ali, kako je već istaknuto, ta teorija je preopširna za osnovnu semantičku analizu koja će se provesti u ovom radu.⁴

2. OPIS KORPUSA: *NASRUDIN-HODŽA: ANECDOTE*

Govoriti o Nasrudin-hodži, kao fenomenu usmenog predanja svjetske kulturne baštine, mogu svakako antropolozi, historičari književnosti i umjetnosti, pisci koji su njegov lik oživljavali u vlastitim djelima itd. Takvih je bilo, naravno, i u južnoslavenskom prostoru, a Alija Isaković upravo u ovoj zbirci anegdota ističe Stevana Sremca, Fehima Bajraktarevića, Mešu Selimovića itd.

Ipak, cilj ovog rada nije da se objasni porijeklo i istraži historičnost tog lika. U ovom kratkom segmentu želimo predstaviti knjigu *Nasrudin-hodža: anegdote* koje je davne 1984. priredio Alija Isaković, a objavila izdavačka kuća *Svjetlost*. U posebnom je segmentu (str. 229, 230) naveo zavidan broj izvora iz kojih je prikupio uvrštene anegdote, njih čak 384, a svaka anegdota ima svoj naslov, bilo da je kratka ili duga.

Grupisao ih je po kategorijama, kako slijedi: djetinji humor (34 anegdote), vedri humor (137 anegdota), crni humor (28 anegdota), futuristički humor (20 anegdota), dadaistički humor (13 anegdota), nadrealistički humor (42 anegdote) i filozofski humor (105 anegdota). Ova je taksonomija zanimljiva,

⁴ Salvatore Attardo je, kao plenarni izlagač na anglističkoj konferenciji Odsjeka za engleski jezik i književnost Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta (2023), istakao da je u najnovijim istraživanjima opet bio u prilici da testira svoju i Raskinovu opću teoriju verbalnog humora i da je ona, ispostavilo se, uz manje modifikacije, u potpunosti metodološki ispravna. Iz tog bi razloga bilo jako bitno da se lingvisti koji izučavaju humor u našem regionu posvete istraživanju ovog fenomena upravo kroz prizmu ove sveobuhvatne lingvističke teorije.

iz razloga što Isaković naglašava u Napomeni priređivača sljedeće: “odustao sam od ustaljenih načina (...) i ponudio nešto novo: ne formalan predmetni odnos, nego karakter odnosa, ne priču-sadržaj, već stil pričanja. Mada je moj vlastiti odnos, nadam se da će se dopasti čitaocu.” (1984, str. 227)

Dakle, u ovom slučaju možemo posmatrati Isakovića ne samo kao antologičara koji je prikupio do sada i dalje najveću zbirku anegdota o Nasru-din-hodži u BiH nego i kao recipijenta humora koji je pristupio kategorizaciji građe na osnovu vlastite percepcije teksta humora. Nesumnjivo bi ga, da se može, vrijedilo pitati: zašto filozofski humor ima najviše primjera, u čemu je razlika između filozofskog i djetinjeg humora u njegovoj percepciji, odakle potreba da se izrazi tolika razlika između dadaističkog i nadrealističkog humora itd. Odgovori na ova pitanja bili bi, sigurno, od velike koristi za analizu humornog teksta po grupama koje je, čini se, instinktivno, sačinio.

3. METODOLOGIJA

Analiza odabranih primjera sadržavat će metodološke odrednice predstavljene u ranijem poglavlju o Raskinovoј semantičkoј teoriji humora, a koje se daju prikazati kroz četiri ključna pitanja:

1. Koji su semantički okviri i u kojoj se od tri osnovne klase javljaju u opoziciji?
2. U kojoj se od pet osnovnih potklasa javljaju semantički okviri?
3. Da li su oni dio uobičajenih, ograničenih ili pojedinačnih semantičkih okvira?
4. Da li je Isakovićeva taksonomija humora, odnosno način na koji je razvrstao anegdote, kompatibilan sa Raskinovom semantičkom teorijom humora?

Svakako, u ovom je radu nemoguće predstaviti sve anegdote, te ćemo se ograničiti na neminovan izbor po dva najzanimljivija primjera iz svake kategorije koju je Isaković odredio, uz naslove kakvi se javljaju u knjizi. Također, svaka će kategorija biti numerirana, kao i primjeri koji budu navedeni.

Moramo naglasiti da se zbog prostornog ograničenja rada ne mogu razmatrati duže anegdote, nego, zaista, one koje bi se mogle kategorizirati kao kratki vicevi.

Vrijedi ponovo istaći da se u semantici humora ne razmatra da li će ili ne humorni sadržaj izazvati smijeh, tako da se na taj fenomen u ovom radu nećemo osvrnati. Također, napominjemo da ćemo grupiranje leksičkih čvorova u okviru nekog semantičkog okvira spomenuti na mjestima gdje to bude moguće, bez dodatnog opterećenja glavnog cilja rada.

4. ANALIZA

4.1. Djetinji humor

U ovoj grupi anegdota da se primijetiti da se lik Nasrudin-hodže javlja nekada kao dijete, a nekada kao odrastao čovjek koji ispoljava infantilno ponašanje ili dolazi do zaključaka karakterističnih za malu djecu. Možda je to jedan od razloga zbog kojih Isaković koristi termin “djetinji”, a ne “dječiji” humor.

4.1.1. Hodža i djeca

Rekli ljudi Nasrudinu:

More, hodža, ne boje te se djeca!

Vallahi, ni ja djece, pa neka ide zlo na grdilo (str. 27)

Ovakva anegdota pripada opoziciji osnovnog okvira NORMALNO/NENORMALNO; potkategoriji DOBRO/LOŠE, a dijelom je *uobičajenog* semantičkog humornog okvira. Dakle, pokretač humora je, paradoksalno, nepostojanje straha od djece kod učitelja/starije osobe. Očekivana reakcija bila bi ona koja vodi ka, recimo, namjeri da se zbog toga postane strožiji, ili da se možda djeca kazne. U suštini, hodža se stavlja u istu semantičku ravan sa djecom.

Mogući leksički čvorovi koji se granaju u ovom primjeru su UČITELJ – UČENICI – AUTORITET – STRAH. Naravno, polazimo od pretpostavke

da je u pitanju hodža kao učitelj u mektebu.⁵ Ali, čak i kada to ne bi bio slučaj, mogu se javiti vrlo slični čvorovi: STAR – MLAD – AUTORITET – STRAH. Da li će se razviti prva ili druga grupa leksičkih čvorova, ovisi o percepciji lika Nasrudin-hodže. Svakako, kulturološki univerzalno uvriježen običaj jeste poštivanje autoriteta starijeg, posebno učitelja, te se humor ne pokreće konkurentnim okvirom, nego u *zamjeni mjesta figure i osnove* (vidi: Prodanović-Stankić, 2016), gdje se uobičajeni semantički okvir “seli” kao distinktivna karakteristika djece, ne odraslih; učenika, ne učitelja. U tom smislu, binarni prikaz zamjene mjesta figure i osnove u ovoj anegdoti bio bi: DJECA: – strah + autoritet vs. UČITELJ/STARIJI: – strah – autoritet.

4.1.2. *Samo da ja ne znam*

Naljutio se nešto hodža na svog magarca pa reče sinu u staji:

Ne daj ovom magarcu ni hrane ni vode, neka crkne!

A kad je iz staje izašao, pozove sina pa mu reče:

Ja sam ono rekao da prepadnem magarca, da me on više ne ljuti. Ti njemu i dalje daji hranu i vodu, samo da ja ne znam! (str. 27)

Semantički okviri se u ovom primjeru uspostavljaju kao odnos MOGUĆE/NEMOGUĆE, iz razloga što se životinji pripisuju karakteristike koje ne posjeduje: sposobnost da razumije ljudski jezik. To je, svakako, antropomorfizacija o kojoj je bilo riječi ranije u tekstu. Također, potklasa u kojoj se aktivira opozicija semantičkih okvira je ŽIVOT/SMRT, iz razloga što uskraćivanje hrane i vode neminovno znači smrt. Moglo bi se, također, govoriti i o grananju leksičkih čvorova MILOST/BEZ MILOSTI, kada hodža sinu govori da kradomice nastavi davati hranu i vodu životinji. Ipak, konkurentni semantički okvir koji vodi ka humoru, odnosno okvir koji vodi do opozicije semantičkih polja jeste upravo antropomorfizacija: ČOVJEK: + jezik vs. ŽIVOTINJA: + jezik.

Nije neuobičajeno da se ljudi naljute na životinje, posebno na kućne ljubimce, zbog nečega što urade, i da to percipiraju ne kao instinktivne, nego

⁵ Iako u različitim kulturama pojam *hodža* ima drugačije značenje, nas zanima ono koje se podrazumijeva u bosanskoj kulturi: vjerski službenik, vjeroučitelj.

isplanirane radnje. Ova je anegdota samo jedan od mnogih primjera širom svijeta gdje se vidi ljudska reakcija na ponašanje životinje, a to se može i vidjeti u hodžinom ekspresivnom govoru: *ova životinja; neka crkne*. Dakle, u zadnjoj kategoriji Raskinove klasifikacije, možemo reći da je i ovo primjer uobičajenog semantičkog okvira.

4.2. Vedri humor

U ovom segmentu najveći broj anegdota tiče se Nasrudin-hodžine žene ili braka uopće. Isto tako, za razliku od kategorije “djetinji humor”, ove anegdote su prilično duge, tako da je i selekcija za ovaj rad bila izazovnija.

4.2.1. I ognjište se plaši žene

Nasrudin-hodža htio da zapali vatru na ognjištu, ali pored sve muke hodžine vatra se ne zapali. Najzad hodža stavi na glavu ženin tepeluk i duhne u ognjište i vatra se odmah upali.

Kad to hodža spazi, uzviknu:

Eto, i ognjište se plaši moje žene kao i ja! (str. 44)

Ova anegdota, iz ugla Raskinova osnovna tri humorna okvira spada u klasu MOGUĆE/NEMOGUĆE, i to iz razloga što je implicirano da je tepeluk, inače “mala ženska kapa okićena niskama dukata ili bisera, ili vezena srmom i zlatom. Nosi se na vrh glave” (Škaljić, 1974, str. 610), uticao na paljenje vatre. Isto tako, ova se anegdota ostvaruje u potklasi DOBRO/LOŠE, zbog toga što se percepcija žene ogleda u tome da je toliko zastrašujuća (zla, ohola, surova, stroga...) da izaziva strah, čak i kod vatre.

U binarnoj opoziciji, dakle, stoje semantički okviri ŽENA: – strah i VATRA: + strah. Naravno, ovo bi podrazumijevalo da bi jedna od distinktivnih kategorija semema ŽENA bila da izaziva strah.

Suštinski, ovdje se implicira da se Nasrudin-hodža plaši svoje žene i da je, kao i u prethodnoj anegdoti, u pitanju antropomorfizacija vatre, kojoj se pripisuju svojstva svjesnog, osjećajnog bića. Svakako, muškarci se u mnogim, pa i u našoj kulturi, percipiraju kao jaki i dominantni, te se ambivalentni pokretač nalazi upravo u tome što Nasrudin kroz ponašanje prirodnog

fenomena ispoljava vlastiti strah od supruge: ne boji je se samo on, nego i vatra.

Konačno, ova anegdota, također, spada u *uobičajeni* semantički okvir, iz razloga što se šale na račun žena, u kojima se one predstavljaju kao ohole, negativne, glupe, i sl., javljaju širom svijeta.

4.2.2. *Varka*

Svarila žena Nasrudin-hodži čorbu i metnula na sofru da jedu. Čorba bila sasvim vrela, pa pošto žena prva kusnu oprži se i suze joj potekoše. Upita je on:

Što ti je, što plačeš, da nije čorba vrela?!

Nije, odgovori ona, nego se sjetih svog umrlog oca; on je strašno volio ovu čorbu.

Nasrudin povjerova tome te, ne nadajući se da će se opržiti, kusnu, ali i njemu suze potekoše. Kad ga žena upita što plače, on odgovori:

Plačem zato što ti je umro otac i mati, a ti ostala! (str. 51)

Semantički okvir STVARNO/NESTVARNO, kao osnovni Raskinov okvir, u ovom se primjeru primjenjuje iz razloga što 1) Nasrudinova žena laže o razlozima zbog kojih joj suze oči; 2) Nasrudin želi ono što nije i ne može biti i 3) sam Nasrudin ne govori istinu o razlozima zbog kojih njemu suze oči, bez obzira na to što je svjestan činjenice da će njegova žena znati šta on, zapravo, svojim odgovorom implicira.

Potklasa semantičke opozicije je, svakako, ŽIVOT/SMRT, jer, s jedne strane, Nasrudinova žena govori o mrtvim roditeljima, a Nasrudin izražava žaljenje zbog toga što su oni mrtvi, a ona, tako ohola, živa. Taj segment Nasrudinovog iskaza je, zapravo, pokretač ambivalentnosti: očekivan slijed bio bi da Nasrudin, također, plače jer žali za njenim roditeljima, ali on iskazuje da je šteta što je ona živa. Dakle, stvarni okvir u okviru potklase ŽIVOT/SMRT je: RODITELJI: – živi; ŽENA: + živa; NESTVARNI (Nasrudinova želja): RODITELJI: + živi; ŽENA: – živa.

Konačno, i ova je anegdota dio *uobičajenog* semantičkog okvira, kao zadnjeg parametra Raskinove klasifikacije, koji se u ovom radu razmatra.

4.3. Crni humor

Ova kategorija, u skladu sa očekivanjima, sadrži uglavnom anegdote vezane za smrt, ranjavanje i bolest. Isto tako, ovaj humor sadrži i anegdote koje su (pogotovo iz današnje perspektive) izuzetno uvredljive za žene.

4.3.1. Što prije

Nasrudinova žena teško obolje. Nasrudin vidje da se više neće dići, te dozove ženu koja će je okupati. Kad ljudi to vidješe, rekoše mu:

Prijatelju, tvoja žena još nije mrtva, još ima života u njoj.

Na to reče on:

Neće se kupanje ni svršiti, a života će nestati, te ćemo bar tako prije svršiti posao. (str. 126)

Ova anegdota u direktnoj je vezi sa običajem kod muslimana da se tijelo kupa (gasuli) prije obreda dženaze. U najširem krugu Raskinovih semantičkih okvira spada u parametar NORMALNO/NENORMALNO, u potkategoriji ŽIVOT/SMRT, iz razloga što Nasrudin pokreće obred za (još uvijek) živu ženu u, očito, radosnoj anticipaciji njene smrti (to, svakako, spada u nenormalno ponašanje). Ambivalentni pokretač je reakcija ljudi na Nasrudinovu namjeru da gasuli živu ženu, a u opoziciji se nalaze okviri u kojima je ŽENA: + živa – mrtva nasuprot Nasrudinovo nestrpljenje da se ostvari smrt: njegov je krajnji cilj ŽENA: – živa + mrtva. Konačno, ovakav humorni izražaj može se smatrati dijelom ograničenog semantičkog okvira, kao zadnjeg parametra koji razmatramo. Razlog za to leži u činjenici što je obred kupanja kod muslimana možda poznat ograničenom broju ljudi, a bitan je da bi se shvatio humorni sadržaj. Naravno, napominjemo da obred kupanja mrtvih nije vezan isključivo za islam, ali bez obzira na denominaciju, ovaj obred može biti nepoznat mnogima.

4.3.2. Nasrudin-hodža i ženski jezik

Priča se kako je jednoč Nasrudin-hodža išao nekud na svome magarcu. Slučajno vidi pokraj puta gdje su se nekakve dvije zle žene o jednoj kruški objesile.

Hodža ko hodža, dođe pod krušku, pa reče:

Kamo sreća, da svaka voćka ovaki plod daje, kraći bi jezik u žena bio! (str. 127)

Semantički posmatrano, postavka ove anegdote (Attardo, 1994) je opskurna scena u kojoj Nasrudin-hodža zatiče dvije obješene, i to zle, žene. Kako god zatrašujući prizor konkretnog slučaja smrti zlih ljudi bio, reakcija Nasrudin-hodže prenosi se na semantički nivo žena uopće, i uvriježenog stereotipa prvenstveno balkanskog područja, da su žene nesmotrene, da im je pričanje i spletkarenje karakteristično, i da su, u konačnici, neinteligentne, za razliku od mudrih, šutljivih muškaraca koji rješavaju stvari. Potrebno je istaći i da je segment anegdote "hodža ko hodža" dijelom ambivalentan, ali ne zbog potencijalnog humornog sadržaja, nego iz razloga što može biti nejasno da li je u pitanju Nasrudin-hodža ili bilo koji hodža. Ipak, to nije ambivalentno mjesto koje može uticati ili utiče na humor. Zapravo, ambivalentni pokretač je leksički čvor LEŠ koji stoji nasuprot čvoru VOĆE. To je opozicija koja podrazumijeva semantičku reinterpretaciju u kojoj se drvo, koje rađa voće, nalazi u suprotnosti sa drvetom gdje više mrtve žene.

Nasrudinova reakcija je u semantičkom okviru NORMALNO/NENORMALNO, jer je njegova reakcija na prizor koji vidi nenormalna. Isto tako, svakako su u semantičkoj opoziciji kao potkategorija ŽIVOT/SMRT, jer drvo daje život, ali ovdje služi kao sredstvo smrti. Konačno, ovo je dio *uobičajenog* semantičkog okvira, jer je ambivalentni pokretač dio univerzalnog, prepoznatljivog iskustva, gdje se drvo često i prikazuje kao mjesto za vješanje.

4.4. *Futuristički humor*

Ova mala grupa kratkih anegdota orijentirana je ka nekim budućim događajima, očekivanjima i nadanjima. U ovom slučaju, futuristički ne podrazumijeva one konotacije koje bi se mogle javiti u percepciji ovog pojma (neki budući svijet, roboti itd.). U pitanju je ovdje uglavnom vrlo bliska budućnost koja će biti (očekivani) rezultat radnji koje se dešavaju u inicijalnoj postavci anegdote.

4.4.1. Iščekivanje

Nadnio se hodža nad rijeku, pa točio u testiju vodu, ali mu se testija nekako izmakne iz ruke i ode na dno. A hodža i dalje sjedi na istom mjestu, zuri u vodu i drži ispruženu ruku, pa će ga neko upitati:

E hodža, što to gledaš toliko?

Otišla mi testija u vodu, pa hoću da je ščepam za grlo čim se pomoli odozdo!

(str. 142)

Ova anegdota u najširem krugu Raskinove taksonomije spada u kategoriju MOGUĆE/NEMOGUĆE. S jedne strane, u pitanju je nemoguća radnja po svim principima fizike: puna testija (vrč) vode ne može isplivati na površinu. Dakle, pokretač ambivalentnosti je u iščekivanju Nasrudin-hodže da se desi nemoguće. Isto tako, humor se ovdje ostvaruje u potklasi DOBRO/LOŠE, i to se odnosi na rezultat da li će ili ne Nasrudin-hodža da se dograbi testije. Dakle, odnos semantičkih okvira u potklasi je: DOBRO: + vrč vs. LOŠE: – vrč.

U ovom slučaju bitno je primijetiti i moguću antropomorfizaciju semema TESTIJA, koja se ogleda u interpretaciji polisemične imenice *grlo*, koja je, u ovom slučaju, u hiponimijskom odnosu (dio testije). Naime, 'ščepati za grlo', 'ščepati za gušu' u bosanskom jeziku najčešće se odnosi na živa bića, posebno ljude, i to u situacijama kada je u pitanju ljutnja. Ipak, iako može biti dijelom humornog sadržaja, u ovom slučaju moguća antropomorfizacija nije pokretač ambivalentnosti, kao što je bio slučaj sa primjerom 4.2.1.

Konačno, anegdota je u rangu *ograničenih* semantičkih okvira, i to iz razloga što je pojam *testija* uglavnom nepoznat, a bitan je element u realizaciji humornog mjesta.

4.4.2. Čuće se sutra

Jedne noći pođe Nasrudin da krađe i tako dođe dućanu koji je bio zakatančan. Izvadi turpiju, počne turpijati. Uto naiđu stražari i zapitaju Nasrudina: Šta to, hodža, radiš?

A on im odgovori:

Gudim.

*I opet zapitaju stražari:
A zašto ti se gusle ne čuju?
A hodža im na to:
Čuće se sutra. (str. 143–144)*

Semantička struktura humora ove anegdote je gotovo identična prethodnoj: prva, najšira kategorija je MOGUĆE/NEMOGUĆE (odgađanje vibracije zvuka na duži vremenski period); DOBRO/LOŠE (namjera, i to sviranje kao dio okvira DOBRO i krađa kao dio okvira LOŠE). Pokretač ambivalentnosti je glagol čuti, koji dovodi u opoziciju semantičke okvire ne zbog polisemičnosti (npr. čuti zvuk, osjetiti neugodan miris...), nego zbog objekta na koji se odnosi. Dakle, opozicija je ZVUK vs. VIJEST. Ova je anegdota dio *uobičajenog* semantičkog okvira.

4.5. Dadaistički humor i nadrealistički humor

Ove dvije kategorije odlučili smo da predstavimo u jednom odlomku, pošto je, nakon pregleda anegdota, evidentno da je u pitanju Isakovićeva potreba da istakne razliku između dadaističkog i nadrealističkog izražaja, koji se najviše ogleda u tome što je u dadaističkim anegdotama prisutan manjak želje za rješanjem situacije ili nedostatak želje za djelovanjem (primjer 4. 5. 1), dok je u nadrealističkom humoru vidljiv uvijek neki prijedlog, ma kako bizarno zvučao (primjer 4. 5. 2). Naravno, ranije u tekstu istaknuto je da je nemoguće utvrditi prave razloge zbog kojih je odabrao ovakvu klasifikaciju, te ovim samo naglašavamo lični dojam nakon pregleda anegdota.

4.5.1. Šta te se tiče (dadaistički humor)

*Neki besposličar reče Nasrudin-hodži:
Maloprije su pronijeli veliku zdjelu punu gušćije dolme.
Hodža mu odgovori:
Šta se to mene tiče?
Vjerovatno su je odnijeli tebi, reče čovjek.
Šta se to onda tebe tiče?, reče mu hodža. (str. 151)*

Ambivalentni pokretač u ovoj anegdoti je, kao i u primjeru 4. 1. 1, *zamjena mjesta figure i osnove*.

Naime, najširi semantički okvir ove anegdote je NORMALNO/NE-NORMALNO, i to u potklasi DOBRO/LOŠE. I najširi semantički okvir i njegova potklasa odnose se na ponašanje koje se ispoljava, koje se vidi u grananju leksičkih čvorova (LAGANJE, TRAČANJE, SPLETKARENJE – što je nenormalno, loše ponašanje). U tim okvirima realizira se i humorno mjesto, gdje se zamjena mjesta figure i osnove, kao pokretač ambivalentnosti, odnosi na objekte glagola TICATI SE. Ovo humorno mjesto bi se, isto tako, moglo posmatrati iz pragmatičkog ugla, gdje Nasrudinov iskaz spada u indirektni direktivni govorni čin, s glavnom proukom: ne petljaj se. I ovaj je primjer dio *uobičajenog* semantičkog okvira.

4.5.2. *Bez abdesta se ne može klanjati (nadrealistički humor)*

Uzimao Nasrudin-hodža abdest, pa mu ne doteče vode a još samo jednu nogu opere. Kad bi u džamiji, on klanjaše na jednoj. Upitaše ga:

Zašto, hodža, stojiš na jednoj nozi?

On odgovori:

Ova mi noga nema abdesta. (str. 161–162)

S obzirom na fizičke mogućnosti čovjeka, ova se anegdota realizira u klasi MOGUĆE/NEMOGUĆE, a u potklasi DOBRO/LOŠE. Namaz u islamu podrazumijeva, s jedne strane, obred čišćenja, precizno utvrđen, a nakon toga molitvu tokom koje se s poda ustaje i sjeda. Pokretač ambivalentnosti je stajanje na jednoj nozi tokom namaza, i to iz dva razloga: prvi, nemogućnost obavljanja namaza na jednoj nozi, a drugi je pitanje da li je bez abdesta namaz uopće validan, te je odluka Nasrudin-hodže da sam interpretira i pokuša izvesti obred na takav način, zapravo, opskurna. U tom smislu, semantički okvir LOŠE podrazumijeva da je namaz nevažeći zbog nečistoće, kao i zbog odluke Nasrudin-hodže da obred prilagodi vlastitom nahođenju.

S obzirom na to da se radi o obredu u islamu, o kojem ovisi interpretacija humornog mjesta, ova anegdota sadrži *ograničene* semantičke okvire.

4.6. *Filozofski humor*

Uvidom u ovu posljednju kategoriju anegdota, stiće se dojam da su u pitanju one univerzalne pouke iskazane kroz humor. Dužina anegdota u ovoj, prilično velikoj, kategoriji varira te se, kako smo ranije istakli, zbog ekonomičnosti teksta, izdvajaju samo oni najkraći.

4.6.1. *Apetit*

Nasrudin otišao u neke svatove da se sit najede. Zapitaše ga da li ima apetita?

On im odgovori:

A šta drugo na ovome svijetu ima siromah kao što sam ja! (str. 181)

Širi semantički okvir u ovoj anegdoti je NORMALNO/NENORMALNO i u sebi sadrži potklasu NOVAC/BEZ NOVCA. Naime, semem SVATOVI povlači za sobom niz leksičkih čvorova, poput GOZBE, VESELJA, RASKOŠI, NOVCA itd., te je dio okvira NORMALNO i potklase NOVAC. U tom kontrastu nalazi se Nasrudin-hodža koji u svatove dolazi s namjerom da se najede, što je u opoziciji u okviru NENORMALNO i potklasi BEZ NOVCA. Pokretač ambivalentnosti je njegovo isticanje da je siromah i da je apetit jedino na svijetu što ima. S jedne strane, to je kontrast od očekivanog odgovora koji, sigurno, nije da vjernik ima na svijetu samo želju za hranom, a, s druge strane, jeste i pitanje da li je to uopće istina. U univerzalnom iskustvu ljudi važi da siromašan samo želi da je sit, isto kao što i bolestan samo želi zdravlje. Stoga, ova anegdota pripada *uobičajenom* semantičkom okviru, a njena pouka je duhovit podsjetnik na različite realnosti i okrutnosti života.

4. 6. 2. *Neka znaju vrijednost posuđene stvari*

Ko je god bilo što zatražio od hodže, on je običavao dati mu to tek sutradan.

Upitaju hodžu zašto tako čini a on im odgovori:

Neka znaju vrijednost posuđene stvari! (str. 186)

I ova anegdota spada, u najširoj taksonomiji, u okvir NORMALNO/NENORMALNO, iz razloga što je običaj da se posudba desi odmah, bez

odlaganja, osim ukoliko ne postoje neki posebni razlozi koji to onemogućavaju. Prema tome, hodžino odlaganje posudbe spada u okvir NENORMALNO. Pored toga, pokretač ambivalentnosti je leksički čvor VRIJEDNOST POSUĐENOG, iz razloga što kada nekome nešto treba i kada posuđuje, vrijednost toga svakako postoji. Međutim, na ovaj način aludira se i na naviku da se posuđena stvar nikada ne vrati, kao i na iščekivanje i činjenicu da se cijeni više ono što se ne dobije odmah. Iz tog razloga vrijednost posuđenog postaje dijelom okvira NOVAC/BEZ NOVCA, koji u sebi sadrži niz leksičkih čvorova koji na različite načine imaju veze sa materijalnim potrebama ljudi (NOVAC, AUTOMOBILI itd.). Ova anegdota, kao posljednji razmatrani primjer, također spada u *uobičajeni* semantički okvir Raskinove taksonomije.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U analizi korpusa, anegdote su posmatrane kroz Isakovićevu taksonomiju humora, a svoj je *raison d'être* on sam objasnio u predgovoru zbirke, naglasivši da je u pitanju njegov osjećaj prema tekstu, prema stilu. Iz toga, kao i iz Raskinovih postulata semantičke teorije humora, metodološki je postavljeno nekoliko pitanja, i u ovom dijelu predstavljamo najbitnija zapazanja:

1. Sve anegdote u ovoj zbirci karakteristične su po idiomu koji je u savremenom bosanskom jeziku, protokom vremena i prirodnom promjenom jezika, postao arhaičan. U tom smislu, ova zbirka može biti izuzetno zanimljiv istraživački korpus lingvistima. Pri tome se ne misli na prisutnost turcizama, pošto su oni i danas dio savremenog bosanskog jezika, nego na sintaksičke i morfološke idiosinkratičnosti.

2. Kada je u pitanju Raskinova taksonomija humora koja je primijenjena u analizi, od dvanaest analiziranih anegdota, najviše ih pripada opoziciji NORMALNO/NENORMALNO (šest primjera), MOGUĆE/NEMOGUĆE (pet primjera) i STVARNO/NESTVARNO (jedan primjer). Kada je u pitanju pet potklasa semantičkih opozicija, najviše je u grupi DOBRO/LOŠE (šest primjera), ŽIVOT/SMRT (četiri primjera) i NOVAC/BEZ

NOVCA (dva primjera). Potklase OPSCENO/NEOPSCENO i VISOK/NIZAK nije bilo. Konačno, od tri posljednje klase Raskinove taksonomije, koje se tiču vrste semantičkih okvira u humoru, najviše anegdota pripada klasi *uobičajenog humora*, njih devet, a tri su primjera dio ograničenog semantičkog okvira. Nije bio nijedan primjer klase humora karakterističnog za pojedince.

Opći zaključak koji možemo iznijeti na osnovu ovih rezultata jeste da su analizirane anegdote dio univerzalnog (poslovičnog) humora, koji se u mnogim kulturama javlja, kroz različita iskustva, kroz možda različite likove, ali sa istim semantičkim sadržajem. Taj sadržaj, posebno u potklasama, može za sobom povući i, naravno, povlači i leksičke čvorove koje je Raskin svakako elaborirao u svojoj teoriji, ali u ovom radu to nije bio primarni cilj analize. Isto tako, nije bilo primjera u potklasi OPSCENO/NEOPSCENO i VISOK/NIZAK (rast ili držanje), što je indicija da lascivni humor u anegdotama nije prisutan, kao i to da element ljudske visine nije ambivalentni pokretač u slučajevima anegdota o Nasrudin-hodži.

U tom smislu, Isakovićeva taksonomija, iako nesumnjivo zanimljiva za istraživanje u oblasti stilistike ili nekih drugih srodnih disciplina, nije se pokazala bitnim parametrom kada su u pitanju rezultati semantičke analize humora u okviru Raskinove taksonomije.

Konačno, kako smo i ranije istakli, a u analizi se jasno pokazalo, u mnogim je primjerima nemoguće zaobići ekstralingvističko znanje, posebno kada su u pitanju kulturološki specifične odrednice, koje su bile neophodne da bi se do kraja shvatio humorni sadržaj.

3. Zbog budućih istraživanja humora, bitno je istaći da, iako se prepoznaje da su žene vrlo česta "meta" humora u anegdotama iz ove zbirke, treba biti oprezan da se ne donose zaključci koji ne bi bili do kraja naučno opravdani. To znači da lingvisti – semantičari trebaju prvenstveno da se usmjere na tekst šale, ne na savremene interpretacije položaja žena u tadašnjem društvu. Iako sasvim opravdana emancipacija žena neminovno slijedi i u našem društvu u 20. vijeku, i iako je, objektivno, još dug i naporan put do ostvarivanja prava žena i svijesti o položaju žena u našem

društvu (samim tim, i u jeziku), smatramo da je bitno ovu napomenu imati na umu. Konačno, i u savremenom, univerzalnom humoru, žene spadaju u posebnu kategoriju, kao i mnoge religije, nacije itd. Humor, po svojoj prirodi vrlo često može biti iskorišten i kao maliciozno sredstvo ponižavanja i omalovažavanja grupa ljudi, ali to je dio zasebne lingvističke studije, ne semantičke analize humornih okvira.

4. U vezi sa analizom ove vrijedne građe, također je bitno istaći i da bi se primjeri mogli analizirati i iz ugla Attardove i Raskinove opće teorije verbalnog humora, gdje bi se svih 384 anegdota analiziralo po parametrima tzv. “resursa znanja”.

Mnogi ljudi, pogotovo mlađe generacije u Bosni i Hercegovini, vjerovatno nisu čuli za Nasrudin-hodžu. Humor i anegdote o njemu nekada su bile dijelom naše svakodnevnice, gdje bi se, poput viceva, pričale i prepričavale, ali nisu prošle “test vremena” te su, prirodno, novi humorni sadržaji danas postali popularni, a Nasrudin-hodža pao je u zaborav. Takav slučaj nije, zanimljivo, sa popularnim vicevima o Sulji i Muji, o malom Perici itd. Ipak, Nasrudin-hodža je, nesumnjivo, dio naslijeđa koje smo, prirodno, prisvojili i prilagodili, i na taj je način on postao dio naše kulturne baštine. To je ona dvorska luda koju srećemo, recimo, kod Shakespearea u *Kralju Learu*, onaj *leitmotif* humora u kojem je sadržana mudrost generacija. A Isakovićeva zbirka anegdota pruža vrijedan korpus za istraživanje.

IZVORI

Isaković, A., ur., 1984. *Nasrudin-hodža: anegdote*. Sarajevo: Svjetlost.

LITERATURA

- Attardo, S., Raskin, V., 1991. "Script Theory Revisited: Joke Similarity and Joke Representation Model". *Humor: International Journal of Humor Research*, 4, str. 293–347. Dostupno na: <https://doi.org/10.1515/humr.1991.4.3-4.293> [12. 5. 2024]
- Attardo, S., 1994. *Linguistic theories of humor*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Berberović, S., Delibegović Džanić, N., 2015. *Politički humor i javni diskurs: Kognitivno-lingvistička analiza*. Tuzla: OffSet.
- Brinton, L. J., 2000. *The structure of modern english: a linguistic introduction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Chiaro, D., 2017. "Humor and Translation". U: Attardo, S. ur. *The Routledge Handbook of Language and Humor*. New York: Routledge. str. 414–429.
- Dynel, M., 2009. *Humourous Garden-Paths: A Pragmatic Cognitive Study*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Đuliman, S., 2019. "Semantička transpozicija humora u prevodu tv serije 'Blackadder' na bosanski jezik". *Društvene i humanističke studije*, 3(9), str. 115–130.
- Gray, H. M., Gray, K., Wegner, D. M., 2007. "Dimensions of mind perception". *Science*, 315(5812), str. 619–619. Dostupno na: [doi:10.1126/science.1134475](https://doi.org/10.1126/science.1134475) [3. 6. 2024]
- Israel, L., Konieczny, L. and Ferstl, E. C. (2022) "Cognitive and affective aspects of verbal humor: A visual-world eye-tracking study". *Frontiers in Communication*, 6, str. 46–58. Dostupno na: [doi:10.3389/fcomm.2021.758173](https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.758173). [12. 5. 2024]
- Joić, O., 2013. "Leksička igra u humorističkim serijama". *Facta universitatis – series: Linguistics and Literature*, 11(1), str. 23–34.
- Kolenović-Đapo, J., 2012. *Psihologija humora: teorije, metode i istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kolenović-Đapo, J., Fako, I., 2016. "Psihologija smijeha: vječita zagonetka naučnika". *Radovi Filozofskog fakulteta*, 19, str. 89–103.

- Nass, C., Moon, Y., 2000. "Machines and mindlessness: Social responses to computers". *Journal of Social Issues*, 56(1), str. 81–103. doi:10.1111/0022-4537.00153
- Nordquist, R., 2019. "Semantic Field Definition." *ThoughtCo*. Dostupno na: <https://www.thoughtco.com/semantic-field-1692079> [14. 6. 2024].
- Prodanović Stankić, D., 2016. *Verbalni humor u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prodanović Stankić, D., 2023. *Multimodal Humour at Play. A Cultural Linguistic Perspective*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Raskin, V., 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel Pub. Co.
- Škaljić, A., 1973. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

HUMOUR OF THE PAST: SEMANTIC ANALYSIS OF HUMOUR IN THE NASREDDIN HODJA ANECDOTES

Abstract

The aim of this paper is to conduct a semantic analysis of humour in the anecdotes about Nasreddin Hodja collected and edited by Alija Isaković in 1984. Humour research in linguistics is becoming increasingly popular in BiH, but is naturally focused mainly on contemporary humour, whether this be jokes, political discourse or some other contemporary corpus. Through Victor Raskin's semantic script theory of humour (SSTH), the paper examines whether the three basic categories of analysis are present in the selected examples from the corpus: 1) to which of the three basic classes do scripts in binary opposition belong; 2) which subcategory do they belong to; 3) whether they are part of common, restricted or individual scripts. The examples are analysed within the classification of anecdotes offered by Isaković. Special attention is given in the analysis to each of the categories in an effort to recognise the reasons for such a grouping of humorous text. The examples under consideration have a structure that bears more resemblance to short jokes than to longer anecdotes. This is because in ideal circumstances, not always, Raskin's semantic theory applies to the verbal humour of jokes, but also because of the limitations placed on the length of this text. This is why this text should be seen as merely a hint of the layers of humour in anecdotes that are a part of our cultural heritage, although they are directed at a character who reached our region through another culture.

Keywords: *Nasreddin Hodja, humour, semantics, semantic script theory of humour (SSTH), semantic scripts, Alija Isaković*

MEHMED KARDAŠ
AMELA LJEVO-OVČINA

RUSIZMI U RJEČNICIMA BOSANSKOG JEZIKA

Sažetak

U radu se analiziraju rusizmi u rječnicima savremenog bosanskog jezika: *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) S. Halilovića, I. Palića i A. Šehovića, u izdanju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, i *Rječniku bosanskog jezika* (2007) I. Čedića et al., u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu. S obzirom na to da se navedeni rječnici oslanjaju na leksikografska djela nastala u okviru zajedničkog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika, u kojima su već ranije uočene nedosljednosti u pogledu određivanja i opisa rusizama, takvo stanje potvrđeno je i u analiziranim rječnicima bosanskog jezika. Pored toga, digitalizirana pisana baština omogućava rasvjetljavanje statusa i porijekla pojedinih leksema, poput imenice *rabota*, koja se u gotovo svim konsultiranim rječnicima određuje kao rusizam, iako je, npr., u bosanskoj pisanoj tradiciji ova leksema prisutna još od srednjeg vijeka. Također se ispitivanjem etimologije i lingvokulturoloških okolnosti sa spiska rusizama mogu skinuti riječi *boršč* i *kozak* (*Kozaci*) jer su iz ukrajinskog jezika, a analizom je utvrđeno da rječnici bosanskog jezika uopće ne sadrže neke rusizme koji su itekako prisutni u različitim stilovima bosanskog jezika – *babuška*, *duma/Duma*, *perestrojka*, *kremlj/Kremlj*, *rublja* itd. U tom smislu ovaj rad može biti doprinos budućem definiranju statusa rusizama u bosanskoj, ali i u srednjojužnoslavenskoj leksikografiji.

Ključne riječi: *rusizam, rječnici bosanskog jezika, posuđivanje, dijahronijski pristup, lingvokulturološki pristup*

1. UVOD

Prostor srednjojužnoslavenskog dijasistema, na kojem je nakon disolucije zajedničke države i zajedničkog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika došlo do formiranja posebnih standardnih jezika: bosanskog, crnogorskog, hrvatskog i srpskog, karakterizira slojevita politička i kulturna historija koja je svoj odraz pronašla i u jeziku s obzirom na to da je jezik sociolingvistički i kulturološki uvjetovana pojava. Naime, leksički fond svakog jezika rezultat je historijskih procesa, među kojima značajno mjesto predstavljaju jezički kontakti, kao i povezanost kultura. U teoriji jezičkog posuđivanja obično se govori o tri vrste posuđivanja: kulturno (*Cultural borrowing*), intimno (*Intimate borrowing*) i dijalekatsko (*Dialect borrowing*) (Bloomfield, 1935, str. 445), pri čemu tzv. kulturno posuđivanje imamo u slučajevima kada jezici nisu geografski bliski (Menac, 2003–2004, str. 355).

Kad je riječ o bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku i njegovom odnosu prema ruskom, teritorijalna udaljenost ovih prostora ne dozvoljava nam da govorimo o kontaktnoj bliskosti pa se utjecaj ruskog jezika ostvarivao putem kulturnih i političkih strujanja. Uz to, bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik genetski je srodan s ruskim jezikom jer su nasljednici praslavenskog jezika, ali se i književna djelatnost ovih naroda, na različit način i različitim intenzitetom, ostvarivala i na crkvenoslavenskom jeziku – prvom i zajedničkom slavenskom književnom jeziku. Međutim, bez obzira na to što govorimo o istom jeziku – bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom – čiji je leksički fond u najvećem procentu zajednički, način na koji su rusizmi ulazili u ove danas standardne varijante povezan je s različitim kulturnohistorijskim uvjetima. Naime, intenzivnije posuđivanje iz ruskog jezika počinje u posljednjoj trećini 19. stoljeća (Sarmadžija, 1998, str. 137), ali se ne odvija isto u svim sredinama, čemu su uzrok sociopolitičke, kulturne, ali i konfesionalne prilike. Tako je npr. u hrvatski jezik u vrijeme ilirskog pokreta, pod utjecajem B. Šuleka, ušao fond rusizama koji je aktiviran i u vrijeme purizma tokom NDH (1941–1945) (Čelić – Lewis, 2014, str. 256–257). S druge strane, srpski jezik i kultura kao dominantno pravoslavna stoljećima su usko povezani s ruskim jezikom i

kulturom, što je pogodovalo usvajanju rusizama. Kad je riječ o Bosni i Hercegovini, pored fonda rusizama koji je usvojen u 19. stoljeću, značajniji utjecaj ruskog jezika uglavnom je karakterističan za period poslijeratne Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, s tim da je usvajanje rusizama potpomognuto i utjecajima koji su dolazili iz susjedstva, naročito pod utjecajem srpskog jezika. Za razliku od rusizama koji su usvojeni u 19. stoljeću posredstvom ruske književnosti, za koje u prijevodima nije bilo ekvivalenata jer su označavali pojmove iz starije ili novije ruske stvarnosti: *balalajka*, *boršč*, *knut*,¹ *samovar*, *rublja*,² *stepa* (Menac, 2003–2004, str. 356), najveći broj rusizama usvojen je u 20. stoljeću i karakterističan je za sovjetsko razdoblje. Samardžija navodi da su neki rusizmi u hrvatski jezik posuđeni posredstvom srpskog jezika u periodu između 1918. i 1945. godine, dok su u sklopu drukčijih sociopolitičkih uvjeta u periodu poslije 1945, kada je kontakt ponovo uspostavljen, posuđivane pretežno ruske lekseme karakteristične za sovjetsko razdoblje, tzv. sovjelizmi: *boljševik*, *kadrovik*, *kolhoz*, *kružok*, *kulak*, *udarnik*, *sovhoz*, *uravnilovka*, među kojima su i egzotizmi: *aparatičnik*, *čistka*, *glasnost*, *perestrojka* itd. (Samardžija, 1998, str. 137–138). U periodu nakon raspada SSSR-a nastaju nove političke okolnosti tako da demokratske promjene rezultiraju ne samo političkim odvajanjem nego prestaje i usvajanje novih ruskih riječi. Međutim, na potrebu klasificiranja riječi koje su svojom pojavom u novom društvenom sistemu nazivane riječima sovjetske epohe, sovjetskom leksikom i sl., u zasebnu tematsku skupinu ukazivano je još od 20-ih godina dvadesetog stoljeća, ali ni do danas nisu utvrđeni kriteriji definiranja sovjelizama.³ Mokijenko i Nikitina nude široku definiciju

¹ Riječ nije zabilježena ni u FRBJ ni u IRBJ, a HJP navodi da je iz njem. *Knute*.

² Riječ nije zabilježena ni u FRBJ ni u IRBJ.

³ Kad je riječ o klasifikaciji sovjelizama, tematski kriterij ima veliku ulogu, ali nije dovoljan da obuhvati svu raznolikost sovjelizama i klasificira ih u određene skupine. Neke lekseme je nemoguće svrstati u bilo koju od tematskih skupina. Uz tematski kriterij, danas se u određivanju sovjelizama uzimaju u obzir ideološki i vremenski kriteriji. Prema tim kriterijima, sovjelizmi uključuju riječi koje moraju imenovati sovjetske realije koje su ušle u upotrebu nakon 1917. godine. Međutim, ni ideološki ni vremenski kriteriji nisu trajni indikator za određivanje sovjelizma. Jedan broj riječi oslobodio se ideoloških konotacija poslije društvenih promjena 90-ih godina, npr.: *pionir* (rus. пионер), riječ *zvjezdica* (rus. звёздочка) ranije se odnosila i na zvijezdu petokraku itd.

sovjetizma kao riječ, idiom, poslovice i aforizam koji odražavaju realije i ideologeme sovjetskog vremena (Мокиенко i Никитина, 1998, str. 3).

2. CILJEVI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U ovom radu cilj je ispitati status rusizama u rječnicima savremenog bosanskog jezika: *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) S. Halilovića, I. Palića i A. Šehovića, u izdanju Filozofskog fakulteta u Sarajevu (dalje: FRBJ), i *Rječniku bosanskog jezika* (2007) I. Čedića et al., u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu (dalje: IRBJ). Višedomni *Rječnik bosanskoga jezika* Dž. Jahića, koji je enciklopedijskog karaktera, u ovom radu nije uzet u analizu ne samo zato što nije dovršen nego i zbog toga što ovaj rječnik nije rječnik standardnog jezika u užem smislu.

Općepoznato je da leksički fond zabilježen u rječniku bilo kojeg jezika nije potpun, što znači da namjena rječnika, kao i primijenjena leksikografska metodologija u velikoj mjeri određuju i sam sadržaj rječnika. Kad se govori o rječnicima standardnog bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, važno je istaći da se oni naslanjaju na leksikografska djela nastala u okviru zajedničkog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika te stoga ne čudi što se rusizmima uglavnom proglašavaju iste riječi, ali se evidentiraju i brojne nedosljednosti (v. o tom kod Ајдуковића, 1999). U ovom radu ukazat ćemo na određene propuste u samom određivanju rusizama, kao i na nedosljednosti u analiziranim rječnicima bosanskog jezika. Prije nego što pređemo na analizu rječnikā bosanskog jezika, dijahronijskom metodom pokazat ćemo da se određene lekseme neopravdano proglašavaju rusizmima jer se javljaju u ranijim razdobljima pismenosti, dok neke riječi treba tretirati kao ukrajinizme. Kao kontrolni korpus za ispitivanje statusa pojedinih riječi u ranijim razdobljima pismenosti koristit ćemo dostupne digitalizirane korpuse bosanskih srednjovjekovnih i novovjekovnih tekstova: *Dijak: Digitalni jezički anotirani korpus starih bosanskih tekstova* i *Konkordancijski rječnik krajišničkih pisama* L. Nakaš, a za potvrdu u leksikografskim djelima dostupne predstandardne rječnike. Za potvrdu pojave leksema u štampi s kraja 19. i početka 20. stoljeća korišten je digitalni arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke. Iako se u ovom

radu ne namjeravamo baviti semantičkim adaptacijama rusizama, o kojima je uostalom dosta pisano, njihovim značenjima bavit ćemo se u slučajevima kada se FRBJ i IRBJ razilaze.

3. DIJAHRONIJSKI I LINGVOKULTUROLOŠKI ASPEKTI

Definiranje pojma rusizam⁴ tretirano je u različitim filološkim radovima u južnoslavenskoj tradiciji, pri čemu je u posljednje vrijeme naglašena važnost psiholingvističkog i sociolingvističkog aspekta u definiranju ovog pojma (Пипер, 2000, str. 129–132). Pored toga, pri određivanju statusa određene riječi kao rusizma morali bi se uzeti u obzir dijahronijski i širi lingvokulturološki aspekti, koji u pojedinim slučajevima postaju presudno važni u definiranju njihovog statusa. Naime, u rječnicima srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, a time i u savremenim rječnicima bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika pojedine riječi, kao što je npr. im. *ràbota* (u IRBJ *rabòtānje* i *rabòtati*), dosljedno se navode kao rusizmi. Poznato je da je im. *rabota* bila dio leksičkog fonda crkvenoslavenskog jezika, međutim, da je ova leksema općeslavenska, pored bugarskog *работа*, dobro potvrđuju srednjovjekovni bosanski administrativni tekstovi⁵ u kojima se javlja u značenju ‘rad, posao’:

[а що мн стє пнсалн за мою **работѸ** кою унннтє право вн є єре ѣ не щєдѸ
моє главе нн мога сїна за вашѸ потрѣбѸ н за ваше поуценнє] (prije 1391,
Sanko župan);

⁴ Usp. npr. kod Ajdukovića: “А. Под појмом **русизам у ширем смислу** подразумевамо основну и изведену реч руског порекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са моделом или је та веза ослабила да готово не постоји, као и ону реч неруског порекла преузету из руског језика у коме се одомаћила или пак преузету из или преко руског посредством других језика при чему може бити руског или неруског порекла, а коју говорни представници језика примаоца могу доживљавати или као домаћу или као страну.” “Б. Под појмом **русизам у ужем смислу** подразумевамо основну или изведену реч руског порекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са моделом, као и ону реч неруског порекла преузету из руског језика у коме се одомаћила, или пак преузету из или преко руског посредством других језика, при чему може бити руског или неруског порекла” (Ајдуковић, 2010, str. 127–128).

⁵ Primjeri iz bosanskih povelja ekscerpirani su iz *Dijaka: Digitalnog jezičkog anotiranog korpusa starih bosanskih tekstova* koji je priredila L. Nakaš. Vidi: <http://170.187.186.236/dijak/about>.

[н за тан дльгь новаковъ н братье неговѣ не хѣсмо платити драгою н неговн братни ѿ нмѣ ѡста дльжанъ гнѣ кра̑ тварьтко за многе потрѣбе н **работѣ**] (6. mart 1392, kralj Dabiša na Ceceni u domu protovestijara Žoreta);

[н за васѣ ннѣ **работѣ** волн дльгѣ коѣ иѣ нмалѣ драгѡѣ н негова братн сѣ гнѡмѣ тварьткомѣ кралемѣ волн са мномѣ кралемѣ дабншомѣ ѿ васемѣ ѡста правѣ драгою н негова братьнн н ннѣмѣ не дльжанъ] (6. mart 1392, kralj Dabiša);

[н да ѿ не могѣ ѡселѣ напѣдѣ пнтати нн дльжнѣти на кра̑ дабнша нн ннн гнѣ босаньскн за нѣднѣ царннѣ нлн **работѣ** нлн дльгѣ нлн ѡправе] (6. mart 1392, kralj Dabiša);

[ѡто посласмо к вамѣ нашего сръчаного слѣгѣ кнеза станоѡ елашьунѣа за наше **работѣ** н налнше за дохѡдыкѣ наше сръбьскѣ н стоньскѣ ѡто намѣ пѣстон] (17. juli 1392, kralj Dabiša na Čihovićima);

[ѡто тамѡ посласмо к вамѣ : нашего сръчанѡго слѣгѣ : кнеза стаѡноа елашьунѣа : за наше **работѣ** : а налнше : за дохѡтыкѣ : наше сръбьскѣ] (21. august 1392, kralj Dabiša);

[да бѣдн вамѣ ѡгодно послати к намѣ реуѣне дохѡткѣ по кнезѣ грьгѣрѣ млатовнѣа на рѣуѣ ерѣ намѣ ѣ потрѣбанѣ кнезѣ грьгѣрѣ н на ннѣ **работѣ** немѡнтѣ га ѡдрьжатн] (22. maj 1397, kraljica Jelena);

[н мею ннннн **работамн** слатко проснше н молнше говорѣѣ да бн нмѣ платнло краlestво мн ѡто нмѣ ѡста дльжанъ братѣ краlestва мн бнвшн славного споменѣтнѣ гнѣ кра̑ тварьтко] (20. novembar 1398, kralj Ostoja na Dumnu, dijak Stipan Dobrinović);

Pored im. *rabota*, srednjovjekovne povelje daju jednu potvrdu za gl. *porabotati* te tri potvrde gl. im. *porabotanye* (stsl. порабѡтанье, порабѡтаннѣ), ali zbog njihove manje frekvencije, ali i pozicije u tekstu, ovi likovi su najvjerovatnije staroslavenizmi čijom se upotrebom davao svečaniји ton pravnom tekstu:

[на прѣзнранѣ бла(говѡленѣ) свѣдѣтель н многѡ **по(рабѡтаннѣ)** ѡ башннѣ н властѣ (н людѣ дѣбро)ѡауцн н нашнѣмѣ прарѡднтелѣмѣ н намѣ вѣле многѡ н хѡте ѡселе **порабѡтати** са божѣмѣ хѡтнѣнѣмѣ] (15. februar 1333, ban Stjepan II u Srebreniku, prijepis Nikša Zvijezdić);

[н потѡмъ же поуеѡхъ съ бѡмъ кралеватн н правнѡхъ пѣрѡстоль кралѣства дѣле
мнлостн ынне запнсанѣ градѡвомъ н мѣстомъ всаѡмъ же по достоѣнню
его ва сѣхъ же тѣхъ внднѡхъ сръѡанѡго любавъ н внрѣно **поработанье**
роднтелѣ н прароднтелѣ кралѣства мн н самѡмъ кралѣствѣ мн поуѣтѣхъ
властель славнога града дѣбровннка] (4. decembar 1419, Stjepan Ostojić
u Sutisci, logotet Novak Gojčinić);

[ва снѡхъ же васнѡхъ вѣдѣхъ сръѡанѡю любавъ н внрѣно **поработанне**
роднтелемъ н прароднтелемъ кралевства мн н самѡмъ кралевѣствѣ
мн властеле славнога града дѣбровннка н ва прѡвое мое пѣрѡштене на
кравѣство дарн еже мн дароваше много поуѣтене с велнкою сръѡаною
любовѡю ннѡхъ нелнцемнрѣною] (15. januar 1399, kralj Ostoja na Usori u
Lišnici, dijak Stipan Dobrinović);

[н кога же бѣ нзволн господѡватн по насъ молѡ како господнна н брата
сега пнсаннѣ не потворнте нже даровахъ за правѡ любавъ властелемъ
дѣброваяѣсцнмъ за **поработанне** н за ысть ннѡхъ] (15. januar 1399, kralj
Ostoja na Usori u Lišnici, dijak Stipan Dobrinović).

Međutim, da je im. *rabota* još od srednjeg vijeka dio opće (pravne) lek-
sike, dodatno potvrđuju i novovjekovna krajišnička pisma 15–18. stoljeća u
kojima se ova riječ javlja u nepromijenjenom značenju ‘rad, posao’:

[да мѡ се не бѣде прѡметатн трѣгъ негѡвъ н бнсаге неговѣ нн восакъ нн
рабѡта негѡва ткѡ нне пѡсланѣ затѡ **рабѡтѡ** ѡд порте] (1475, Sinan-beg,
gospodar Hercegovine, Foča);

[nu što god budemo jazi svakom **rabotom** hoćemo vašoj milosti svako
društvo učiniti, takoj da ti je na snanje] (1573, Hasan-paša Prodović);

[садаа кадѣ такон бн ован **рабѡта** на тон донде н овѣн кннгѡ дѣброваяка
господа за овѣн **рабѡтѡ** нсѡкаше] (1470, Ali-beg Vlahović);

[н савеѣе властеле послахъ к вашон прнѡазнн слѣгѡ мога раднѡхъ ѡдѣ тен
рабѡте што вамъ реѡе вѣрѡнте мѡ рнеѡнн сѡ наше] (1501, Ahmet-paša
Hercegović);

[н ннога разлога веѣе меѣѡ намн нне одѣ солн нн одѣ аспрн нн одѣ едне
рабѡте] (1534, Ahmat vojvoda, eminbeg novski i dubrovački, Risan);

[н такон реѡ(е) прѣд намн да ѡста(в)ла на своѣ место мнѡѡа прнѣ(н)
салнѣа кнеза новѡскога да тѣн ыѡва н гледа **рабѡтѡ** царевѡ са амальдарн
н свѣде ннѣде по свѣхъ **рабѡтахъ** новѡскехъ што прнстон царнна прѣдѣ

ц(а)ра нлн ѡдѣ солн нлн ѡдѣ свехъ ннехъ **работъ** све да предавате кнезѣ
мнхоуѣ кога є ємннѣ меште себе ѡставнѡ н амальдарѡмѣ заедно] (1489,
Hadži-beg, gospodar Hercegovine, Foča);

[ако лн бѣде **работа** кога да се кон ц(а)ра велнк(о)га направн а ѡно да
нх пошламо ц(а)рѣ велнк(о)мѣ с нашнм ѡвек(о)мѣ] (1441, Šabadin-baša,
gospodar Zapadnim stranama, na Vučjem trnu);

[а сад властеле внѣнте за тѣн **работѣ** што ѣмоу ѣуништн како ѣмоу
знатн царѣ ѡдговорштн нека вн нне послне на мене жаѡ] (1486, Elez,
sluga Ajaz-bašin);

[а молнм н ваше прнтелство да разѣмнете те **работе** ѣнсто єр нма ѣ
вашнех ѣднх кон дрнже царевѣ мрнло землѣ ѣладн] (18. st., Zulfi-
kar-kapetan Rizvanbegović, Stolac).

Imenicu *rabota* bilježe i stariji rječnici: npr. *Dictionarium* F. Vrančića (uz im. *rabotnik* i pridj. *rabotan*)⁶ iz 1595. i Stullijev *Lexicon* iz 1801. godine,⁷ a i primjeri iz bosanskohercegovačke štampe s kraja 19. i početka 20. stoljeća potvrđuju ovu leksemu u istom značenju. Navodimo nekoliko reprezentativnih primjera:

[Da ste znali pa da ste me odma prve godine pozvali znala bih lieka a pošto je **rabota** zastarala, niko joj do samog boga nemože pomoći.] (*Bosansko-hercegovačke novine*, br. 77, god. III, 23. septembar 1880);

[Teška je bila to **rabota** za njega, ali on je radio.] (*Behar*, br. 6, 1908–1909, str. 97);

[Kragja, prisvajanje tugje imovine bez dozvole i znanja vlasnikova jest zabranjena i strogo kažnjiva **rabota**.] (*Biser*, br. 4, 1913–1914, str. 58).

Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da je im. *rabota* bez sumnje dobro poznata bosanskohercegovačkim govorima te je njeno klasificiranje u rusizme u rječnicima savremenog jezika neopravdano. Čak ni objašnjenje prema kojem bi ova leksema mogla biti reaktualizirana u periodu Sovjetskog Saveza nema uporište jer je očito da je ona vrlo

⁶ Usp. dalm. *Rabota* prema lat. *Opera*, ital. *Fatica*, njem. *arbeit*, mađ. *Miv*; dalm. *Rabotnik* prema lat. *Operarius*, ital. *Lauorente*, njem. *vverck-mann*, mađ. *Miives*; dalm. *Rabotan* prema lat. *Operofus*, ital. *Faciendero*, njem. *Arbeitsam*, mađ. *Mijves* (Vrančić, 1595, str. 70).

⁷ Usp. za lat. *Lucubratio*, -onis, f.: trūd, poľao, *rabotta*; za lat. *Mechanicus*, -i, m.: *rabotnik* (Stulli, 1801, str. 53. i 83).

frekventna u bosanskohercegovačkoj štampi s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

I kod nekih drugih leksema bilo bi dobro detaljnije preispitati njihovu pojavu u starijim tekstovima. Takve su im. *žitelj* ‘stanovnik’, *žiteljstvo* ‘stanovništvo, pučanstvo’, koje su ujedno i crkvenoslavenske lekseme: *жтељ*, *жтељство*.⁸ U FRBJ i IRBJ, ali i u drugim rječnicima, navode se kao rusizmi. U korpusu starih tekstova pronalazimo samo jednu potvrdu u krajišničkom pismu s početka 16. stoljeća:

[напрне ѡдъ бѡгѡ дѡбрѡ здравне да нматѣ а ѡдъ насъ поклѡненнѣ какѡ сѡседомъ н добрѡ **жтељѡмъ** сръчаннемъ] (1507–9, Mehmed-beg, gospodar Hercegovе zemlje).

Međutim, obje imenice bilježe se u nekim starijim rječnicima,⁹ kao i u bosanskohercegovačkoj štampi s kraja 19. i početka 20. stoljeća, s tim da značenje im. *žiteljstvo* nije podudarno s onim u ruskom jeziku gdje znači: *проживание, обитание где-л.* ‘boravak, prebivalište’:

[Pod pećom ima nešto zemlje, od koje bar po stopu ima svaki **žitelj** ove župe]; [Kroz Busovaču idjući samo možeš vidjet kuće na tursku zapušćene, premda je sad malo **žiteljstvo** napredovat započelo] (*Bosanski prijatelj*, sv. 4, 1870, str. 70. i 130);

[Gradski zastupnik gosp. Zeky efendi Rafajlović predlaže da se i limitacija mesa preduzme, jer siromašniji **žiteljstvo** nije u stanju, pokraj sada vladajuće skupoće meso si kupovati.] (*Bosansko-hercegovačke novine*, br. 67, god. III, 18. august 1880); [te da mu je zastupanje u tom predmetu na njegovu pogibelj i trošak imenovan skrbnikom Salko Hercegovac, **žitelj** u Banjaluci] (*Bosansko-hercegovačke novine*, br. 95, god. III, 1880).

Kad se u analizu leksike uključe lingvokulturološka tumačenja porijekla određenih leksema i realija koje označavaju, sa spiska rusizama može se skinuti im. *boršč* jer je “riječ o ukrajinskome (u manjoj mjeri i poljskome) nacionalnom jelu, pa tako i o ukrajinskoj riječi” (Čelić i Lewis, 2014, str. 259).

⁸ Za potvrde im. *жтељ* u bosanskom crkvenoslavenskom korpusu v. <https://ohn.anubih.ba/gradja/search>.

⁹ Usp. kod Stullija: *Xitelj*, *Xiteljstvo* (Stulli, 1801, str. 595).

Svakako da se permanentna rusifikacija ukrajinskog jezika i kulture odrazila i u leksikografiji. Tako npr. u savremenim rječnicima bosanskog jezika u popisu skraćenica ne postoji *ukr.*, u čemu slijede starija leksikografska djela, premda se u nekim starijim rječnicima riječ *boršč* objašnjava kao ukrajinska,¹⁰ a i pojedini ruski rječnici, npr. *Российский гуманитарный энциклопедический словарь* (2002), ovu riječ određuju kao ukrajinsku. Riječ *борщ* (i jelo) došla je u Rusiju iz Ukrajine, a iz ruskog jezika prešla je u druge slavenske jezike.¹¹

Sa popisa rusizama trebalo bi skinuti i riječ *kòzāk* (*Kozáci*). U IRBJ kod odrednice stoji '*kòzāk* im. m. r. (rus.), n. mn. *kozáci* – stanovnik naoružanih pograničnih grupacija carske Rusije oko rijeke Don; pripadnik posebne vojne formacije u carskoj Rusiji', dok se u FRBJ objašnjava samo odrednica *Kozáci* <rus.> '*etn. hist.* ratnici graničari u carskoj Rusiji, potomci Tatara, polunomadi s posebnom samostalnom vojničkom organizacijom'. Ne samo da je s aspekta adaptacije lekseme prihvatljivije njeno ukrajinsko porijeklo: rus. *казák* ~ ukr. *козák* – iz ruskog bi ili morala proći transfonemizaciju ili bi bila usvojena kao *kàzak* – nego se i u starijim etimološkim rječnicima objašnjava kao ukrajinska riječ, a u takvoj formi je preuzeta i u poljski jezik (*kozak*).¹² S tim u vezi je i odnos *kazačòk* ~ rjeđe *kozačòk* (rus. *каза́чòк*,

¹⁰ Čelić i Lewis navode da se riječ *boršč* (борщ) u Klaićevom *Rječniku* do posljednjeg izdanja iz 2012. godine definira kao ruska riječ, iako je još u Fasmerovom *Etimologijskom rječniku* definirana kao ukrajinska riječ (Čelić i Lewis, 2014, str. 259).

¹¹ *Kulinarski rječnik* (*Кулинарный словарь* В. В. Похлебкина, 2002) definira *boršč* kao ukrajinsko jelo. Jelo je zastupljeno u više nacionalnih kuhinja, a postojanje više njegovih varijanti povezuje se s razdvajanjem ukrajinskih zemalja u prošlosti i s tim da dio ukrajinskog naroda živi u Rusiji, Poljskoj, Moldaviji, Rumuniji, Čehoslovačkoj, kao i sa turskim, nogajskim, krimskim, poljskim, mađarskim, moldavskim, grčkim i ruskim kulinarskim običajima i okusima.

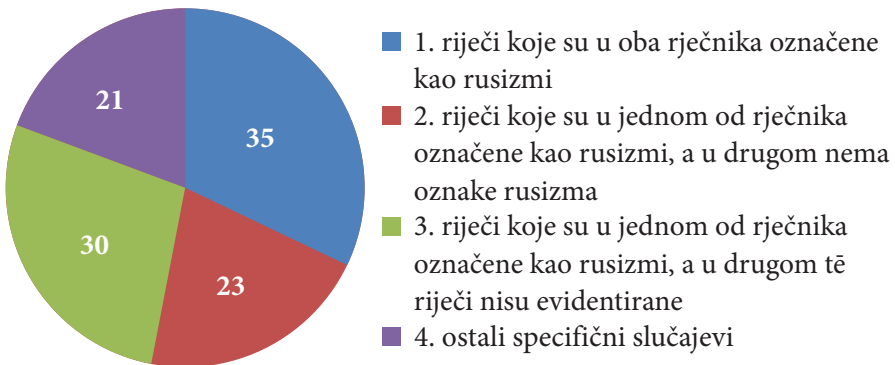
¹² Vidi kod Fasmera: **казák, á-**, укр. *козák*, др.-руск. *козакъ* "работник, батрак", впервые в грам. 1395 г.; Из укр. заимств. польск. *kozak* "казак". Ударение в форме мн. ч. *казáки* – результат влияния польско-укр. формы; оренб. казаки говорят: *казаки́*; Заимств. из тур., крым.-тат., казах., кирг., тат., чагат. *kazak* "свободный, независимый человек, искатель приключений, бродяга". Сюда же *казáки* мн., соврем. *казáхи* – тюрк. народ. Этноним *касòг* не родствен *казák* (Фасмер, 1986, стр. 158). I *Słownik języka polskiego* PWN odrednicu *Kozak* definira kao pripadnika drevne zajednice na prostorima Ukrajine i jugozapadne Rusije (usp. *członek dawnej wspólnoty na terenach Ukrainy i pół.-zach. Rosji*).

ukr. *козацьок*): ukrajinska i ruska narodna plesna igra nastala među ukrajinskim Kozacima, ali odrednicu ne bilježe ni FRBJ ni IRBJ.

4. ANALIZA RJEČNIČKOG KORPUSA

Prije nego što pređemo na interpretaciju građe iz rječnikā, ukazat ćemo na razlike u metodološkim postupcima pri obradi odrednica u analiziranim rječnicima. FRBJ je neuporedivo savremeniji, informativniji i metodološki konzistentniji od IRBJ jer dosljedno donosi upotrebne etikete, što je, vidjet ćemo u nastavku, veoma važno za opis rusizama u savremenom jeziku. Razlike se javljaju i u tretiranju rusizama čija je sastavnica prezime, poput imenica na *-izam*: *lenjinizam* itd. Za razliku od FRBJ u kojem uz te imenice ne dolazi oznaka *rus.*, u IRBJ se i uz takve imenice, ali i uz imenice na *-ist*: *lenjinist* itd. navodi *rus.* Pored toga, u IRBJ i uz pridjeve nastale od imenica stoji oznaka *rus.*: npr., *boljševički*, *pàlubni*, *sòvjetskī*, *stěpskī* itd.¹³

Ekscerpcija građe iz FRBJ i IRBJ pokazuje nam da možemo govoriti o najmanje četiri kategorije odrednica: 1. riječi koje su u oba rječnika rusizmi, 2. riječi koje su u jednom od rječnika označene kao rusizmi, a u drugom nema oznake rusizma, 3. riječi koje su u jednom od rječnika označene kao rusizmi, a u drugom tē riječi nisu evidentirane i 4. ostali specifični slučajevi. Pored razlika koje se odnose na (ne)određenje odredničke riječi kao rusizma, u rječnicima se bilježe brojne razlike u samom opisu.

¹³ FRBJ ima ukupno 66 odrednica u kojima dolazi oznaka *rus.*, dok IRBJ ima 69. Međutim, kako IRBJ i kod izvedenih riječi bilježi *rus.*, uz neke očite propuste – usp. *kádar*¹ (fr.), ali pridj. *kádrovskī* (rus.) ‘koji se odnosi na kadar’ – ukupni broj svakako je manji.

4.1. Riječi koje su i u FRBJ i u IRBJ označene kao rusizmi

Kao rusizmi i u FRBJ i u IRBJ označene su sljedeće odredničke riječi:

aparàtčik (rus. апарáтчик), *bàćuška* (rus. бáтьюшка), *balàlājka* (balalâjka) (rus. балалáйка), *boljšèvīk* (rus. большевíк), *čĩstka* (rus. чĩстка), *dekàbrist(a)* (rus. декабríст), *ĩrvās* (rus. íрвас), *izvĩniti se* (rus. извинĩться), *jāntār* (rus. янтáрь), *kòlhoz (kòlhōz)* (rus. колхóз), *kòzāk* (FRBJ Kozáci) (rus. казáк), *krūžok (krūžok)* (rus. кружóк), *kũlāk (kũlak)* (rus. кулáк), *lēnta* (rus. лéнта), *lõsos* (rus. лосóсь), *màmut* (rus. мáмонт), *pàluba* (rus. пáлуба), *pĩroška* (rus. пирожóк), *pògrom* (rus. погрóм), *pòriv* (rus. порýв), *ràbota* (rus. рабóта), *sàmovār* (rus. самовáр), *shòdan* (rus. схóдный), *stěpa* (rus. степь), *sũjeta* (rus. суетá), *šāpka* (rus. шáпка), *šĩnjēl* (rus. шинéль), *tājga* (rus. тайгá), *tũndra* (rus. тýндра), *uràvnĩlōvka (urav-nĩlōvka)* (rus. уравни́ловка), *vĩspren* (rus. вы́спренный), *vòtka (vòdka)* (rus. вóдка), *vřhuška* (rus. верху́шка), *žĩtelj* (rus. жĩтель), *žĩteljstvo* (rus. жĩтельство).¹⁴

Kao što je već objašnjeno, neke od leksema kao što je im. *ràbota* nisu rusizmi jer su dobro potvrđene u ranijim razdobljima pismenosti. Upitno je da li su rusizmi lekseme *žĩtelj* i *žĩteljstvo*, a sa spiska rusizama treba skinuti riječ *kòzāk* (FRBJ Kozáci) jer je ukrajinizam.

Ranije spominjane razlike u upotrebi etiketa postaju važne za savremeni status rusizama, posebno sovjetizama. Za razliku od im. *ĩrvās*,¹⁵ *lõsos* i *màmut* uz koje u FRBJ stoji *zool.*, uz *stěpa*, *tājga* i *tũndra* *geogr.* i *bot.*, uz ruske egzotizme *balàlājka* (FRBJ i *balalâjka*) *muz.*, *sàmovār* *etnol.* itd., u opisu sovjetizama upotrebne etikete su presudno važne jer govore o statusu tih rusizama u savremenom jeziku. Iako IRBJ u nekim odrednicama ima oznaku *hist.*, ovaj se rječnik očito oslanja na starija leksikografska djela u kojima su postojale realije za pojmove iz sovjetske političke i kulturne

¹⁴ Svi primjeri iz ruskog, izuzev ako nije drukčije navedeno, preuzeti su iz rječničke baze Грамота: <https://gramota.ru>.

¹⁵ U rječničkoj bazi Грамота, kao ni u *Objasnidbenom rječniku ruskog jezika* Ožegova i Švedove (2008) nije zastupljena riječ ирвас u ovom, kao ni u obliku гирвас. Ova riječ je, prema Fasmeru, finskog, odnosno baltičkog porijekla: **гĩрвас, íрвас** 'олень-самец на 2-м году жизни' iz fin. *hirvas* < balt. *šĩrvas (Фасмер, 1986, str. 407).

zbilje. Nasuprot tome, FRBJ dosljedno navodi upotrebne etikete: *historija*, *historijski* (*hist.*) i *ideološki* (*ideol.*), pri čemu češće navodi proširenja i suženja značenja.

Kod odrednice *aparàtčik* u IRBJ stoji ‘poslušnik u sistemu komunističke vlasti koji sve poslove obavlja po tuđem diktatu bez lične inicijative’, ali bez oznake *hist.*, dok FRBJ navodi dva značenja: ‘*pejor.* 1. *hist.* funkcioner u komunističkom partijskom aparatu, 2. politički funkcioner koji se ponaša i djeluje slično komunističkim funkcionerima’, što znači da u oba značenja dolazi do pejorizacije. Za razliku od IRBJ, FRBJ uz sljedeće sovjetizme navodi upotrebne etikete: *boljševik hist. pol.*, *čistka hist. pol.*, *kòlhoz (kòlhōz) hist.*, *uràvnilōvka (uravnìlōvka) hist. ideol.*, te bilježi i proširenja značenja: npr. *boljševik* 2. ‘*pren.* onaj koji se politički vlada kao boljševik; komunist’ i *čistka* 2. ‘*pren.* uopće, čin isključenja iz kakve organizacije, ustanove ili sl. onih koji se svojim stavovima, držanjem i djelovanjem protive interesima nadređenih’. Ni kod odrednice *bàćuška* IRBJ nema upotrebne etikete, dok FRBJ bilježi *fam. zast.* Nijedan rječnik ne evidentira pejorativno značenje ‘ruski vojnici, osvajači’ koje navodi V. Anić u svom rječniku (Radčenko, 2006, str. 157), dok je u oba rječnika za leksemu *v̋rhuška* navedeno samo jedno značenje, suženo, te etiketa *pejor.* ‘vladajuća klika u nedemokratskim režimima’ (FRBJ).

4.2. Riječi koje su u jednom od rječnika označene kao rusizmi, a u drugom nema oznake rusizma

Posebno je zanimljiva skupina odrednica u kojima rječnici pokazuju razilaženja. U tabeli koja slijedi donosimo abecedni popis odrednica iz FRBJ i IRBJ u kojima se pokazuju razlike u bilježenju oznake rusizam. U posljednjoj koloni donosimo naš zaključak o tome da li je riječ rusizam ili ne.

Odrednica	FRBJ	IRBJ	Zaključak
ästrahān (rus. а́страхань)	bez rus.	rus.	rus.
bŭkvālan (rus. бу́квальны́й)	rus.	bez rus.	rus.
bŭkvār (rus. бу́кварь)	bez rus.	rus.	nije
cārēvna (rus. ца́ревна)	rus.	bez rus.	rus.

čīverica (rus. ківер)	rus.	bez rus.	rus.
gōrd (rus. гордый)	rus.	bez rus.	rus.
kadròvīk (rus. кадровік)	bez rus.	rus.	rus.
kùmīr (rus. кумір)	rus.	bez rus.	rus.
kvās ^{1, 2} (rus. квас)	bez rus.	rus.	rus. i nije
mōrž (rus. морж)	rus.	bez rus.	rus.
òbzor (rus. обзор)	rus.	bez rus.	rus.
òpit (rus. опыт)	rus.	bez rus.	rus.
podozrénje (rus. подозрénie)	rus.	bez rus.	rus.
pòsīlnī (posýl'nyj)	rus.	bez rus.	rus.
pròizvòljan (rus. произвóльный)	rus.	bez rus.	rus.
skāredan (rus. скáредный)	bez rus.	rus.	nije
stròj ² (rus. строй)	bez rus.	rus.	rus.
trùdbenīk (rus. трúженик)	bez rus.	rus.	nije
ubijéditi (rus. убедít'ь)	rus.	bez rus.	rus.
ùdārnīk (rus. удáрник)	rus.	bez rus.	rus.
úkāz (rus. ука́з)	rus.	bez rus.	rus.
vīnòvnīk (rus. винóвник)	rus.	bez rus.	rus.
vìsokopāran (rus. высокопáрный)	bez rus.	rus.	rus.

Imenica *àstrahān* bez sumnje je rusizam jer je u njenom sastavu toponim (< *Астрахань*: grad na ušću rijeke Volge) (Menac, 2003–2004, str. 359). Rusizam je i imenica *kvās* kada označava rusko narodno fermentirano piće od raženog brašna i slada, kako je to opisano u IRBJ, dok FRBJ objašnjava ‘*biol. tvar s gljivicama koje izazivaju kiselo vrenje; koristi se u proizvodnji hljeba; kvasac*’, što znači da se pojašnjava psl. **kvasъ*. Kod imenice *kadròvīk*, uz koju u FRB stoji *hist. pol.*, došlo je do suženja značenja: u FRBJ je to samo ‘osoba zadužena za politički kadar’, dok IRBJ nudi više značenja ‘aktivni oficir ili vojnik, ob. s profesionalnim vojnim statusom; posebno školovani radnik za neko zanimanje ili posao; namještenik’. Uz rusizam *òpit* ni FRBJ ni IRBJ ne navode etiketu *zast.*, iako su u savremenom bosanskom jeziku ovu riječ potisnule lekseme *eksperiment* i *ogled*, rjeđe *pokus*. Zapravo je upitno da li je ovoj odrednici i mjesto u rječnicima

savremenog bosanskog jezika. Rusizmi su također *ūdārnik* i *vinōvnik*: za *ūdārnik* FRBJ donosi dva značenja, od kojih je prvo *ideol. hist.*, a drugo ‘*pren.* onaj koji naporno radi’, dok IRBJ donosi samo historijsko značenje, ali bez etikete; rusizam *vinōvnik* u FRBJ je ‘*publ. ekspr.* onaj koji je izazvao, prouzrokovao šta loše, počinilac, zlodjela, krivac’, dok je u IRBJ samo ‘kri-
vac; grijешnik’.

Kod nekih imenica sporan je njihov status rusizma: takva je riječ *bùkvār*, o kojoj je ranije pisano te je na osnovu njene pojave kod starih pisaca utvr-
đeno da je mnogo starija od 16. stoljeća, a živjela je i u 17. stoljeću (Putanec, 1979, str. 94). Stoga najvjerovatnije nije rusizam. Ni imenica *trūdbenīk* ne bi se trebala označavati kao rusizam jer je u rus. *трудоу́женик*. FRBJ navodi tri značenja, od kojih je prvo *ideol. hist.*, drugo *retor.* i treće *žarg. iron.*, a u IRBJ je bez etikete.

Imenica *strôj*² rusizam je kad označava *vojn.* ‘red, vrsta’, kao u IRBJ, dok FRBJ nema oznake *rus.*

Među pridjevskim odrednicama rusizmi su: *bùkvālan*, *prōizvōljan* i *visokopāran*, dok se za *skāredan* to ne bi moglo reći. Naime, leksema se javlja još u Vrančićevom rječniku iz 1595. godine.¹⁶

4.3. Riječi koje su u jednom od rječnika označene kao rusizmi, a u drugom tē riječi nisu evidentirane

Različite metodologije u obradi odrednica, ali i odnos autora prema ru-
sizmima u FRBJ i IRBJ pokazuje se i u primjerima njihovog pojavljivanja
odnosno nepojavljivanja (Ø).

Odrednica	FRBJ	IRBJ	Zaključak
agitprop (rus. агитпро́п)	rus.	Ø	rus.
atāmān (rus. атамáн)	Ø	rus.	rus.
blagòrodan (rus. благоро́дный)	rus.	Ø	rus.
boljševizam (rus. большеви́зм)	Ø	rus.	rus.
boljševizirati (rus. большевизи́ровать)	Ø	rus.	rus.

¹⁶ Usp. dalm. *Skaredan* prema lat. *Opicus*, -a, m.; ital. *Lordo*, njem. *Vnflatig Vviift*, mađ. *Vndok*; dalm. Gard, *skaredan* prema lat. *Teter*, ital. *Brutto*, njem. *Schantlich*, mađ. *Ruut* (Vrančić, 1595, str. 70).

böršč (rus. борщ)	Ø	rus.	ukr.
bùrlak (rus. бурлак)	Ø	rus.	rus.
čârñī (rus. чёрный)	rus.	Ø	nije
kàcuša (rus. катюша)	rus.	Ø	rus.
kalašnjikov (rus. калашников)	rus.	Ø	rus.
knjâz (rus. князь)	rus.	Ø	rus.
mògila (rus. могила)	Ø	rus.	rus.
naravoučènije (rus. нравоучèние)	rus.	Ø	rus.
natùrščik (rus. натúrщик)	rus.	Ø	rus.
pìrog(a) (rus. пирог)	Ø	rus.	rus.
pìrožak (rus. пирожок)	Ø	rus.	rus.
prèdstòjnīk, prèdstòjnīkovica	Ø	rus.	nije
prevàshodan/prevàshodno (rus. превосхóдный / превосхóдно)	Ø	rus.	rus.
pūd (rus. пуд)	Ø	rus.	rus.
rabòtānje	Ø	rus.	nije
rabòtati (rus. рабóтать)	Ø	rus.	nije
sāmolēt (rus. самолёт)	Ø	rus.	rus.
slúčiti (se) (rus. случíться)	Ø	rus.	rus.
sòvhoz (rus. совхóз)	Ø	rus.	rus.
šùbara (rus. шýба)	rus.	Ø	rus.
trockizam (rus. троцкíзм)	Ø	rus.	rus.
vòlšēban (rus. волшéбный)	rus.	Ø	rus.
vòžd (rus. вождь)	rus.	Ø	rus.
zāpeta (rus. запятáя)	rus.	Ø	rus.
žrêc (rus. жрец)	rus.	Ø	rus.

Na jednu vrstu razlika u bilježenju oznake *rus.* u primjerima imenica koje završavaju na *-izam* već je ukazano. Ovdje se može dodati to da IRBJ ima više imenica na *-izam*: *trockizam*, *boljševizam*, ali i glagola: *boljševizirati* i *rabòtati*. Imenica *rabòtānje* ne postoji u ruskom jeziku, a ni im. *prèdstòjnīk* i *prèdstòjnīkovica* nisu rusizmi. Pridjev *čârñī* također ne treba klasificirati u rusizme jer održava zapadnoštokavsku (i čakavsku) dijalekatsku crtu zabilježenu u usmenoj književnosti. S druge strane, im. *atāmān*,

koju FRBJ ne bilježi, došla je iz ruskog iako označava i ukrajinsku realiju: ukr. отáман.¹⁷ Stoga bi u budućim rječnicima bosanskog jezika, pored riječi *atāmān* s oznakom *rus.*, trebalo stajati i *otāmān ukr.*

Navedena tabela također pokazuje da FRBJ u odnosu na IRBJ ima značajniju ekvidistancu prema rusizmima jer u njemu nema cijelog spiska odrednica: *bùrlak*, *mògila*, *pûd*, *sǎmolēt*, *slúčiti (se)*, *sòvhoz*. Njihovo izostavljanje u rječniku savremenog jezika je razumljivo, ali je nejasno zašto se npr. u FRBJ bilježi *kòlhoz (kòlhōz)*, ali ne i *sòvhoz*?¹⁸ FRBJ nema ni riječ *bòršč*, koja bi se trebala odrediti kao ukrajinizam. S druge strane, IRBJ ne bilježi neke riječi poput *kàćuša*, *kalašnjikov*, *vòlšēban* i *žrēc* koje su itekako prisutne u različitim stilovima bosanskog jezika te bi trebalo da imaju mjesto i u rječniku savremenog jezika, a u odrednici *pûd* ‘mjera za težinu (16,38 kg)’ morala bi stajati etiketa *hist.*

4. 4. Ostali specifični primjeri

U ostale specifične primjere spadaju oni primjeri koji pokazuju razlike između FRBJ i IRBJ bilo da se odrednica pojavljuje u jednom od rječnika, bilo da u oba rječnika nema oznake *rus.* za odredničku riječ koja jeste rusizam ili se pak navodi drugo porijeklo.

Odrednica	FRBJ	IRBJ	Zaključak
běsprizōran (rus. беспризóрный)	Ø	bez rus.	rus.
fiskultúra (rus. физкультура)	rus.	grč.	rus.
jūnoša (rus. юноша)	stsl.	rus.	stsl.
màzut (rus. мазу́т)	rus.	turkm.	rus.
obezbijéditi (rus. обеспéчить)	bez rus.	Ø	rus.
òdvāžan (rus. отвáжный)	bez rus.	bez rus.	~

¹⁷ Brückner za riječ *ataman* navodi: ‘starješina u odredu zaporoških Kozaka’. Nema ništa zajedničko s njem. *Hetmanom*; javlja se kao *wataman* i *wotaman* već u 13. st. od tatar. *odaman* (Brückner, 1985, str. 8).

¹⁸ O tome koliko su sovjelizmi *sòvhoz* i *kòlhoz (kòlhōz)*, odnosno realije koje označavaju, povezani, govori i ruska pridjevska složenica *колхóзно-совхóзный*. O normativnom statusu ovih riječi zanimljiva zapažanja donose Bagdasarov i Nosić (2017), a o (ne)opravdanosti pojavljivanja ovih odrednica u školskim rječnicima piše Bagdasarov u tekstu *Povratak kolhoza i sovhoza u škole*, <https://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/a-b/bagdasarov-artur/26733-treba-li-pravopisu-kolhoz-i-sovhoz.html>.

politbirō (rus. политбюрó)	rus.	grč.-fr.	rus.
polúčiti (rus. получи́ть)	bez rus.	bez rus.	rus.
putešestvije (rus. путеше́ствие)	stsl.	Ø	stsl.
samodržavlje (rus. самоде́ржавие)	bez rus.	Ø	rus.
staljinizam (rus. сталини́зм)	bez rus.	Ø	rus.
strémiti (rus. стреми́ться)	bez rus.	bez rus.	rus.
sűjevjēje (rus. суеве́рие)	bez rus.	bez rus.	~
svójstvo (rus. сво́йство)	bez rus.	bez rus.	~
šapirògraf (rus. шапи́рограф)	Ø	rus.-grč.	rus.
trěhovati (rus. трéбовать)	bez rus.	bez rus.	~
účēšće (rus. уча́стие)	bez rus.	bez rus.	~
ùctivōst (rus. учти́вость)	bez rus.	bez rus.	~
vjěrovātan (vjeròvatan) (rus. веро́ятный)	bez rus.	bez rus.	rus.
znātan (rus. знáтный)	bez rus.	bez rus.	~
žār-ptīca (rus. жар-пти́ца)	bez rus.	bez rus.	~

Neke od odrednica su nesumnjivo rusizmi, poput *běsprizōran*, ali je i im. *samodržavlje*, iako sačinjena od slavenskih tvorbenih sastavnica, ipak rusizam jer je u naš jezik došla iz ruskog, kao i im. *fiskultúra*, nastala od rus. физическая культура. Rusizmom se također smatra i glagol *strémiti*.¹⁹ Za im. *màzut*, koja je u bosanski došla iz ruskog, rječnici navode različita porijekla: u IRBJ stoji da je iz turkmenskog, dok Fasmer navodi da je iz arapskog. Uz odrednicu *šapirògraf*, ako joj je uopće mjesto u rječniku savremenog jezika, morala bi stajati etiketa *hist.* jer realija odavno nije u upotrebi. Ostale riječi (~), za koje u nekim rječnicima stoji oznaka *rus.*, u FRBJ i IRBJ nemaju oznake *rus.* jer su neke od njih sigurno općeslavenske, ali bi ih pojedinačno trebalo detaljnije istražiti. Imenice *putešestvije* i *jūno-ša* u FRBJ opravdano se navode kao staroslavenizmi.

Na samom kraju, iako nije uputno komentirati ono čega nema, moramo barem spomenuti da se u rječnicima ne nalaze neke riječi koje su itekako prisutne u različitim stilovima bosanskog jezika. Takva je riječ *bàbuška* (rus. ба́бушка), izvorno zapravo *matrjoška* (rus. матрѣшка), koja pored

¹⁹ Vidi kod Skoka (1973: III: 346).

osnovnih značenja u savremenom jeziku poprima i pejorativno jer označava osobu (rusku figuru, lutku) koja je otvoreni ili prikriveni zagovornik sadašnje ruske politike.²⁰ Također bi u savremenim rječnicima svoje mjesto trebali naći i neki postsovjeticizmi kao što su *perestrôjka* (rus. перестро́йка) i *glâsnôst* (rus. гласно́сть) jer su i danas frekventni u medijskom diskursu koji se bavi političkim pitanjima,²¹ ali i neki ruski egzotizmi: *dùma/Dùma* (rus. Дума), *krèmlj/Krèmlj* (rus. кремль/Кремль), *rûblja/rûblja* (rus. рубль), a možda i riječi *gûlāg* (rus. гулаг)²² i *ščī* (rus. щи).

5. ZAKLJUČAK

Na osnovu sprovedene analize rusizama u rječnicima bosanskog jezika ustanovljene su brojne nedosljednosti koje su uglavnom rezultat oslanjanja na starija leksikografska djela. FRBJ je u metodološkom smislu neuporedivo konzistentniji i savremeniji jer bilježi proširenja i suženja značenja, a donosi i upotrebne etikete. Usporedbom rječnika, kao i kombiniranjem različitih metoda u ispitivanju rusizama, mogu se izvesti sljedeći zaključci:

- im. *ràbota* dobro je posvjedočena u bosanskim pisanim tekstovima još od srednjeg vijeka te je njeno klasificiranje u rusizme u rječnicima savremenog jezika neopravdano;
- im. *bòršč*, koja u FRBJ nije ni zabilježena, jeste ukrajinizam jer označava ukrajinsko (u manjoj mjeri i poljsko) nacionalno jelo. Sa popisa rusizama trebalo bi skinuti i riječ *kòzāk* (*Kozáci*) koja je također ukrajinizam. U vezi s ovim zanimljivo je zapažanje da rječnici bosanskog jezika uopće nemaju skraćenicu *ukr.*;

²⁰ Usp. npr. naslov: Dodik objavio 'snimak Konakovića' i pokazao šta ga izluđuje: Do kraja je razotkriven kao ruska babuška u BiH, <https://raport.ba/dodik-objavio-snimak-konakovica-i-pokazao-sta-ga-izludjuje-do-kraja-je-razotkriven-kaio-ruska-babuska-u-bih/> [14. 8. 2024].

²¹ O upotrebi riječi *perestrojka* i *glasnost* u jeziku bosanskohercegovačke i ruske štampe na više mjesta govori A. Ljevo-Ovčina (2021).

²² Riječ je skraćena nastala od: ГУЛАГ [гулаг] – Гл. управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключений (СССР, 1934–1956).

- u rječnicima je ponekad nejasna metodologija odabira rusizama: npr. u FRBJ se pojavljuje odrednica *kòlhoz* (*kòlhōz*), ali ne i *sòvhoz*;
- u rječnicima se ne nalaze neke riječi koje su itekako prisutne u različitim stilovima bosanskog jezika: *bàbuška*, *perestrôjka*, *glàsnōst*, *dùma*/*Dùma*, *krèmlj*/*Krèmlj*, *rùblja*/*rûblja* itd.

Na osnovu svega rečenog dolazimo do zaključka da se u budućim rječnicima savremenog bosanskog jezika pri definiranju i opisu rusizama – ali i drugih posuđenica – mora pristupiti s više pažnje te je neophodno otklanjati propuste iz ranijih leksikografskih djela.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Čedić, Ibrahim et al., 2007. *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.
Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela, 2010. *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet.

Kontrolni korpus

Gazi Husrev-begova biblioteka, *Digitalna biblioteka*, Dostupno na: <https://digital.ghb.ba/ghb/users/index.xhtml> [4. 7. 2024].
Nakaš, Lejla, *Konkordancijski rječnik krajišničkih pisama*, Dostupno na: <https://www.academia.edu> [17. 6. 2024].
Nakaš, Lejla; Kardaš, Mehmed, *Dijak: Digitalni jezički anotirani korpus starih bosanskih tekstova*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik. Dostupno na: <http://170.187.186.236/dijak/about> [12–20. 6. 2024].

Literatura

Aјдуковић, Јован, 1999. *Русизми у српскохрватским речницима: принципи адаптације, речник*. Београд: Фото Футура.
Ајдуковић, Јован, 2010. “О дефиницији појма ‘русизам’ на материјалу речника српског, македонског и бугарског језика”. *Зборник Матице српске за славистику*, 56/57, str. 123–132.
Анић, Владимир, 1998. *Rječnik hrvatskog jezika*. Treće, prošireno izdanje. Zagreb: Novi Liber.
Bagdasarov, Artur; Nosić, Milan, 2017. “Normativni status sovjetizama kolhoz i sovhoz u hrvatskim rječnicima”. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 64, No. 5, str. 190–193.
Bloomfield, Leonard, 1935. *Language*. London: Allen & Unwin.
Brückner, Aleksander, 1985. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna. (Przedruk z pierwszego wydania nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, Kraków, 1927)

- Čelić, Željka; Lewis, Kristian, 2014. "Rusizmi u Klaićevu *Rječniku stranih riječi*". *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Vol. 40, No. 2, str. 255–274.
- Фасмер, Макс, 1986. *Этимологический словарь русского языка*. Том 1–2. Москва: Прогресс.
- Клубков, Павел Анатольевич, 2002. *Российский гуманитарный энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург: Владос.
- Ljevo-Ovčina, Amela, 2021. *Jezik bosanskohercegovačke i ruske štampe 2008–2011. (Izabrani gramatički, leksički i semantički aspekti dnevnika i sedmičnika)*. Katowice: Śląsk Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe i Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych.
- Menac, Antica, 2003–2004. "Hrvatski rusizmi s imenskom sastavnicom". *Folia onomastica Croatica*, 12–13, str. 355–360.
- Ожегов, Сергей Иванович; Шведова, Наталия Юльевна, 2008. *Толковый словарь русского языка*. 4-ое издание. Москва: Российская Академия Наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- Пипер, Предраг, 1999. "Уз нове дефиниције русизма". *Зборник Матице српске за славистику*, 56/57, str. 129–133.
- Похлебкин, Вильям Васильевич, 2002. *Кулинарный словарь*. Москва: Эксмо.
- Putanec, Valentin, 1979. "Značenje riječi psaltir 'bukvar' (Prilog za stariju nastavnu terminologiju u Hrvata)". *Slovo*, No. 29, str. 93–96.
- Radčenko, Marina, 2007. "Semantička adaptacija ruskih posuđenica u hrvatskom jeziku od 1945. do 2000. godine". *Croatia et Slavica Iadertina*, str. 145–160.
- Samardžija, Marko, 1998. "Leksik". U: *Hrvatski jezik*, ur. Mijo Lončarić, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, str.133–162.
- Skok, Petar, 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga treća. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Словник української мови. Dostupno na: <https://slovnuk.ua> [11. 8. 2024].
- Słownik języka polskiego* PWN. Dostupno na: <https://sjp.pwn.pl> [10. 8. 2024].

Stulli, Joachimi, 1801. *Lexicon latino-italico-illyricum: ditissimum, ac locupletissimum, in quo adferuntur usiatores, elegantiores, difficiliores earundem linguarum phrases, loquendi formulae, ac proverbia*, I–II. Budae. Dostupno na: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10691104?page=4,5> [12. 8. 2024].

Vrančić, Faust, 1595. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*. Venetiis. Dostupno na: <http://croqip.ffzg.hr/vrancic/default.aspx> [5. 8. 2024].

RUSSIAN WORDS IN THE DICTIONARIES OF THE BOSNIAN LANGUAGE

Abstract

The paper analyses Russian words in the dictionaries of the contemporary Bosnian language: *Dictionary of the Bosnian Language* (2010) by S. Halilović, I. Palić and A. Šehović, published by the Faculty of Philosophy in Sarajevo, and *Dictionary of the Bosnian Language* (2007) by I. Čedić et al., published by the Language Institute in Sarajevo. The aforementioned dictionaries rely on lexicographical works created within the framework of the common Serbo-Croatian language, in which inconsistencies in the definitions and descriptions of the Russian words had already been observed, and this situation was also confirmed in the analysed dictionaries of the Bosnian language. In addition, the digitized written heritage enables clarification of the status and origin of certain lexemes, such as the noun *rabota*, which in almost all consulted dictionaries is determined as a Russian word, even though this lexeme has been present in the Bosnian written tradition, for instance, since the Middle Ages. Also, based on an examination of their etymology and linguistic and cultural circumstances, the words *boršč* and *kozak* (*Kozaci*) can be removed from the list of Russian words, because they are from the Ukrainian language. The analysis also established that the dictionaries of the Bosnian language do not contain any Russian words that are very present in different styles of the Bosnian language – *babuška*, *duma/Duma*, *perestrojka*, *kremlj/Kremlj*, *rublja*, etc. In this sense, this paper can contribute to the future definition of the status of Russian words in Bosnian, as well as in Middle South Slavic lexicography.

Key words: *Russian words, dictionaries of the Bosnian language, borrowing, diachronic approach, linguistic-cultural approach*

AZRA HODŽIĆ-ČAVKIĆ

MINKA DŽANKO

AMINA ŠILJAK-JESENKOVIĆ

MODIFIKACIJA IDIOMSKIH SKUPINA U ROMANU ŠTO PEPEO PRIČA DŽEVADA KARAHASANA I NJEGOVI PRIJEVODIMA NA NJEMAČKI I TURSKE JEZIK

Sažetak

Prevođenje predstavlja suštinsko poniranje u cjelokupnost najmanje dviju kultura, što ga čini izazovnim za kontrastivna proučavanja iz različitih perspektiva. Ako imamo na umu različita pomjeranja u sastavu idiomskih skupina u suvremenim jezicima, treba znati da se frazeološka kompetencija prevodioca mora dodatno izoštravati. S druge strane, nije rijetkost da se prevode i sami prijevodi te takvi slučajevi interkulturalne transpozicije predstavljaju dodatne izazove za frazeološka kontrastivna proučavanja. Takav je slučaj s književnim opusom bh. književnika Dževada Karahasana, čiji je prijevod romana *Što pepeo priča* preveden s bosanskog na njemački, a zatim s njemačkog na turski. Izazovi prevođenja mnoštva modifikacija idiomskih skupina (1/3 od ukupnog broja) pronađenih u izvorniku odlično su tlo za razmatranje prevodilačkih strategija. Stoga, ovdje smo se bavili modifikacijama u izvorniku te njihovim adaptacijama u prijevodima. U radu koristimo kategorizaciju modifikacija Zykove (2019). Cilj nam je pokazati da Karahasan zadržava autentičnu bosansku sliku vanjezičkog svijeta. Tako se ovdje zaključuje da Karahasan često nastoji iskazati tzv. sud bez kraja koristeći se kombiniranjem idiomskih skupina; na taj način uspijeva posredno ocijeniti da se značenje teško može dokraja izraziti, što je evidentna veza s njegovim filozofskim poimanjem jezika koje artikulira u esejističkom žanru.

Ključne riječi: *ekvivalencija, idiomske skupine, modifikacije, prijevodne strategije*

1. UVODNE NAPOMENE

*Idiomskim skupinama*¹ smatramo intrinzično kreativne višekomponentne jedinice jezika s globaliziranim značenjem usmjerenim ka sekundarnoj nominaciji (usp. Hodžić-Čavkić, 2021).² Odabir ovog termina motiviran je činjenicom da funkcionira bez asocijativne veze sa “semantičkom ispražnjenošću”, da signalizira višekomponentnost strukture te da se u jezičkoj zajednici doživljava kao autentična. Inherentna karakteristika IS jeste njena slikovitost aksiološke slike svijeta. Tako možemo kazati da kategorijalne osobine IS čine njihov komponentni sastav, jedinstvena sintaksička funkcija koja proizlazi iz globaliziranosti značenja, i autentičnost idejne slike svijeta koji simbolički predstavljaju (usp. Šiljak-Jesenković, 2020; Barčot, Hrnjak i Milković, 2023). Tradicionalna je frazeologija često u teorijskim osnovama ove jedinice razumijevala kroz perspektivu *okamenjenosti*, *apsolutne čestotnosti* i *opće reprodukcije* – koji su zapravo više stavovi zasnovani na pretpostavci da tako kompleksne strukture uopće imaju mogućnost restrukturiranja; ipak, suvremena empirijska istraživanja u mnogim svjetskim jezicima pokazuju da se ove vrijednosti trebaju cijeliti skalarno. Jedinice koje čine frazikon funkcioniraju kao *konstrukcije* te ih radije treba i tumačiti kao takve. Činjenica da su dio tzv. *konstruktikona* podrazumijeva otvorenu mogućnost da se na osnovu utvrđene relacije i svojevrzne kolokabilnosti često pojavljuju različite strategije kontekstualnog prilagođavanja njihovog sastava (usp. Langlotz, 2006).

Jedan dio teorijskog razumijevanja takvih strategija modifikacija napominje da su isključivo kontekstualno vrednovane, ali treba reći da jezička produkcija koju je moguće detektirati u e-korpusima pokazuje da i modifikacije IS pokazuju sistematičnost. To je tako budući da se realiziraju kroz nekoliko aspekata prirodnih temeljnoj slici IS, tj. da se njihove komponente pojavljuju kao signalizatori i “kontrolori” promjena. Potencijal da i sama modifikacija organizira svoj obrazac siguran je signal da i same pripadaju obrascima te da imaju svoja sistemska ograničenja i osobine.

¹ U daljem tekstu koristit će se prigodna skraćenica IS za *idiomsku skupinu*.

² Navedena se terminološka sintagma koristi u značenju u kojem se u južnoj slavistici češće koriste termini okupljeni oko riječi *phrasis* ili *idioma*.

Međutim, šta kada se modifikacije nađu u književnom tekstu koji je potrebno prevesti? S kakvim se poteškoćama u tom kontekstu susreću prevodioci i koliko su njihovi prijevodi vjerni originalu ako je jedna od poteškoća prijevod modifikacije IS?

Ovaj rad na primjeru prijevoda romana *Što pepeo priča* Dževada Karahasana na njemački i turski jezik nastoji utvrditi kako se prenose modifikacije IS iz izvornika. Dodatno, budući da je prijevod navedenog romana na turski jezik zapravo prijevod s njemačkog jezika, ispituje se opći odnos frazeološke ekvivalencije i između prijevoda. Stoga, u ovom radu polazimo od tri istraživačka pitanja: (1) koje strategije modifikacije primjenjuje Karahasan; (2) koje strategije prevodioci prepoznaju i koriste u svojim prijevodima; te (3) sa kojim izazovima se susreću prevodioci i kako rješavaju tzv. autorske i/ili kulturnospecifične IS.

U romanima Dževada Karahasana dominira nekoliko tematskih težišta. On se prvenstveno bavi historijom i kulturom Bosne i Hercegovine te nemilim ratnim zbivanjima '90-ih ističući važnost mirnog suživota i međukulturnog dijaloga. Sklon je i filozofskim i gnostičkim tumačenjima identiteta, morala i etike – koja obilježavaju i roman *Što pepeo priča*. Njegova djela najčešće su prevedena na njemački jezik, a Wolf-Griesshaber potpisuje prijevod romana *Što pepeo priča*, na osnovu kojeg je sačinjen i turski prijevod. Činilo se da će visoke standarde Karahasanovog pera na turski jezik uspješno prenijeti pažljivo odabrani prevodilačko-urednički tim prestižnog izdavača İletişim Yayınları: prevoditeljica Dilman Muradoğlu, urednik i publicista Tanıl Bora, te autor predgovora Barış Özkul.

Rad je strukturiran na sljedeći način. Nakon općih napomena o teorijskom razumijevanju modifikacija IS, strategijama prevođenja, predstaviti ćemo korpus i metodološki okvir rada. U analizi ćemo se zasebno baviti upotrijebljenim strategijama modifikacije te pokazati koje su specifičnosti Karahasanove frazeologije. Naročitu pažnju posvetit ćemo ovoj kompleksnoj ekvivalenciji u prijevodima. U zaključku je donesen ukupan sud te sumirani rezultati u vezi s odabranim korpusom i istraživanom problematikom.

2. MODIFIKACIJE IDIOMSKIH SKUPINA

2.1. Teorijski okvir

Moon (1998, str. 120) ukazuje na činjenicu da oko 14% IS ima dvije ili više varijacija kanonskih oblika. Ne treba smetnuti s uma da se i sam idiomski princip može shvatiti kao sistem **polukonstruiranih** jezičkih izraza koji stoje u leksikonu govornika te da je stoga i varijabilnost sasvim očekivana kod ovih jedinica. Langlotz (2006, str. 190) smatra da sve varijante IS zapravo prate refleks nulte forme da se reformira. Tanović (2000) također problematizira postojanje brojnih modifikacija IS, čime želi relativizirati nevarijabilnost kao kategorijalnu osobinu IS.

Modifikacijom IS smatraju se oni oblici intervencija koji su individualnog karaktera i koji su kontekstualno uvjetovani diskursom u kojem se realiziraju. Postizanje preciznijih komunikativnopragmatičkih ciljeva modificiranim oblicima IS uspješno se ostvaruje zahvaljujući činjenici da jezik pretpostavlja stalnu stvaralačku djelatnost i postojanu jezičku bazu kolektiva te je modificiranje temelja slike IS uzrokovano optimizacijom ispunjenja određene pragmatičke zadaće (Zykova, 2019, str. 145–146). Drugim riječima, u modificiranim oblicima IS nalazimo ispunjenje pojedinačnih (autor-skih) ciljeva sredstvima koja izriču kolektivnu ocjenu. Postojano značenje IS u zajednici, koju reflektira i kreira istovremeno, u modificiranim oblicima dodatno je opterećeno komunikativnim prilagođavanjem osnovnog oblika. Budući da je upotreba IS značajno određena iskustvom govornika, svaka je promjena u njihovom sastavu uvjetovana činjenicom da govornik istovremeno jeste obaviješten o njenom vrijednosnom statusu u kulturnoj zajednici, da njime manipulira i da je svjestan značenja dodatnih elemenata kojima korigira njen općepoznati status i sastav.

Zykova (2019) kategorizira strategije modifikacija IS na sljedeći način:

- a) umetanje (unutrašnje širenje osnovne slike): *otvarati nekome duhovne oči* (VHM, 100);
- b) srastanje (vanjsko širenje osnovne slike): kao u primjeru *ljut kao dva risa* (Hodžić-Čavkić, 2021);

- c) premještanje (izmjena redoslijeda sastavnica): *koprenu nekome s očiju skinuti* (VHM, 85);
- d) bifurkacija (hotimično narušavanje cjelovitosti osnovnog oblika): *to read /something/ between the lines* koji je adaptiran u *scan something for the hidden message* (Zykova, 2019, str. 197);
- e) kombiniranje (spajanje nekoliko slika): *pasti na pamet i ući nekome u uho*.³

2.2. Strategije prevođenja: opće napomene

Ekvivalencija predstavlja jedan od ključnih pojmova u prevođenju te se definira kao jednak odnos između izvornika i prijevoda. Catford (1965) razlikuje formalnu od tekstualne ekvivalencije te formalnom korespondencijom razumijeva situaciju kada se struktura iz izvornika poklapa sa strukturom u ciljnom jeziku uz zadržavanje istog oblika i rasporeda; tekstualna ekvivalencija tiče se teksta koji sadrži nužna odstupanja kako bi se izrazilo ciljno značenje (Catford, 1965, str. 45). Takva odstupanja organiziraju se kroz prevodilačke strategije transpozicije, supstitucije, modulacije i adaptacije (Vinay i Darbelnet, 1958). Drugi pak autori ekvivalenciju razumijevaju i kroz aspekt dinamičnog pored formalnog (Nida, 1964), a treći uvode i pragmatički aspekt (Baker, 1992), koji uzima u obzir i konotativnu i implicitnu vrijednost izraza. S obzirom na zadaću, dakle, translatologija mora biti interdisciplinarna budući da se koristi zaključcima sociolingvistike, pragmatolingvistike, kognitivne stilistike, psiholingvistike, analize diskursa itd. jer prevođenje predstavlja oblikovanje i prenošenje poruke, kulture, običaja, konceptualnog svijeta iz izvornika u misao jezika koji ne mora nužno sadržavati iste okvire. Stoga, ono je oblik komunikacije (Ivir, 1978, str. 10) jer kodiranje i dekodiranje poruke nužno predstavlja interakciju između najmanje tri referentne tačke: teksta, prevodioca i kultura. Prijevod je zbog toga moguće razumjeti i kao interkulturnu činjenicu te i sam predstavlja materijal za proučavanje. S druge strane, s obzirom na to da je prevodilac kopula među kulturama, on mora posjedovati niz

³ Dostupno na: <https://www.clarin.si> [11. 1. 2024].

kompetencija kako bi uspješno realizirao svoj posao jer je prijevod svojevrsan posao konstrukcije značenja (Tabakowska, 1993, str. 94).

Idiomske skupine u književnim tekstovima dodatno otežavaju problematiku prevođenja (usp. Koller, 2007). Prema Hallsteinsdo'ttir i Farø' (2010, str. 148), radi se o uspostavljanju odgovarajućeg funkcionalnog odnosa između dijela izvornog teksta koji sadrži IS i odgovarajućeg dijela ciljnog teksta. Ciljni tekst obično prenosi isti sadržaj kao i izvorni, iako njihove funkcije mogu biti različite. Prema ovim autorima, ekvivalentnost IS u prevođenju smatra se dijelom šire tekstualne ekvivalentnosti koja utječe na frazeološku ekvivalentnost (ibid.). Albrecht (2005, str. 118) ističe svojevrsno standardno pravilo normativne didaktike prevođenja da IS kao jedinstvene značenjske jedinice moraju biti prenesene u cijelosti. Nasuprot tradicionalnom pristupu, Dobrovol'ski (1999) smatra da prijevod IS nema cilj da se u prijevodu nađe isti broj IS već funkcionalnih ekvivalenata koji imaju istu ili sličnu motivacijsku osnovu kao u izvorniku. Pri prevođenju IS iz izvornog u ciljni tekst navodi se veliki broj mogućnosti: (1) IS – IS; (2) IS – riječ (složena ili simpleks); (3) IS – parafraza ili izostavljanje; (4) slobodna sveza riječi – IS i (5) riječ – IS (Hallsteinsdo'ttir i Farø', 2010, str. 148).

Budući da se modifikacije IS javljaju kao kontekstualne adaptacije kompleksnih jezičkih struktura u izvornom tekstu, posao prevodilaca dodatno se usložnjava. Prevodilac stoga mora biti opremljen pragmatičkim i diskursnim znanjima koje će mu omogućiti da iskaže odgovarajući prijevod svojim čitateljima te im omogućiti da se uključe kao interpretatori konačnog značenja romana.

3. KORPUS I METODA

Za potrebe ovog rada korpus je ekscerpiran iz romana *Što pepeo priča* Dževada Karahasana, kao i njegovih izdanja na njemačkom *Der Trost des Nachthimmels* i turskom jeziku *Gece Göğünün Tesellisi*.⁴ Na temelju korpusa

⁴ U daljem tekstu bit će korištene odgovarajuće prigodne skraćenice: DŽKŠ za *Što pepeo priča* na bosanskom; za njemački prijevod DTN te GGTKA za turski prijevod.

IS u izvorniku (103 primjera) uvršteni su i njihovi prijevodni ekvivalenti na njemačkom i turskom jeziku. Koristeći se Zykovom (2019) klasifikacijom modifikacija IS iz bosanskog korpusa, izdvojene su sve modificirane IS (30 primjera). U narednom koraku utvrđeni su: vrsta ekvivalenta (IS, modificirana IS, opisni prijevod) i stepen ekvivalencije (potpuni, parcijalni, nulti), vodeći računa o funkcionalno-semantičkoj i stilskoj pripadnosti, kao i o pragmatičkoj te kulturološkoj implikaciji IS u izvorniku i njihovoj adaptaciji u jeziku prijevoda. Analiza turskih ekvivalenata modificiranih IS dodatno je uključivala i utvrđivanje njihovih razlika u odnosu na primjere u izvorniku, budući da je roman na turski preveden s njemačkog, tako da je njemački prijevod poslužio kao neka vrsta medijatora.

Rad je koncipiran kao kontrastivno lingvokulturološko frazeološko istraživanje. Prema Földesu (2019, str. 108–109), zadatak kontrastivne lingvokulturologije je da doprinese srodnim disciplinama kao što su translologija, didaktika i metodika nastave stranog jezika, teorija interkulturalne komunikacije te nauka o jeziku, kulturi i civilizaciji.

4. ANALIZA: PROZORČIĆ U KARAHASANOVU FRAZELOGIJU

Analiza modificiranih IS pokazala je da su u romanu *Što pepeo priča* upotrijebljene sve strategije modifikacija. Kao najčešću strategiju Karahasan koristi kombiniranje (45%) te najčešće spaja dvije idiomske slike koje su jednako kompatibilne u ocjeni vanjskog svijeta, ali se njihovim mijesanjem, tj. nekom vrstom reduplikacije nastoji iskazati “tautološka slika svijeta”, koja, i kao takva, ne može izraziti puninu značenja, tj. implicira distancu između svijeta i jezika. To može biti motivirano i samom temom diskursa romana, koji je usmjeren naslijeđu orijentalnih jezika, bogatih mnoštvom metoda pojačavanja značenja (usp. Dizdar i Mulović, 2024). Iako se radi o romanu, većina upotrijebljenih IS uglavnom se koristi u razgovornom stilu bosanskog jezika, što se može objasniti njihovom čestom upotrebom u dijalozima.⁵

⁵ Nažalost, frazeografska praksa bosanskog jezika još uvijek nije pokazala osjetljivost na ovu vrstu sociolingvističke komponente IS.

Tako se pokazuje da Karahasanovi prevodioci pronalaze ekvivalente s istim ili sličnim sastavnicama u nemodificiranim oblicima IS, što je pokazatelj da denotativna značenja jesu najstabilniji element prenošenja slikovitosti,⁶ ali ovaj proces dodatno usložnjavaju pozitivna ili negativna konotiranost, stilska boja i emocionalni naboj sadržan u IS, kao i stilski registar u kojem se određena IS javlja u jeziku izvorniku i jeziku cilju.⁷

U nastavku ćemo predstaviti sve identificirane strategije u bosanskom korpusu koristeći najupečatljivije primjere.⁸

4.1. Strategija kombiniranja idiomskih skupina

Prvi primjer iz bosanske građe sadrži dvije kombinacije po dvije IS:

(1) **Bio je naime gladan i žedan kao pas;** jutros je iz Mirhondove kuće otišao prije nego što je uzeo koru hljeba ili gutljaj vode, a to nakon dva-tri dana zbrke, u kojima je znao po jednom-dvaput uzgred prezalogajiti, ali nijedanput nije normalno **sjeo i jeo kao čovjek.** (DŽKŠ, 59)

Budući da se zoonimske komponente veoma često koriste kako bi se izrazile bliske veze ljudskog sa životinjskim svijetom (usp. Barčot, 2017), gotovo osamostaljena komponenta *kao pas* korelira sa raznovrsnim značenjskim komponentama kako bi se posredno izrazila antropocentrična slika svijeta koju čovjek artikulira općom prisutnošću njemu podređenih životinja. Takva operacionalizacija životinja jasno je utemeljena u ljudskoj ovisnosti o životinjama te je broj zoonima potpuno motiviran i očekivan i u bosanskom jeziku. Slika fizičke iznemoglosti posredstvom iznurenosti psa pokazuje da se subjektivni doživljaj *gladi* i *žeđi* spušta na niže razine ljudskog upravljanja

⁶ Usp. držati na oku (DŽKŠ, 70) – gözü üstünde olmak (GGTKA, 73) – im Auge behalten (DTN, 88); pasti na um (DŽKŠ, 133) – aklına gelmek (GGTKA, 148); izbaciti iz takta (DŽKŠ, 79) – aus dem Takt bringen (DTN, 99); popiti pamet (DŽKŠ, 65) – aklını başından almak (GGTKA, 68); kriti kao zmija noge (DŽKŠ, 68) – yılanın ayaklarını sakladığı gibi saklamak (GGTKA, 71); pojesti vreću soli s nekim (DŽKŠ, 51) – birlikte bir çuval tuz yemek (GGTKA, 55).

⁷ Usp. slikovitost nekih IS iz romana *Što pepeo priča: upade sjekira u med nekome* (DŽKŠ, 57), (ni dijete u bešici) *ne ostaviti na životu*, (DŽKŠ, 230), (moći) *ukloniti sa sunca* (DŽKŠ, 234).

⁸ Najčešće korištenu strategiju ćemo predstaviti s dva, a ostale sa po jednim primjerom.

sobom kao organizmom te se tumači uobičajenom percepcijom *nagona* koji se ne može kontrolirati te aktualizira psihološke mehanizme *preživljavanja*. Budući da se radi o kombinaciji dvije slike osnovnih potreba organizama, nadograđena cjelina efektno pruža uvid u ocjenu i ekspresivnost tog prizora. Ideja o *psu* kao alatu razumijevanja čovjeka direktno je povezana s ne-moći čovjeka da misli i objasni sve oko sebe bez veze s vlastitom tjelesnošću. Tako se spuštanje u hijerarhiji živih bića aksiološki doživljava i tumači kroz konceptualni mehanizam DOLJE JE NEPOŽELJNO.

Slični zaključci mogu se izvesti iz druge kombinacije u istoj rečenici. Naime, kombinacija IS *jesti kao čovjek*, koju Mušović (2018, str. 101) potvrđuje u obliku *ručati kao čovjek*, i *sjesti kao čovjek*, koju nalazimo registriranu samo na bosanskim portalima⁹ te koju najprije treba tumačiti kao preten-denta na frazeografsko bilježenje,¹⁰ potvrđuje opću orijentiranost jezika da se slika svijeta izrazi vrijednosnim sudom antropocentrično organiziranim. Naime, komponenta *kao čovjek* u značenju “dostojanstveno” suprotstavlja sebe kao mjeru stvari. Kombinacijom dvije slike nanovo se ponavljanjem radnji koje imaju posebnu ocjenu u kulturno-socijalnom smislu postiže izražajni doživljaj onemogućenosti da se svakodnevne aktivnosti obavljaju u poželjnom obliku. Konstrastiranjem kombinacija *gladan i žedan kao pas* i *sjesti i jesti kao čovjek* u istoj rečenici postiže se dodatna ekspresivnost ocjene vanjezičke stvarnosti u kontrastu životinjski svijet – čovjek.¹¹

U prijevodu na njemački jezik prevoditeljica koristi doslovni prijenos izvornih IS:

(2) Er war nämlich **hungrig und durstig wie ein Hund**, am Morgen war er aus Mirchonds Haus fortgegangen, bevor ere in Stück Brot odere in Stück Wasser hatte zu sich nehmen können, und das nach zwei, drei Tagen

⁹ Dostupno na: <https://www.clarin.si> [3. 7. 2024].

¹⁰ Ovo otvara poseban problem bosanske frazeografije koja se još uvijek služi samo tradicionalnim putevima registriranja frazeološkog blaga bosanskog jezika, što ističemo kao poseban nedostatak u ovoj oblasti.

¹¹ Treba kazati da se Karahasan nerijetko služi ne samo kombiniranjem IS nego i nastoji u istoj rečeničnoj strukturi nizati IS: *potonuti u šutnju* i *potonuti u san* (DŽKŠ, 59–60); *stati kao ukopan* i *boriti se za dah* (DŽKŠ, 77).

Durcheinander, in denen es ihm ein-, zweimal gelungen war, nebenbei einen Bissen zu sich zu nehmen, aber kein einziges Mal **hatte er sich** normal **hingestellt und wie ein Mensch gegessen**. (DTN, 73)

Različiti jezici odražavaju različita iskustva spoljašnjeg svijeta. Jezičke i kulturološke razlike u konceptualizaciji stvarnosti odražavaju se upravo u frazeološkom fondu jednog jezika. U različitim jezičkim i kulturnim zajednicama životinjama su na osnovu dobrog ili lošeg ponašanja, fizičkih ili unutarnjih karakteristika ili pak njihovog odnosa prema ljudima, pripisivana određena simbolička značenja (Dobrovol'skij i Piirainen, 1997, str. 157). Tako IS *biti gladan kao pas* u njemačkom jeziku ima dva djelomična ekvivalenta s različitim zoonimskim komponentama: "hungrig wie ein Bär sein" (*biti gladan kao medvjed*) i "Hunger haben wie ein Wolf" (*biti gladan kao vuk*). U njemačkom jeziku "medvjed" simbolizira snagu, debljinu, spavanje i glad. Ova se IS javlja i u varijantama "hungrig wie ein Bär sein; einen Bärenhunger haben; Hunger wie ein Bär haben". Idiomske skupine sa zoonimskom komponentom "vuk" imaju simboličke vrijednosti: opasnost, zloću, agresivnost i glad. U bajkama i narodnim vjervanijima vukovi su oduvijek predstavljani kao zli i proždrljivi. Njemački ekvivalent za bosansku IS *biti žedan kao pas* ne sadrži zoonimsku komponentu – već glasi "einen Mordsdurst haben" (*umirati od žeđi*). No, prilikom prevođenja prevoditeljica se umjesto modificiranja jedne od leksikaliziranih njemačkih IS širenjem osnovne slike (npr. "hungrig **und durstig** wie ein Bär/Wolf sein", koje bi se kao djelomični ekvivalenti (sa komponentskom razlikom *pas* vs. *medvjed*) podudarale na više razina – sintaksički, semantički i stilski (razg.) i čija bi jasna motivaciona baza doprinijela semantičkoj prozirnosti i razumljivosti ove strukture njemačkom čitaocu, ipak odlučila za modifikaciju njemačkih ekvivalenata, odnosno za korištenje frazeološkog analoga. U prilog leksičkoj modifikaciji njemačkih ekvivalenata (Bär/Wolf vs. Hund) govori i čestotnost ove zoonimske komponente u njemačkim IS, nerijetko upravo unutar poredbenih IS.¹² Kao i u bosanskom jeziku, i u njemačkom

¹² Za IS na njemačkom jeziku konsultiran je frazeološki *online* rječnik dostupan na: <https://www.redensarten-index.de/> [12. 6. 2024].

se sa slikom *psa* povezuju negativne osobine – kao što su bjesnilo, zavist i kukavičluk te njegova potčinjenost čovjeku.

Za razliku od ove dvije IS, koje imaju svoje ekvivalente, druge dvije IS unutar kombinacije *sjesti i jesti kao čovjek* nemaju frazeološke ekvivalente u njemačkom jeziku. Frazeološku nultu ekvivalenciju (Koller, 2007, str. 605–606) za idiomsku skupinu *sjesti i jesti kao čovjek* prevoditeljica rješava tako što obje IS prenosi doslovno, odnosno kontekstualnim ekvivalentom “sich hinsetzen und wie ein Mensch essen”. Na taj način njemački čitalac može shvatiti ovaj spoj riječi kao autorsku metaforu (usp. Marojević, 1988, str. 30). Smatramo da, zadržavajući izvorne slike i autentičnost uz pomoć leksičke supstitucije i kalkiranja, prevoditeljica uspješno transponira suprotstavljeni konceptualni mehanizam *pas* vs. *čovjek*, odnosno *nepoželjno* vs. *poželjno* iz izvornika u prijevod.

U turskom je jeziku¹³ registriran veliki broj IS kojim se izražava globalno značenje *biti gladan* u različitim stilskim registrima,¹⁴ a prevoditeljica se u ovom slučaju opredijelila za IS istog globalnog značenja i bliskoznačnih konstituenata “kurt gibi acıkmak” (*ogladnjeti kao vuk/pas*) zadržavajući i modifikaciju širenjem osnovne slike “kurt gibi aç ve **sussuz** (olmak)”. Četvrti je primjer u formi “insan gibi oturup yemek yiyememişti” (*nije uspio sjesti i jesti kao čovjek*) doslovno prenesena modifikacija ustaljenica *sjesti i jesti* (“oturup yemek yemek”) i poredbene strukture *kao čovjek* (u turskom “insan gibi, adam gibi” u značenju *gospodski, ljudski, kako priliči čovjeku, pošteno*; 1. pristojno, pametno, kako treba; 2. kako priliči ljudskom biću). Usp.:

(3) Çünkü bugün bir **kurt kadar aç ve sussuzdu**. Sabah bir lokma ekmek yiyemedim, bir yudum su içemedim Mirchond'un evinden ayrılmıştı, ondan sonraki iki-üç günlük kargaşada bir ara **ağzına bir lokma bir şey atabilmiş**, ama bir kere dahi insan gibi oturup yemek yiyememişti. (GGTKA, 62)

¹³ Svi primjeri IS na turskom provjereni su na: <https://sozluk.gov.tr/> i <https://otukensozluk.com/> [9. 7. 2024].

¹⁴ Npr. “karnı zil çalmak” (*zvoniti u stomaku / krčati kome crijeva od gladi*), “(ačlıktan) götü örümcek bağlamak” (vulg. *uhvatiti se kome paučina na guzici / od gladi*).

Najčešće korištenu strategiju modificiranja iz korpusa na bosanskom jeziku predstaviti ćemo još jednim primjerom jer nudi različita prevodilačka rješenja u njemačkom i turskom jeziku.

(4) Ona je doslovno prešla iz jedne kuće u drugu, iz jednog zatvorenog kruga u drugi, tako nije imala prilike uopće saznati da bi se mogla skloniti ovdje ili ondje, raditi ovo ili ono i time **zaraditi hljeb i krov nad glavom**. (DŽKŠ, 92)

I ovaj primjer kombinacije dvije IS – *zaraditi hljeb i imati krov nad glavom* – pokazuje da se osnovne egzistencijalne potrebe čovjeka upotrebljavaju kao sredstva izražavanja tjelesne orijentiranosti fraziona. Fiziološka potreba za jelom kroz prvu sliku služi kao primitiv razumijevanja samog života te je metonimija *hljeb* često korištena kao izraz sigurnosti u kriznim situacijama. Međutim, ovdje se *hljeb* ne koristi samo u značenju koje ima za tijelo – nego i za dušu. To se potvrđuje upravo kombinacijom s drugom IS. Potreba da se fizičko biće čovjeka štiti od vanjskog svijeta izražena je kroz svjetske kulture kao univerzalan motiv. Tako se i lokalizacija i autolokalizacija metonimijski percipiraju i kao izvori psihičke sigurnosti kroz imenicu *krov*, koja je u supralokativnom odnosu prema imenici *glava*. Slično kao i u temeljnoj slici prve IS, i ovdje se komponenta *krov* ne koristi isključivo kao simbol fizičke zaštićenosti, nego se njeno značenje dalje distribuira konotativno i kao *dom*, *porodica*, *bliskost*. Tako se ukupnošću svih leksičkih i konotativnih veza postiže objedinjenost čovjekove dualnosti. Na primjeru ove modificirane cjeline možemo također vidjeti da se Karahasan na planu jedne od IS poigrava sužavanjem njenog značenja budući da se prijelazni glagol *imati* gubi kao leksička čestica iz nje. Tako se uspijeva značajnije pozicionirati konotativna mreža glagola *zaraditi* koji izražava dinamičniji odnos prema vanjezičkom svijetu u odnosu na glagol posjedovanja. Međutim, u svjetlu specifičnosti Karahasanove frazeologije treba kazati da se u ovom primjeru bilježi kombinacija strategija modifikacije; drugim riječima, osim kombiniranja IS ovdje nalazimo i ono što Burger (1998, str. 152) naziva leksičkom supstitucijom.

Za razliku od prvotnog primjera prevoditeljica je prilikom prevođenja IS iz primjera (4) koristila strategiju kombiniranja dvije IS u njemačkom

jeziku i to “sein Brot verdienen” (*zaraditi svoj kruh*) i “ein Dach über dem Kopf haben” (*imati krov nad glavom*).

(5) Sie ist buchstäblich aus einem Haus ins andere übergewechselt, aus einem geschlossenen Kreis in einen anderen, so hat sie nicht die Gelegenheit gehabt, überhaupt zu erfahren, dass sie hier oder dort untrekommen, dieses oder jenes arbeiten und sich damit **ihr Brot und ein Dach über dem Kopf verdienen könnte**. (DTN, 115)

Pored sintaksičke, semantičke i stilske podudarnosti, u njemačkom je ekvivalentu također evidentirana dodatna modifikacija zamjene glagolske komponente (Burger, 1998, str. 152). U primjeru predikatske IS “ein Dach über dem Kopf haben”, glagol “haben” (*imati*) supstituiran je glagolom “verdienen” (*zaraditi*), čime je, strukturnom i semantičkom modifikacijom, uspješno transponirana konceptualna metonimija *hljeba* i *krova*.

Modifikacija *zaraditi hljeb i krov nad glavom* nije adekvatno prenesena u turski jezik, gdje se prevoditeljica opredjeljuje za deskripciju slobodnom svezom riječi (*moći zaraditi novac za pokrivalo za glavu i hljeb*), tako da ostajemo u nedoumici da li je uopće prepoznato značenje modificirane bosanske IS i njenog njemačkog ekvivalenta, osobito ako se ima u vidu da turski jezik registrira IS “ekmeğini kazanmak” (*zaraditi hljeb*; osigurati egzistenciju) kao i “başının üstünde çatısı olmak” (*imati krov nad glavom*) i da je IS *zaraditi hljeb* prenio turskim ekvivalentom “ekmeğini kazanmak”. Previđanjem ili desementizacijom IS promijenjena je stilska boja i emocionalni naboj sadržaja u jeziku cilju, pa čak i njegovo potpuno značenje.¹⁵

(6) Kelimenin tam anlamıyla bir evden öbürüne, bir kapalı çevreden öbürüne girmiş, başka bir yerde yaşabileceği, şu yada bu işte çalışıp, **başının üstünde bir örtü yada ekmek parasını kazanabileceğini** anlama fırsatı olmamıştı. (GGTKA, 94)

¹⁵ Moguće je da je prevoditeljica u ovom slučaju bila vođena stereotipom da je žena (ovdje *Fitna*) u islamskom kulturno-povijesnom krugu izdržavana, ovisna o muškarcu, pa je sasvim logično da ona nije ta koja zarađuje za krov nad glavom. Ovdje upotrijebljeno “zaraditi novac za pokrivalo za glavu i hljeb” prije označava konkretan čin (*zaraditi konkretan novac za hljeb i za pokrivalo za glavu*, negoli uopćeno *zaraditi minimum za opstanak / za hranu i skrovište*).

U povratnom bi prijevodu glasilo: “**zaraditi novac za pokrivalo za glavu ili hljeb**”.

4.2. *Strategija srastanja*

Druga najčešća strategija u bosanskom izvorniku je srastanje. U našem korpusu ova strategija je utvrđena u 38% modifikacija. Karahasanove IS nastale srastanjem pokazuju da se obično radi o integriraju IS i *govorećeg subjekta* koji adaptira IS unoseći u nju različite nijanse modalnog značenja, kao u primjeru:

(7) A drugo pitanje koje se nametnulo davno je izgovorio veliki vezir Nizamul-Mulk, koji se jednom začuđeno upitao kako je moguće da čovjek poput Tadžul-Mulka bude spletkar, kojem živ čovjek **ne može pohvatati konce** i koje će na kraju vjerovatno spletkariti i protiv samoga sebe. (DŽKŠ, 354)

Modalni glagoli jedan su od najčešćih načina izražavanja modalnosti, koja se može definirati kao kvalifikacija koju govorno lice izražava o svom iskazu (Piper i dr., 2005, str. 636). Drugim riječima, modalni i modalno upotrijebljeni glagoli nisu dio propozicionalnog sadržaja rečenice; oni rečenični sadržaj modificiraju u dimenzijama nužnosti, dopuštenosti, mogućnosti i sl. (Karabalić, 2011, str. 177). Tako se ovo “vanjsko” srastanje temeljne slike IS i ocjenitelja koji je koristi odnosi na tačno izrečenu procjenu stepena modalnosti radnje iskazane IS. To nužno znači korekciju temeljne slike IS tj. njenu modifikaciju.

Od ukupno jedanaest IS u bosanskom korpusu nastalih strategijom srastanja, prevoditeljica vrlo uspješno prevodi čak devet ekvivalentnim IS na njemački jezik uz upotrebu modalnog glagola ili perifrastičke konstrukcije. Upravo zbog te činjenice smatramo interesantnim sljedeći primjer u kojem se odlučuje za deskriptivni prijevod glagolom “durchblicken” sa značenjem “shvatiti, prepoznati”.

(8) Und die zweite Frage, die sich ihm aufdrängte, hatte vor langer Zeit der Großwesir Nizam al-Mulk ausgesprochen, als er sich wunderte dass ein Mann wie Tasch al-Mulk ein Intrigant sein konnte, bei dem kein lebendiger Mensch **durchblickte** und der am Ende wahrscheinlich auch gegen sich selbst intrigieren würde. (DTN, 450)

Ovdje se radi o polisemantičnom glagolu sa denotativnim značenjem “gledati kroz nešto” i konotativnim značenjem karakterističnim za razgovorni stil “shvatati, prepoznati”. Ovo potonje služi kao značenjsko-formalni ekvivalent izvorne IS. Prema našem mišljenju, pojava nultog, odnosno deskriptivnog prijevoda, nije nužno neophodna niti primjerenija ciljnom jeziku budući da u njemačkom jeziku postoji odgovarajući ekvivalent koji se stilski i semantički može adekvatno primijeniti: “den Durchblick haben” (*razumjeti, shvatiti*). No, prevoditeljica u ovom primjeru ispušta i modalni glagol, čime se gubi funkcija dodatnog modificiranja sadržaja iskaza. Sljedeći prijevod smatramo adekvatnijim: *bei dem kein lebendiger Mensch durchblicken konnte/den Durchblick haben*¹⁶ *konnte*.

Budući da se na ovom mjestu u njemačkom prijevodu, koji je poslužio kao izvornik za prijevod na turski jezik, izgubila IS *pohvatati konce* iz bosanskog izvora, ona se ne pojavljuje ni u turskom prijevodu:

(9) *Aklına takılan* ikinci soruyu uzun zaman önce Veziriazam Nizam-ül Mülk *dile getirmiştir*. Tacülmülk gibi birinin, hiç kimsenin tam olarak tanıyamadığı ve hatta sonunda kendine karşı bile *dolap çevirebilecek* bir entrikacı olmasına şaşıryordu veziriazam. (GGTKA, 353)

To je vidljivo i u povratnom prijevodu: “Drugo pitanje koje mu **se motalo po pameti je** davno prije **izgovorio** veliki vezir Nizamul-Mulk. Veliki vezir se čudio kako je neko poput Tadžul-Mulka, koga niko u potpunosti nije mogao poznavati, spletkar koji **će** na kraju **moći** sam sebi **mrsiti konce**.”

U turskom je jeziku modalna forma posibilitiva (-a/e-bilmek) kao i impossibilitiva (-a-e-memek) primjenjiva na sve leksičke jedinice glagolskog porijekla (glagoli, participi, proparticipi, gerundi), pa tako i na IS, čiji je jedan konstituent glagol, čime kvalifikacija koju govorni subjekt daje svom iskazu postaje njen neizostavni dio. Modificirana IS (*moći*) *pohvatati konce* prenesena je u turski jezik neekspresivnim globalnim značenjem poznavati, što spada u značenjsku skupinu *znati suštinu, shvatiti smisao, razumjeti* (Matešić, 1982, str. 255). Ovdje je posebno zanimljivo i to što prevoditeljica kao

¹⁶ Njemački jezik bilježi i IS “etwas durchblicken” sa značenjem *nagovijestiti*, što u ovom slučaju nije adekvatan ekvivalent.

ekvivalent glagola *spletkariti* bira nešto ekspresivniji posibilitiv fraznog glagola “**dolap čevirmek**” (varijanta “dolap döndürmek” – *mrsiti konce, spletkariti, kovati zavjere*).

4.3. Strategija bifurkacije

Ova se strategija koristi u 6% primjera u izvorniku. Takav je sljedeći primjer.

(10) Ako još misli da je život suprotno od smrti, a sigurno misli jer tako mišljenje **ide** uz njega **kao rogovi uz govedo**, možda će pomisliti da je uto-pljenikov život potekao iz vatre jer se okončao u vodi. (DŽKŠ, 15)

Imenicu *rogovi* u frazionu nalazimo u *simili kao rogovi u vreći*, a glagol kretanja *ići* kombinira se sa strukturama *kao janje na klanje, kao muha bez glave, kao ovce, kao pčele na med, kao po vodi, kao guska* (Arsovski, Kovačević i Hrnjak, 2017), što nam pokazuje da se zoonimi dominantno koriste u ocjenjivačkim načina radnje kretanja. Pretpostavljamo da se značenjska cjelovitost kombinacije *ići kao* pojavila kao stabilna konstrukcija koju je ovdje Karahasan elaborirao zoonimskom metonimijom *rogovi*, što je zadržala izuzetno često korištenu sliku “neadekvatnosti” iskazanu IS *kao rogovi u vreći*. Dodatno, ta je slika kvalificirana i zoonimom *govedo* koji je u značenjskoj harmoniji s rogovima. Ovaj primjer bifurkacije signalizirao je da Karahasan po modelu koji prepoznaje u jezičko-kulturnoj matrici nastoji kreirati i autorske IS. Moguće da je struktura *ići (nešto uz nekog) / pasati kao budali šamar* bila motivirajući model ove IS. Zadržavajući leksičko-sintaksičku matricu vrlo čestih IS Karahasan priziva postojeće modele novim leksičkim česticama koje stupaju u čvrste spojeve. Radi ilustracije navodimo i primjer:

(11) Vjetar se **poigravao** brodom **kao dijete igračkom**, valovi su svojom visinom nadmašivali svaku planinu koju su ljudske oči vidjele i **bacali** brod **kao mačka klupko pređe ili orahovu ljusku** kojom se zaigrala, tako da su kapetan i kormilar u neko dobra odustali od pokušaja da upravljaju brodom i učine nešto za spas svoj i svojih putnika. (DŽKŠ, 373)¹⁷

¹⁷ U ovom primjeru prevodilačka strategija nam je privukla posebnu pažnju stoga što prevodilac poredbenu sintagmu *poigravati se kao dijete igračkom* proširuje determinatorom konstituenta *igračka*

No, vratimo se našem primjeru IS *ići uz nešto kao rogovi uz govedo*, koja je u njemačkom prijevodu ispuštena. Usp.:

(12) Wenn er dann noch denkt, das Leben sei das Gegenteil des Todes, kommt er womöglich auf die Idee, das Leben des Ertrunkenen sei aus dem Feuer hervorgegangen, weil es im Wasse endete. (DTN, 19)

U navedenom prijevodu nije samo izostavljena IS, nego i cijela parenteza “a sigurno misli jer tako mišljenje **ide** uz njega **kao rogovi uz govedo**”, koja također sadrži i sredstvo za izražavanje stepena modalnosti radnje iskazane IS. Izostavljanje izvorne IS u prijevodu naziva se nultim prijevodom. Polazimo od toga da je uzrok njenog odabira loša ili nerazumljiva semantizacija ove IS i/ili neadekvatna procjena da u ciljnom jeziku ne postoji ekvivalent niti mogućnost prijenosa primjerenim, dovoljno prozirnim doslovnim prijenosom ili parafrazom. Budući da se ne radi samo o ispuštanju IS, nego i kvalifikacije koju govorno lice izražava o referentu svog iskaza, smatramo da je prevoditeljica znatno osiromašila ne samo ekspresivnost i slikovitost već i modalnost cjelokupnog iskaza. Za prijevod ove najvjerojatnije autorske IS moguće je upotrijebiti jednu od sljedeće dvije strategije: 1. doslovni leksički prijenos sa funkcijom autorske metafore: “und er denkt es sicherlich, denn dieser Gedanke passt zu ihm **wie Hörner zu einem Rind**”, ili 2. njemačku verbalnu IS sa somatskim komponentama *pesnica* i *oko* koja izražava slaganje: “und er denkt es sicherlich, denn dieser Gedanke **passt** zu ihm **wie die Faust aufs Auge**”.

Kao i u njemačkom, i u turskom jeziku je u potpunosti ispuštena konstrukcija *kao rogovi uz govedo*, a samim tim i procjena govornika.

(13) Bir de hayatın ölümün zıddı olduğunu düşündüğünde, boğulan kişinin hayatı suda sona erdiği için, hayatın kaynağının ateş olduğu düşüncesine varır. (GGTKA, 20)

(“oyuncak”) precizirajući da se radi o *zvečki* (“oyuncak çingirak”). Naime, moguće da je modifikacija sačinjena po modelu bosanske razgovorne IS *baciti/rasturiti kao beba zvečku*. Druga autorska sličnoznačna IS sačinjena po istom modelu *bacati kao mačka klupko pređe ili orahovu ljusku* u turski jezik je prenesena istim leksičkim i sintaksičkim sredstvima.

Mi bismo se opredijelile za ovakav prijevod: “**hırsıza kendir yakışır gibi yakışıyor**”. Kako vidimo, ispuštanjem procjene iz izvornika – “a sigurno misli jer takvo mišljenje ide uz **njega kao rogovi uz govedo**” – značenje iskaza u turskom prijevodu je u potpunosti promijenjeno. Turski semantički ekvivalent Karahasanove IS *ıcı kao rogovi uz govedo* mogao bi se izreći strukturom “*hırsıza kendir yakışır gibi yakış*” (doslovno: *pristajati kao lopovu uže*) koja se upotrebljava u značenju *dobro pristajati, biti očekivano* (o negativnom svojstvu ili postupku objekta govorenja), a uključuje izvjesnu dozu ironije govornog subjekta u negativnoj kvalifikaciji objekta govorenja. Frazeološki potencijal zoonima *govedo* (“siğır”) pokazuje da se ona koristi u značenju *osoba koja neprijatelja napada psovka i prijetnjama umjesto da se bori po pravilima ratovanja*.¹⁸

4.4. Strategija premještanja

Premještanje se javlja u 3% primjera u izvorniku. Takav je primjer:

(14) Rade razne stvari, ako su normalni ljudi, ali uglavnom **rade**, ako su stvarno normalni, meni **o glavi**, toliko sam morao uvidjeti jer znam gledati. (DŽKŠ, 93)

Glagol *raditi* i imenica *glava* bogato su iskorišteni u bosanskom frazikonu. Ta čestotnost omogućava im da komponente IS, iako razdvojene, ostaju u tijesnoj i značenjski neprekinutoj vezi. Diskontaktnost nije uobičajena osobina IS, ali se ipak javlja, naročito u razgovornom stilu. Da bi takvo što bilo moguće, IS mora imati jake leksičke pozicije popunjene leksemama s bogatom frazeološkom upotrebom, što je slučaj s navedenom IS.

U njemačkom prijevodu IS *raditi o glavi* ekvilirana je IS “jemandem nach dem Leben trachten”. Bosanska IS ima dva značenja: (1) poduzimati radnje koje bi mogle dovesti do čije smrti, planirati čiju smrt, organizirati ili nastojati da tko bude ubijen, te preneseno značenje (2) raditi na tome da se uništi čija egzistencija, karijera, da mu se uništi društveni, službeni, politički itd. položaj.¹⁹ Na osnovu konteksta upotrebe u izvorniku, prevoditeljica se

¹⁸ Usp. “siğır seğırdişlü” – osoba koja juriša kao govedo (obada se).

¹⁹ Dostupno na: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFdhXBE%3D [16. 7. 2024].

odlučila za upotrebu semantičkog ekvivalenta sa značenjem: *željeti ubiti nekoga, pokušati ubiti nekoga*.

(15) Sie tun verschiedene Dinge, wenn sie normale Menschen sind, aber meist, wenn sie wirklich normal sind, **trachten sie mir nach dem Leben**, so viel habe ich einsehen müssen, weil ich hinsehen kann. (DTN, 116)

U prijevodu ovog primjera dolazi i do promjene u samoj sintaksičkoj strukturi rečenice. U njemačkom prijevodu zavisna kondicionalna rečenica je također umetnuta, no sintaksička struktura IS prilagođena je ciljnom jeziku te iz stilističkih razloga ostaje intaktna. Izvorna IS i ekvivalent razlikuju se i na funkcionalnostilističkom planu budući da glagol “trachten” (*pokušavati nešto, truditi se*) pripada višoj stilskoj razini.²⁰

U turskom prijevodu izvorna diskontaktnost sastavnica IS nije zadržana (premda je moguća), a izbor je pao na stilski nemarkirani frazni glagol (-in) “canına kastetmek” (*spremati se / kaniti oduzeti život*), koji zatičemo i u pravnom registru, premda u značenju raditi o glavi turski registruje više IS poput ekspresivnog “başına çörap örmek”.²¹ Usp.:

(16) Normal insanlarsa bunlar, çok şeyler yaparlar, ama çoğu zaman, şayet gerçekten normalseler, **canıma kastederler**, görebildiğim için bu kadarını kavradım. (GGTKA, 95)

4.5. Strategija umetanja

Ova se strategija također javlja u 3% primjera. Riječ je o modifikaciji u sljedećem primjeru:

(17) Omar je napravio kratku stanku, da predahne i osvježi usta rashlađenom vodom, sasvim dovoljno da se mladić s njegove desne strane, sin

²⁰ Interesantno je i to da u njemačkom jeziku postoji veliki broj somatizama s komponentom *glava* (“Kopf”). Ukupno 188 IS registrirano je u *online* rječniku. Prijevod bosanske IS moguć je IS sa komponentama *glava* i *kragina*: “jemanden um Kopf und Kragen bringen” sa značenjem *uništiti nekoga, nekome jako naškoditi*.

²¹ Primjere diskontaktnosti kad je isti dekomponirani glagol u pitanju zatičemo u praksi u turskom jeziku u formulacijama tipa “canına, malına, kişilik haklarına kastetmek” (*namjeravati nauditi nečijem životu, imovini ili povrijediti osobna prava*).

starješine velikog nomadskog plemena Bahtijara, koji već više od godinu mjerka i planira početi neki veliki posao ovdje u Isfahanu, umiješa u razgovor zabrinutim pitanjem šta Omar ima zamjeriti Hasanu bin Ra'su pa ga javno **naziva slijepim piletom**. (DŽKŠ, 14–15)

Ona je u pronađenom primjeru specifična po tome što se umeće dodatni konotativni potencijal jedne od leksičkih komponenata. Čini se da bi ovdje mogla biti riječ o ispunjenoj mogućnosti koju pruža hiperonim *kokoš/kokoška* i njemu odgovarajuća IS²² *kokošije sljepilo*, ali primat treba dati paremiji *I ćorava kokoš/koka neko zrno ubode* u kojoj su leksičke dominante *ćorava* i *kokoš* nosioci nukleusa slikovitosti te stoga prirodno posjeduju potencijal da se sintagmatiziraju (Hodžić-Čavkić, 2023). Ovdje se najvjerojatnije radi o više strategija u čijoj je osnova navedena paremija: 1. simplifikacija/redukcija na nosioce nukleusa paremije sa značenjem *loš/glup/nesposoban/neuspješan*, a potom strategije umetanja radi izricanja dodatnog konotativnog potencijala (*nezrelost* i *nedostatak razuma*). Umetnuta je slika dodatne ocjene da se čak ne radi ni o odrasloj živini, nego o tek mladunčetu, koje je biološki uvjetovano da nije u mogućnosti razumno i zrelo suditi o vanjskom svijetu. Konceptualni model NE ZNATI JE NE VIDJETI ovdje se kontrapunktira kao vrsta deskriptivne komplementarne antonimije u odnosu na govoreći subjekt (ovdje *Omar*).

Za razliku od autorske IS iz primjera 10, prevoditeljica ovu autorsku IS u njemački jezik prenosi zoonimom *kokoš* ("Huhn") odnosno leksikaliziranim imeničkom strukturom "ein blindes Huhn". Usp.:

(18) Omar hielt kurz inne, um Atem zu holen und seinen Mund mit dem gekühlten Wasser zu erfrischen, genug, dass sich der junge Mann auf seiner rechten Seite, Sohn des Führers des großen Nomadenstammes der Bahtiyaren, der schon seit einem guten Jahr hier in Isfahan ein wichtiges Geschäft vorhatte und plante, mit der besorgten Frage in das Gespräch einmischte, war Omar denn Hasan bin Ras so verüble, dass er ihn in aller Öffentlichkeit **ein blindes Huhn** nannte. (DTN, 18)

²² Ova je IS odličan primjer za kontekstualno razumijevanje značenjskog potencijala čvrstih leksičkih veza. Naime, ova struktura u ovisnosti o kontekstu može biti i terminološka sintagma.

Kao najbliži značenjski ekvivalent izvorne IS, prevoditeljica koristi nukleus paremije “Auch ein blindes Huhn findet mal ein Korn/Ein blindes Huhn findet auch mal ein Korn”²³ sa značenjem *I glup/nesposoban/neuspješan ponekad uspije*. Time u njemački prijevod nije transponiran dodatni konotativni potencijal nezrele i nerazumne osobe.

U turskom prijevodu, kako se temeljio na njemačkom, nije prenesena intenzivirana slika degradacije, tako da prijevod glasi “kör tavuğa benzetecek kadar” (*koliko da ga poredi sa slijepom kokoškom*). Napomenimo da u turskoj leksikografskoj i frazeološkoj građi nismo pronašli ni IS sa sastavnicama “tavuk” (*kokoš*) i “kör” (*slijep*); turski ekvivalent sintagme *kokošije slijepilo* glasi “tavuk karası” ili “gece körlüğü” (*noćno slijepilo*).

(19) Ömer soluklamak ve ağzını soğuk suyla serinlemek için kısaa bir süreliğine susmuştı ki, sağında oturan, İsfahan'da önemli işler yapmayı planlayan, büyük göçebe kabilesi Bahtiyarların liderinin oğlu olan delikanlı endişeyle, Ömer'in Hasan ibn Ra's ile onu herkesin önünde ‘kör tavuğa’ benzetecek kadar ne yapıp veremediği olduğunu sorarak konuşmaya dahil oldu. (GGTKA, 20)

4.6. Simplifikacija

Analiza je pokazala i nove strategije modifikacija IS u 5% primjera, a jedna od njih je *simplifikacija* – koju Zykova ne prepoznaje. Kod simplifikacije se radi o strategiji svođenja strukture na nukleus IS, kao u primjeru:

(20) Ni čovjeka ni djeteta, **ni kučeta ni mačeta**, ni bola dovoljno da me prekinе – kukala je Fitna monotono, doslovno mehanički, neljudskim glasom koji je prodirao u mozak. (DŽKŠ, 46)

Frazeološka literatura navedenu strukturu registrira kroz korelaciju s glagolom *nemati*. Karahasan je pojednostavljuje imajući na umu jaku poziciju leksičkih čestica zbog kojih se značenjska cjelovitost ne narušava, ali se pritom dodatno iskazuje značenje nepoželjne osamljenosti.

²³ Dostupno na: <https://www.redensarten-index.de> [13. 6. 2024].

Ova kulturnospecifična IS nema frazeološki ekvivalent u njemačkom jeziku. Prevoditeljica koristi leksički prijevod imeničkih komponenti *kuče* i *mače* sa njihovim pojedinačnim denotativnim značenjima.

(21) “Kein Mann, kein Kind, **kein Hündchen**, **kein Kätzchen**, nicht einmal Schmerz genug ist da, um mich zu töten”, klagte Fitna monoton, mechanisch, mit einer unmenschlichen Stimme, die sich ins Hirn bohrte. (DTN, 58)

Budući da se u njemačkom jeziku za *kuče* (*štene*) koristi leksema “Welpen”, smatramo da je odabirom deminutiva “Hündchen” (*mali pas*) ova naporedna sintagma kreirana prema modelu frazeološkog para²⁴ čije su komponente podudarne na morfološkoj, tvorbenoj i asocijativnoj razini. Stoga, prema našem sudu, ovakva naporedna sintagma u navedenom kontekstu može donekle izazvati odgovarajuće asocijacije napuštenosti i usamljenosti i kod njemačkog čitaoca.

U turskom je prijevodu simplificirana forma IS (nemati) *ni kučeta ni mačeta* kao i njen modificirani reduplikat (u funkciji intenziviranja globalnog značenja “nemati nigdje nikoga”) “ni čovjeka ni djeteta” prevedena kao slobodna sveza riječi, a njen frazeološki potencijal nije prepoznat (moguće ga je izraziti IS *kimi kimsesi olmamak*):

(22) Fitna beyinleri delen ruhsuz, neredeyse mekanik, insan sesine benzemeyen bir sesle: “Ne koca kaldı, ne çocuk, *ne kedi*, *ne köpek*, beni öldürecek acı bile yok.”

4.7. Strategija topikalizacije

U bosanskom korpusu evidentirana je još jedna strategija koju ne nalazimo kod Zykove. Radi se strategiji *topikalizacije* (Langlotz, 2006, str. 29) koja podrazumijeva aktualiziranje tematske uloge pacijensa koja je obično izražena otvorenim leksičkim elementom (ovdje *njih/ih*). Ona se prebacuje kao prvi član IS te mu se tako daje jaka pozicija i u diskursu unutar kojeg se javlja.

(23) Prvo, time im se reklo da se za njih zna i da ih se **drži na oku**, drugo, tom drekom se gradu i narodu pokazuje kako vlast ne spava, nego radi svoj

²⁴ Usp. Fleischer (1982).

posao, a time se osim toga, kao treće, ohrabrilu i uspavalo one koje treba ozbiljno ispitati, uljuljkalo ih se u lažnu sigurnost i tako zavaralo. (DŽKŠ, 70)

Upotrebom ove strategije nastoji se naglasiti značenjski fokus ove cjelovite strukture, što je motivirano činjenicom da je otvoreni leksički element IS često defokusiran svojom leksičkom otvorenosću te se u njega ovom strategijom umeće za diskurs naročita važnost. Tako se nedvosmisleno pozicijom u tekstu osigurava vidljivost i isturenost leksički otvorenog člana.

U njemačkom prijevodu prevoditeljica koristi potpuni ekvivalent “jdn im Auge behalten”:

(24) Dadurch gibt man ihnen erstens zu verstehen, dass man von ihnen weiß und sie **im Auge behält**, zweitens zeigt man durch dieses Geschrei der Stadt und dem Volk, dass die Obrigkeit nicht schläft, sondern ihre Arbeit macht, außerdem ermutigt und schläfert man dadurch drittens diejenigen ein, die man ernsthaft überprüfen muss, wiegt sie in falscher Sicherheit und täuscht sie so. (DTN, 88)

Topikalizacija je ostvarena i u njemačkom prijevodu. Gramatički model *se-glagol + imenica* u akuzativu prevoditeljica prenosi korištenjem generičkog subjekta u obliku neodređene zamjenice “man” kao gramatičku alternativu pasivizaciji.

Kada je riječ o turskoj IS *gözü üstünde olmak* u značenju *držati (koga) na oku*, i subjekat i objekat ovog imenskog fraznog glagola izraženi su posesivnim sufiksima, tako da je na 1. konstituentu “göz” posesivni sufiks koji upućuje na vršioca radnje – *vlasnika oka*, dok je na postpoziciji “üst” (*na*) posesivni sufiks koji upućuje na objekat (*koga*), odnosno u konkretnom primjeru sintagma *da ih se drži na oku* prevedena je u formi “gözümüzün üstlerinde olduĝunu” (da su naše oči na njima* > da ih držimo na oku). Upravo zbog toga strategija topikalizacije nije primjenjiva na primjeru ove IS (*držati koga na oku*):

(25) Böylece birincisi, onlara kendilerinin farkında olduĝumuzu, **gözümüzün üstlerinde olduĝunu**, ikincisi bu baĝırış çağırışla şehre ve halka devletin uyumadığını, görevinin başında oludĝunu gösteririz. (GGTKA, 73)

4.8. Miješanje modifikacijskih strategija

U Karahasanovom jeziku nalazimo miješanje ovdje spomenutih strategija modifikacije. Tako nalazimo bifurkaciju sa strategijom kombiniranja u izvorniku u sljedećoj rečenici:

(26) Ona ima pameti i obraza koliko neka omanja ptica, to ti ja kažem – odbrusio je sultan. (DŽKŠ, 408)

Idiomsku skupinu *imati pileći (kokošiji, ptičiji, svračiji) mozak* bilježe svi frazeološki rječnici, što nam daje uvid u stabilnu mrežu ornitonima u bosanskom jeziku. Ona je ovdje modificirana najprije supstitucijom leksičke čestice *mozak* česticom *pamet*, što se može nazvati poopćenjem, a zatim je njen kongruentni atribut *pileći* dodatno elaboriran strukturom *koliko neka omanja ptica* kako bi se izrazio zaseban potencijal slikovitosti hiperonima *ptica* s namjerom da se iskaže opće svojstvo subjekta kojem se pripisuje ova slika. Tako se nastoji objektivizirati negativno značenje nove strukture, tj. pravo govornika da iznese ovako ekspresivno-emosivnu ocjenu. Nadalje, IS *imati obraza*, koja se koristi u značenju *osmjeliti se, ohrabriti se*, pridodaje se već modificiranoj slici IS tako kreirajući kombinaciju bifurkacije i strategije kombiniranja. S obzirom na poziciju i značaj *obraza* u bosanskohercegovačkoj kulturi,²⁵ treba kazati da se navedena leksema koristi s posebno razvijenim sociokulturnim potencijalom te se konačna struktura koristi kao kolektivna ocjena nečije *nepodobnosti*.

Prilikom prijevoda ove IS prevoditeljica koristi kombinaciju doslovnog i leksičkog prijevoda.

(27) “Sie hat so viel Verstand und Ehre wie ein ziemlich kleiner Vogel, das sage ich dir”, antwortete der Sultan barsch. (DTN, 51)

Za prijevod imenica *pamet* i *obraz* prevoditeljica koristi “Verstand” (*pamet/razum*) i “Ehre” (čast) sa njihovim denotativnim značenjima. Ovi prijevodni supstituti se po semantičkom opsegu podudaraju s izvornim jedinicama, a kao sastavnice brojnih njemačkih frazeoloških izraza sadrže i

²⁵ Usp. *ode obraz kome, okaljati (ocrniti, umrljati) obraz kome, čemu, ostati bez obraza, osvjetliti (osvjetliti) obraz, otići bez obraza, otići sa obrazom, spasiti obraz, obraz pod guzicu (vulg.)* itd.

svojevrnsni asocijativni potencijal za njemačkog čitaoca. Na strukturalnom nivou njemački prijevod ima i dodatnu komponentu, prilog “so” (*toliko*), koji ima ulogu korelata prije upotrebe poredbenih partikula “wie” (*kao*) i “als” (*nego*). Drugi dio ove IS preveden je kao autorska metafora upotrebom doslovnog prijevoda uz dodatak priloga “ziemlich” (*prilično, veoma, dosta*) za izražavanje modalnosti odnosno intenziteta nečega. Na ovaj se način pojačavaju asocijativne implikacije koju govorno lice izražava o svom iskazu.

U turskom jeziku registrujemo IS “kuş kadar akı (ol/ma/mak)” (*imati pameti kao ptica / nemati pameti ni kao ptica*), za koji se opredijelila i naša prevoditeljica, kao i njegovu istoznačnicu s leksičkim centrom “beyin” (*mozak*) (“kuş beyinli olmak” / *biti ptičijeg mozga*²⁶ dok je IS *imati obraza* prevedena deskriptivnim “şeref duygusu olmak” (*imati /osjećaj/ časti*), premda turski jezik registrira istoznačnicu sa sastavnicama *imati/nemati* i *obraz* (*yüzü ol/ma/mak*); međutim, u turskom prijevodu ne uočavamo tragove kombiniranja strategija modifikacije kakvi su prisutni u izvorniku. Usp.:

(28) Sultan aksi bir sesle, ‘Onun *aklı ve şeref duygusu kuş kadardır*’ diye cevap verdi (GGTKA, 407)

5. KA ZAKLJUČKU

U ovom je radu bilo riječi o modifikacijama IS na osnovu Zykove (2019) lingvokulturološke klasifikacije te to predstavlja njegov metodološki okvir. Korpus su činili roman *Što pepeo priča* Dževada Karahasana i njegovi njemački i turski prijevodi.

Izvornik otkriva nekoliko specifičnosti Karahasanove frazeologije. Radi se, naime, o činjenici da se u njemu nalazi mnogo pretendencata na frazeografsko bilježenje (npr. (**moći**) **ukloniti sa sunca** (DŽKŠ, 234)). To je blisko sljedećoj partikularnosti njegove frazeologije. Riječ je o mnoštvu

²⁶ Smatramo da je i ovaj primjer bosanskim govornicima razumljiv premda nije registriran u frazeografskim izvorima.

autorskih IS koje Karahasan tvori po čestim sintaksičkim modelima iz fraziona bosanskog jezika (npr. **poigravati se nečim kao dijete igračkom, bacali nešto kao mačka klupko pređe** (DŽKŠ, 373)) koje nerijetko također zasićuje nizanjem bliskih slika izraženih IS (**bacali nešto kao mačka klupko pređe ili orahovu ljusku** (DŽKŠ, 373)). U srcu takvih postupaka sadržana je tautološka slika svijeta, tj. “sud bez kraja” kojim Karahasan posredno artikulira odnos prema jeziku kao vezi između čovjeka i svijeta, što može biti inspirirano orijentalnoislamskim naslijeđem.

Izvornik obiluje primjerima modifikacija svim strategijama (kombiniranje: **sjesti i jesti kao čovjek** (DŽKŠ, 59); srastanje: **(ne) moći pohvatati konce** (DŽKŠ, 354); bifurkacije: **ide kao rogovu uz govedo** (DŽKŠ, 15); premještanja: **rade (...) o glavi** (DŽKŠ, 93); umetanje: **slijepo pile** (DŽKŠ, 14–15), ali pokazuje i dvije zasebne strategije. Karahasan koristi i *simplifikaciju* (**ni kućeta ni maćeta** (DŽKŠ, 46)) i *topikalizaciju* (npr. **ih se drži na oku** (DŽKŠ, 70)). Još jedna posebnost Karahasanove frazeologije leži u tome što se vrlo često služi miješanjem strategija modifikacije (npr. **imati pameti i obraza koliko neka omanja ptica** (DŽKŠ, 408)). Time se naše prvo istraživačko pitanje o vrsti strategija koje Karahasan primjenjuje jasno pokazuje kao plodno tlo za analizu.

Drugo istraživačko pitanje je bilo kako Karahasanove prevoditeljice dekodiraju modifikacije IS. Postupak mikroprevođenja kulturā postaje posebno zanimljiv kada se prevodioci susretnu s Karahasanovim modifikacijama, kojih je trećina od ukupnih upotreba IS u izvorniku; to je osobito otežano ukoliko je IS reduplicirana, ukoliko je nema u frazeografskoj građi ili se radi o autorskim ili kulturnospecifičnim IS. Također, ovdje je posebno važna činjenica to što prevodilac s njemačkog jezika, koji je ovdje posrednik, duboko – u nekim slučajevima *autorski* – utječe na turski prijevod.

U radu smo nadalje istražili izazove prilikom prevođenja pojedinačnih modifikacija te kreativna rješenja prevoditeljica (usp. **Hunger haben wie ein Wolf** (DTN, 73); **kein Hündchen, kein Kätzchen** (DTN, 58); **kurt kadar aç ve sussuzdu** (GGTKA, 62); **başının üstünde bir örtü yada ekmek parasını kazanabileceğini anlama fırsatı olmamıştı** (GGTKA, 94))

i sl.) na osnovu kojih zaključujemo da se radi o u literaturi utemeljenim i prepoznatim strategijama prevođenja. Korpus pokazuje da prevoditeljice najčešće pronalaze ekvivalente s istim ili sličnim sastavnicama na osnovu leksičkih čestica ovih struktura bez obzira na status modificiranosti IS – što je pouzdan dokaz da denotativna značenja jesu najstabilniji element prenošenja slikovitosti. Analiza je pokazala da se IS zaista izriče autentična slika svijeta zasnovana na posebnostima kulture.

Rad na kontrastiranju jezika neminovno polučuje mnoštvo smjernica za dalja istraživanja. Smatramo da se, npr., semantičkom polju SMRT u Karahasanovoj frazeologiji može posvetiti posebna studija koja bi mogla odgovoriti na mnoga pitanja o kulturnospecifičnim IS. Također, bilo bi višestruko izazovno strukturalno-značenjski opisati jasniju razliku između autorskih IS i leksičke metafore izražene sintagmama te proučiti modele sintagmatizacije bosanskih paremija u Karahasanovoj frazeologiji.

KORPUS

- GGTKA – Karahasan, C. 2019. *Gece Göğünün Tesellisi. Küllerin Anlattığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DŽKŠ – Karahasan, Dž. 2015. *Što pepeo priča*. Sarajevo: Stav, Simurg Media.
- DTN – Karahasan, Dž. 2018. *Der Trost des Nachthimmels*. Berlin: Suhrkamp Verlag.

LITERATURA

- Albrecht, J. (2005). *Übersetzung und Linguistik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Baker, M. 1992. *In Other Words: A coursebook on translation*. London i New York: Routledge.
- Barčot, B. 2017. *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Barčot, B., Hrnjak, A., Milković, L. 2023. *Arijadnina nit*. Zagreb: Ljevak.
- Burger, H. 1998. *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Catford, J. 1965. *A linguistic theory of translation: an essay in applied linguistics*. London: Oxford University Press.
- Dizdar, E., Mulović, A. 2024. *Adverbijali mjesta, vremena i načina u arapskom jeziku*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Dobrovol'skij, D. 1999. "On the Cross-Linguistic Equivalence of Idioms". U: Christopher Beedham, Ch. (ur.), "Langue" and "parole" in *Synchronic and Diachronic Perspective: Selected Proceedings of the XXXIst Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, Amsterdam: Pergamon, str. 203–219.
- Dobrovol'skij, D., Piirainen E. 1997. *Symbole in Sprache und Kultur: Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*. Bochum: Brockmeyer.
- Fleischer, W. 1982. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Földes, C. 2019. "Sprache – Interaktion – Kultur: Ein Beitrag zur Problemdekonstruktion anhand des Paradigmas Linguokulturologie". U: Reeg, U., Simon, U. (ur.), *Facetten der Mehrsprachigkeit aus theoretischer und unterrichtspraktischer Sicht*. Münster, New York: Waxmann, str. 85–115.

- Hallsteinsdo'ttir, E., Farø, K. 2010. "Interlinguale Phraseologie: Theorie, Praxis und Perspektiven". *Yearbook of Phraseology*, 1(1), str. 125–159.
- Hodžić, V. 2022. *Mevlud*. Novi Pazar: Muzej "Ras".
- Hodžić-Čavkić, A., 2021. "Sastav i upotreba idiomskih skupina u savremenom bosanskom jeziku". Doktorska disertacija. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Hodžić-Čavkić, A., 2023. "Sintagmatizacija kao sredstvo veze između paremiologije i frazeologije". *Radovi*, br. 26, str. 33–53.
- Koller, W. 2007. "Probleme der Übersetzung von Phraseologismen". U: Burger, H. i dr. (ur.): *Phraseologie/Phraseology*, Berlin – New York: de Gruyter, str. 605–613.
- Langlotz, A. 2006. *Idiomatic creativity: A Cognitive Linguistic Model of Idiom Representations and Idiom-Variation in English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Mahmutović, A. 2012. *Kao frazeološki rječnik*. Sarajevo – Zagreb: Dobra knjiga – Synopsis.
- Marojević, R. 1988. *Lingvistika i poetika prevođenja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Matešić, J. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mušović, A. 2018. *Sandžački frazeološki rječnik*. Novi Pazar: Narodna biblioteka "Dositej Obradović".
- Nida, Eugene A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: EJ Brill.
- Piper, P. i dr. 2005. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska.
- Šiljak-Jesenković, A. 2020. *Nad turskim i bosanskim frazionom. Semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*, II izdanje. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Tabakowska, E. 1993. *Cognitive Linguistics and Poetics of Translation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Tanović, I. 2000. *Frazeologija bosanskog jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique Comparée du Français et de l'Anglais: Méthode de Traduction*. Paris: Didier.
- Zykova, I. 2019. *Konceptosfera kulture i frazeologija. Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja*. Barčot, B. (prev.). Zagreb: Srednja Europa.

E-IZVORI

Clarin.Si. Dostupno na: <https://www.clarin.si> [3. 7. 2024].

Hrvatski jezični portal. Dostupno na: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFdhXBE%3D [16. 7. 2024].

Otürken Türkce Sözlük. Dostupno na: <https://otukensozluk.com/> [9. 7. 2024].

Redensarten-Index. Dostupno na: <https://www.redensarten-index.de> [12. 6. 2024].

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Dostupno na <https://sozluk.gov.tr/> [9. 7. 2024].

MODIFICATIONS OF IDIOMS IN THE NOVEL ŠTO PEPEO PRIČA BY DŽEVAD KARAHASAN AND ITS TRANSLATIONS INTO GERMAN AND TURKISH LANGUAGE

Abstract

Translation represents an essential immersion in the entirety of at least two cultures, making it a complex task for contrastive studies from different perspectives. Considering the various contemporary shifts in the structures of fixed expressions, it is important to recognize that phraseological competence and the translator's skills must be further refined, opening up new principles for adaptation. Moreover, it is not uncommon for translations themselves to undergo further translation, and such instances of intercultural transposition present additional challenges for phraseological contrastive studies. A pertinent example is the literary oeuvre of the Bosnian writer Dževad Karahasan, specifically the translation of his novel *Što pepeo priča*, which was translated from Bosnian into German and then from German into Turkish. The challenges of translating the numerous idiomatic modifications in the source language offer fertile ground for exploring translation strategies. This paper examines the modifications in the original text and their adaptations in translations, as these modifications frequently appear in idioms. The categorization of modifications proposed by Zykova (2019) serves as a framework for our analysis.

Our aim is to demonstrate that Karahasan preserves an authentic Bosnian perception of the non-linguistic world. Particular emphasis is placed on Karahasan's frequent use of idioms to express the so-called "open-ended judgment" by combining them. In this way, he effectively conveys the idea that meaning, in its entirety, is difficult to fully articulate, which is

an evident reflection of his philosophical understanding of language as articulated in his essays.

Key words: *equivalence, idioms, modifications, translation strategies*

ALMA SOKOLIJA

POJAM IDENTEME U SEMIOLOGIJI, LINGVISTICI I SOCIOLINGVISTICI

Sažetak

U ovom radu uvodimo jedan novi koncept, koncept identeme u oblasti semiologije, lingvistike i sociolingvistike. Pojam identeme posudili smo od francuskog psihijatra i psihoanalitičara Michela Neyrauta (2008) i ovdje mu dajemo novo, drugačije značenje. Neyraut koristi ovaj termin u psihoanalitičkom smislu. Mi proširujemo to značenje i primjenjujemo ga u disciplinama kao što su semiologija, lingvistika i sociolingvistika. Polazimo od kategorije identiteta u opštem smislu kako bismo, zatim, napravili razliku između semioloških, lingvističkih i sociolingvističkih identema. Pod semiološkim identemama (širi smisao identeme) podrazumijevamo najmanje značenjske jedinice kojima se definiše pripadnost nekoj društvenoj grupi i/ili razlike u odnosu na neku drugu društvenu grupu. Lingvističke ili međujezičke identeme upućuju na lingvistički identitet, a sociolingvističke ili unutarjezičke identeme upućuju na sociolingvistički identitet i razlike koje one podrazumijevaju. Govoreći i o pojmu lingvističke teritorijalnosti, posebno se zadržavamo na jednoj vrsti identema, demarkativnim identemama, na kojima insistiramo. One se naročito javljaju u multikulturalnim sredinama te zbog toga crpimo dosta primjera iz jezika/ili jezika koji se govore u Bosni i Hercegovini i u susjednim zemljama koje koriste isti ili srodan idiom.

Ključne riječi: *identitet, identeme, semiologija, lingvistika, sociolingvistika*

UVOD

Pojam *identeme* prvi put se javlja u radovima francuskog psihijatra i psihoanalitičara Michela Neyrauta (2008), koji mu pripisuje psihoanalitičko značenje najmanje značenjske jedinice identifikacije. Posuđujući

ovaj pojam, mi ga proširujemo na druge nauke i definišemo kao najmanju značenjsku jedinicu koja se može izolovati u semiologiji (opšta nauka o znakovima), lingvistici i sociolingvistici, a koja se referiše na neku vrstu identiteta. Kao što ćemo primijetiti kasnije, može se raditi o procesu autoafirmacije i autodiferencijacije te procesu demarkiranja u odnosu na druge, u zavisnosti od njihovog/njihovih identiteta.

Korpus za ovaj rad prikupljen je iz rječnika i gramatika jezika koji se navode, kao i iz lingvističkih radova, štampe, sa interneta, a metodologija je komparativna (u slučaju srodnih južnoslavenskih jezika) i kontrastivna, prilikom poređenja sa francuskim jezikom.

Za početak ćemo se kratko posvetiti pojmu identiteta kako bismo lakše analizirali ove fenomene.

O NEKIM ODREDNICAMA IDENTITETA

Sa stanovišta psihologije i antropologije identitet se može shvatiti na dva načina: kao pripadnost nekoj istoj grupi – *istost* (*sameness*) ili kao različitost od neke druge grupe, odnosno *drugost* (*otherness*). U prvom slučaju radi se o procesu asimilacije nekoj grupi, a u drugom slučaju radi se o procesu disimilacije ili diferencijacije od neke grupe. Ti se procesi upravo vrše putem identema, bilo da su one semiotičke, lingvističke ili sociolingvističke ili da su slučajne ili namjerne. Međutim, identitet je složen pojam koji ne zavisi samo od nas i naše vizije, nego on, također, zavisi i od našeg odnosa sa drugima. Mi zamišljamo vlastiti identitet videći se kroz prizmu drugih koji su različiti od nas (Charaudeau, 2009). On je stoga, prvenstveno, društvena kategorija, ali i psihološki i antropološki fenomen.

Sa sociološke tačke stanovišta, identitet je fenomen koji je društveno konstruisan. To je individualno ili kolektivno predstavljanje društvenih kategorija kao što su: spol, generacija, klasa, etnicitet, kasta itd. Budući da je identitet uglavnom “neuhvatljiv”, nije ga moguće empirijski dokazati. On je vidljiv kroz upotrebu markera, kao što su jezik, odijevanje, ponašanje itd., ali ti markeri mogu biti i nevidljivi i nesvjjesni. Postoje različite vrste

identiteta: nacionalni, religijski, etnički, politički, jezički, spolni, profesionalni itd. Svako posjeduje istovremeno više identiteta. Također moguće je susresti i promjene identiteta. Moguće je imati više državljanstava, govoriti više jezika, mijenjati politička uvjerenja, društvene klase itd. Danas je čak moguće promijeniti i spolni identitet, iako je to još tabu tema i budi različite reakcije kod ljudi.

U članku koji je posvećen pojmovima kulture i identiteta Géneviève Vinssoneau (2002) ističe da identitet ujedinjuje naše predstave o tome što jesmo, što bismo trebali biti i šta bismo voljeli biti u trajanju, prostoru i različitim okolnostima društvenog života. Prema ovoj autorici, funkcije identiteta su istovremeno ontološke, jer se tiču suštine bića, ali one mogu, također, biti i instrumentalne, u onoj mjeri u kojoj omogućavaju akterima sredstva adaptacije.

Gauthier (2011) smatra da je u potrazi za identitetom jezik jedan od fundamentalnih elemenata i stoga on govori o lingvističkom identitetu. Arezki (2008) primjećuje da jedna osoba ili jedna grupa konstruiše svoj identitet i čini da se on razlikuje od drugih upravo putem jezika i zato su lingvističke identeme veoma važne.

DEFINICIJA I PRIMJERI IDENTEMA

Identeme se mogu definisati kao najmanji znakovi koji se odnose na identitetsku pripadnost nekoj grupi, bilo da se radi o lingvističkoj pripadnosti ili, u širem smislu, semiološkoj pripadnosti. Sociolingvističke identeme su jedinice identifikacije ili lingvističkog demarkiranja unutar jednog istog lingvističkog sistema, tj. jezika. Identeme se mogu i detaljnije klasifikovati prema domenima u kojim se javljaju (lingvističke, kulturološke, nacionalne, arhitektonske, kulinarske, onomastičke, toponimijske itd.)

Lingvističke identeme su, naravno, arbitrarni znaci. Identeme koje su simboli i kultureme su sekundarno ili dodatno motivisane identeme i nisu arbitrarne ili nisu potpuno arbitrarne. One nose dodatne informacije, dodatnu motivisanost i konotacije.¹ Bijela golubica je konvencionalni simbol

¹ Ovo se, naravno, da detaljnije objasniti. Zbog obima ovog rada, namjeravamo o tome pisati u jednom od narednih radova.

mira i istovremeno identema mira. Zastave su simboli država i istovremeno njihove identeme. Za razliku od kulturema, koje su najmanje jedinice kulturnih razlika i referišu se na kulturu te im se u leksici pripisuje neprevodivost (cf. Plojović 2017), identeme se referišu na identitet i širi su pojam po našoj klasifikaciji. Kulturema i identema, također, mogu da se preklapaju. Primjer za to je ‘francuska bageta’. Ona je kulturema, budući da je kao leksička jedinica teško prevodiva na druge jezike, odnosno prevodi-va je kalkom *bageta*, ali je kao pojam kulinarska identema Francuske. Isto to važi i za *šljivovicu*, jer ona je naša identema, kao što je ‘bageta’ francuska. Identeme, dakle, objedinjuju i ove dvije kategorije (simbole i kultureme) kada se odnose na identitet, ali obuhvataju i lingvističke i sociolingvističke identeme za koje ćemo dati primjere u nastavku rada.

Tako su identeme koje “odaju” Francuze francusko *r* – /ʀ/ (lingvistička, preciznije, fonološka² identema); kao i sljedeće semiološke identeme: *bageta* (kulturema i identema), *vina*, *šampanjac*, *sirevi*³ (kulinarske identeme), *Ajfelov toranj* (arhitektonska identema), francuska zastava i himna (nacionalne identeme) itd. *Javorov list* je nacionalna identema Kanade. Primjeri sa zastavama i himnama se, naravno, odnose na sve zemlje svijeta.

Identeme se generalno daju klasifikovati na sljedeći način: semiološke (obuhvataju sve znakovne sisteme osim jezika) i lingvističke. Lingvističke identeme se opet dalje mogu klasifikovati na čisto lingvističke (fonetske, prozodijske, morfološke, sintaksičke, leksičke itd.) i sociolingvističke (ukoliko prihvatimo činjenicu da je sociolingvistika poddisciplina šire oblasti, tj. poddisciplina lingvistike⁴) i one ukazuju na identitetske razlike u okviru jednog jezika na osnovu sociolingvističkih varijabli. William Labov (1972a) je tako svojevremeno radio na varijantama njujorškog izgovora postvokalnog *r* koje bi se mogle definisati kao sociolingvističke

² Fonološka stoga što se njom veliki broj jezika dovode u opoziciju sa tipičnim francuskim *r* (uvularnim frikativom). Međutim, unutar Francuske postoje različite varijante ove foneme na nacionalnom nivou, kao što ćemo poslije objasniti. One su sociolingvističke i regionalne identeme.

³ Francuski sir *Camembert* je recimo kulturema, ali i identema i simbol Francuske.

⁴ Naravno, ovdje dolazimo u kontradikciju sa Labovljevom definicijom sociolingvistike i držimo se desosirovske lingvistike.

identeme fonetskog tipa tog grada u odnosu na ostatak Sjedinjenih Američkih Država.

Boje mogu nositi različite identematske informacije koje često zavise od kultura, zemalja, religija i političkih sistema. Bijela boja je na zapadu simbol nevinosti (boja vjenčаницe), ali u Kini i Japanu to je boja žalosti i smrti. U Indiji je bijela boja – boja nesreće. Crveno cvijeće je u velikom broju kultura simbol ljubavi i/ili strasti. Boja mladenkine haljine u Kini je crvena, i to je u ovoj zemlji tradicionalno boja kojoj se pripisuju sreća, radost i dobrostanje. Crvena boja je, također, simbol i identema čitavog političkog komunističkog sistema. U vrijeme kada se u Kini uvodila saobraćajna signalizacija, postavljalo se pitanje da li crvenoj boji na semaforu i u signalizaciji dati značenje zabrane i opasnosti, odnosno da li stvoriti još jednu identemu za tu boju koja je u kontradikciji sa postojećim kulturnim i političkim značenjima i koja bi imala negativne konotacije. Dakle, boje mogu biti polisemične identeme, čak i u okviru jedne te iste kulture.

Također, postoje i internacionalne identeme koje opet ne moraju biti i univerzalne. Prilikom predaje neprijatelju podiže se bijela zastava. Mahanje rukom je identema pozdrava. Kineme, jedinice jezika pokreta, također se razlikuju od kulture do kulture. Potvrđivanje i odricanje mogu da se izražavaju na obrnute načine jezikom pokreta glave. Odricanje se, za razliku od većine zemalja, gdje se ono izražava lateralnim pokretom glave, u Bugarskoj izražava vertikalnim klimanjem glave (Jakobson, 1972). Bross (2020) daje mnogo detaljniju podjelu načinâ na koji se klimanjem glave dâ izraziti negacija, svrstavajući ih u tri sistema. Sistem A podrazumijeva lateralno mahanje glavom i ono je zastupljeno u većini zemalja. Sistem B obuhvata vertikalno klimanje glavom i on se javlja u Bugarskoj. Sistem C kojim se negacija, ali i odbijanje, izražava zabacivanjem glave unazad, javlja se u Grčkoj, Turskoj i južnoj Italiji.

Nadalje, imena i prezimena osoba često nose identematske informacije. Putem ovih identema možemo vrlo često deducirati zemlju ili kulturu iz koje dolazi sagovornik ukoliko se radi o internacionalnim kontaktima. U multikulturalnim sredinama one mogu dati i dodatne informacije. U Bosni

i Hercegovini imena, češće od prezimena, govore o kulturnoj, religijskoj i generacijskoj pripadnosti. Kao i svuda, postoje imena koja su predmet mode određenih generacija. Postoje i tradicije imena koja su religijski motivisana, ali, također, i imena djece iz mješovitih brakova. Ova zadnja teže da budu manje markirana od prethodnih, ali su, također, prepoznatljiva upravo po toj svojoj karakteristici. Stanovnici Bosne i Hercegovine, koji imaju malo iskustva u antropomastičkoj semiologiji (nauci o vlastitim imenima), mogu lako naslutiti nečiji vjerski/nacionalni identitet na osnovu njegovog imena. Ime, također, može nagovijestiti generaciju te osobe, kao i eventualno neka kulturna uvjerenja njene porodice, jer su imena nadjevena najčešće od strane najbližih i češće odražavaju njihove ukuse i uvjerenje, za razliku od prezimena koje nasljeđujemo od ranijih generacija. Prezimena mogu biti “identematski polisemična” jer se neka od njih kombinuju sa različitim religijama (*Karić, Bajić*). Dat ćemo par primjera za imena osoba. Imena *Tito* i *Jugoslav* bili su primjeri antropomastičkih identema političke orijentacije. Imena *Muhammed*, *Fatima*, *Mojsije*, *Noah* itd. imaju religijske konotacije. Imena djece iz mješovitih brakova često su kratka, internacionalna, pojednostavljena ili “polisemična” u odnosu na gore navedena imena. Među njima su česta imena kao *Una*, *Hana*, *Ena*, *Ema*, *Almin*, *Adin* itd. Naravno, i ovi primjeri su prikupljeni sa interneta, iz štampe, časopisa, ali su i autentični primjeri iz okruženja autorice članka.

LINGVISTIČKE I SOCIOLINGVISTIČKE IDENTEME I NJIHOVE PODVRSTE

U ovom radu koristimo sintagmu “u regionu” da označimo zemlje koje graniče sa Bosnom i Hercegovinom⁵ i u kojima se koriste jezici sa velikim stepenom sličnosti (ako prihvatimo tvrdnju da se radi o različitim jezicima), ali i sa značajnim identematskim i regionalnim razlikama koje proističu i iz multikulturalnosti, kao i arealne razuđenosti (Friedman, 2006). Stoga je identitetska, tj. identematska potreba, da se govori o četiri jezika (bosanski, hrvatski, srpski i crnogorski), koja se sa jedne strane često podudara sa

⁵ Hrvatska, Srbija i Crna Gora

državnim granicama zemalja, a sa druge sa nacionalnim osjećanjima identiteta. U Bosni i Hercegovini, u odsustvu jedinstvene jezičke politike od 1992. godine, preovladava simbolička, odnosno identematska funkcija kod identifikovanja i upotrebe jezika, iako ni “bosanski hrvatski” ni “bosanski srpski” nisu isto što i hrvatski u Hrvatskoj ili srpski u Srbiji (cf. Halilović, 2014).

U zavisnosti od toga da li ćemo govoriti o jednom ili četiri jezika u regionu, i o jednom ili tri jezika u Bosni i Hercegovini, identeme će se zvati sociolingvističke (unutar jednog jezičkog sistema) ili lingvističke (između različitih jezika). Prozodija i suprasegmentalne crte nose informacije identematskog karaktera, kako na internacionalnom planu, tako i na planu jedne zemlje, tim više što lingvističke i sociolingvističke identeme služe za autoafirmaciju i/ili autodiferencijaciju u odnosu na neku drugu lingvističku zajednicu, koja se često poistovjećuje sa nacionalnom i regionalnom zajednicom. Konstrukcija sociolingvističkog identiteta se i ostvaruje u interakciji sociolingvističkih identema.

Leksičke identeme su možda najvidljivije. Radi se o pojmovima koji se u različitim oblicima javljaju u srodnim jezicima (cf. engleski u Americi i u Engleskoj; francuski u Kanadi i Francuskoj itd.). Na našim područjima ova kva variranja su prije rata (1992–1995) nazivana dubletima i uočavana na polovima kontinuuma između srpskog i hrvatskog, između istoka i zapada, jer se obično smatralo da zajednički jezik objedinjuje samo dvije dominantne varijante. Leksičko polariziranje srpskog i hrvatskog jezika postoji još uvijek i obuhvata hiljade riječi (*pasulj/grah, obavijest/obavještenje, sat/čas, kava/kafa, beo/bijel* itd.). Unatoč važećoj dogmi o samo dvije varijante ili dva jezika, rijetki lingvisti su još svojevremeno ukazivali na postojanje i originalnost i bosanske i crnogorske varijante (Škiljan, 1987; Janković, 1990). Iako su orijentalizmi (turcizmi, arabizmi, grecizmi i persizmi) zbog duge turske kolonizacije prodrli u sve jezike u regiji, jedan dio njih se naročito odomaćio u Bosni i Hercegovini (Freidman, 2006), najvjerovatnije zbog spone usvojene religije i jezika. Taj leksički fond predstavlja lingvistički specifikum, tj. lingvističke i sociolingvističke identeme. Pri tome, ove lekseme mogu biti markirane (lingvističke identeme) ukoliko još uvijek konotiraju posuđenice

(*avlija, mahala, čakšire, dušmanin*) ili nemarkirane (nisu identeme) ukoliko su potpuno asimilirane u sistem i nezamjenjljive (*dugme, kaiš, šećer, čaj, čizma, džezva, inat, ćuprija*). Orijentalizmi su opstali na teritoriji Bosne i Hercegovine, bilo kao zajednička leksika svih naroda (*budala, ćeif, džaba*), bilo kao specifična leksika bošnjačkog stanovništva – sociolingvističke nacionalne identeme (*adet* = “običaj”, *akšam* = “predvečer”, *alahselamet* pridj. = “nezgodan”, “na svoju ruku”, *insan* = “čovjek”), bilo da su se zbog svojevremenog purizma usmjerenog protiv posuđenica te zbog svog značenja srodili sa slengom. U tom slučaju su sociolingvističke registarske identeme (*kokuz, raja, frka, mangup*) (Sokolija, 2014).

Neki lingvisti pod nazivom bosanski jezik podrazumijevaju sve tri varijante zajedno, gledajući na lingvistički kontinuum u Bosni i Hercegovini kao na jedan jezik (Riđanović, 2012). Ipak, identitetsko imenovanje ima trenutno značajniju ulogu u našem društvu, a identeme služe kao markeri sopstvene teritorije (cf. Halilović, 2014). Na taj način govornici u Bosni i Hercegovini, slušajući druge, mogu lako pretpostaviti nacionalni i/ili religijski identitet svojih sagovornika. Isto tako, govoreći sa svojim sagovornicima, oni vrše sociolingvističke identematske izbore i odaju sopstveni identitet. Naprimjer, ako slušamo radioemisije emitovane iz dva bosanskohercegovačka entiteta (bilo da se radi o kontakt-emisijama uživo ili o lektorisanim emisijama), brzo ćemo čuti brojne lingvističke razlike koje su odraz različitih lingvističkih politika i/ili stavova i lingvističkih ponašanja u ovim entitetima. U Federaciji⁶ će se čuti *prijevod, lahko, definirati, historija*, a u RS-u *prevod, lako, definisati, istorija* itd. Međutim, varijanta srpskog jezika u Bosni i Hercegovini je zadržala *ijekavicu* što je identematski razlikuje od srpskog jezika u Srbiji. Dajući ove primjere, ne mislimo samo na standardni jezik (iako i on oscilira u oba entiteta), nego na stvarnu upotrebu jezika kod govornika. Jer, pored činjenice da postoji *Gramatika bosanskoga jezika* (Jahić et al., 2000), ova norma nije zaživjela na teritoriji čitave Bosne i Hercegovine. Isto tako, ukoliko kod govornika čujemo

⁶ U entitetu Bosne i Hercegovine koji se zove *Federacija Bosne i Hercegovine* za razliku od drugog entiteta koji se zove *Republika srpska*.

lekseme *kahva/lahko*, vjerovatno ćemo pretpostaviti da on pripada bošnjačkoj populaciji.⁷ A, opet, čujemo leksemu *kafa* koju susrećemo kod svih populacija u Bosni i Hercegovini, naročito u brzom govornom jeziku. *Kava* je, opet, češća kod hrvatske populacije, ali javlja se i kod srpske populacije u Bosni i Hercegovini.

Na fonetskom nivou razlike postoje i ove identeme lako odaju govornike. Realizacija nekadašnjeg staroslovenskog glasa *ě* ili *jata* danas je izvor identematske razlike između ijekavskog (Hrvatska⁸, Bosna i Hercegovina i Crna Gora) i ekavskog (najvećim dijelom u Srbiji). Tako imamo dublete tipa: *lijep/lep*, *mlijeko/mleko*, *rječnik/rečnik* itd.

Također, na fonetskom nivou razlike se javljaju u govoru i na planu izgovora *č* i *ć*. Neutralizacija *č* i *ć* i *dž* i *đ* obuhvata veliki dio govorâ u Bosni i Hercegovini, kao i govor Zagreba. Ona je proizvod djelovanja zakona jezičke ekonomije, te rezultat malog funkcionalnog učinka i neznatnog broja minimalnih parova (*čar/ćar*, *džak/đak* itd.) (Riđanović, 1985). Razlika je skoro nečujna za strance, a djeca je često nauče tek savladavajući pismo (koje čuva ovu razliku) u momentu kada krenu u školu. Obrazovani govornici su uglavnom sposobni da je prepoznaju i proizvedu u nadgledanom govoru, ali i u njihovom opuštenom govoru preovladava neutralizacija.

Ono što je prepoznatljivo kao identema brzog govornog jezika na velikom broju teritorija u Bosni i Hercegovini je klasična sinkopa ili redovno ispadanje svih vokala sa mogućom centralizacijom, tj. svođenjem svih vokala na centralni vokal /ə/, *schwa*, u finalnim i nenaglašenim pozicijama (Riđanović, 1985): *reko* > *rekao*, *došo* > *došao* (kod višesložnih glagolskih oblika u radnom glagolskom pridjevu muškog roda na *-ao*, ali *učio*, *dao*), *'vako* < *ovako*, *đes'* < *gdje si*, *rad'la* < *radila*, *čet'ri* < *četiri*, *Saraj'vo* < *Sarajevo*, *Zen'ca* < *Zenica*, *plan'na* < *planina*.

Isto tako, zbog zakona ekonomije u jeziku, u Sarajevu i njegovoj ruralnoj okolini postoji identematska razlika između frikativnog apiko-dentalnog [r]

⁷ Naime, ovo su oblici koji su prvobitno uspostavljeni kao norma bosanskog jezika (Jahić et al., 2000).

⁸ Ekavica je zastupljena i u nekim dijelovima Hrvatske (kajkavski, čakavski i staroštokavski ekavci). Ikavica koja se identematski vezuje za Dalmaciju, prisutna je i u dijelovima Bosne.

i apiko-dentalnog vibranta [r]. Lingvističke identeme se definišu i manifestuju različito u različitim jezicima i sredinama. Slična tendencija se susreće u Francuskoj, gdje je uvularni vibrant [R] zamijenjen uvularnim frikativom [ʁ]. Ovaj lakši izgovor je ujedno postao norma izgovora savremenog francuskog jezika. Uvularni vibrant [R], teži za izgovor, zadržao se na selu. Također, u Francuskoj postoji i treća varijanta *r*, apiko-dentalni vibrant (analogan našem ruralnom *r*) koji se realizuje u ruralnim dijelovima Burgonje i ono je regionalna sociolingvistička identema (Premat et al., 2018; Weinricke-Heinrich, 1992).

Neki opisi crnogorskog jezika (Thomas et al., 2017; Ćirgić et al., 2010) navode da od 2009. godine u normi crnogorskog jezika figuriraju još dva fonema /š/ i /ž/. Tako se *sutra* izgovara /šutra/, a *sjeo sam* /šeosam/. Prije ove izmjene ove foneme su bile samo identeme govornika juga Crne Gore. Ovo je ipak ostalo tipično za govorni, a ne i za pisani jezik. Uvođenje ovih fonetskih varijanti vjerovatno je bio pokušaj da se crnogorska varijanta obogati u odnosu na ostale tri varijante u regionu. To je vrsta demarkativnih identema o kojima ćemo govoriti poslije. Govoreći o ovoj vrsti lingvističke politike kojom se jedan jezik obogaćuje lingvističkim identemama u odnosu na druge, francuski sociolingvista Louis-Jean Calvet (2017) naziva ovaj postupak “opremanjem jezika” (*équiper une langue/opremiti jedan jezik*). Ovo pripada domenu jezičke politike.

Na morfološkom nivou deklinacija u Crnoj Gori varira donekle u odnosu na deklinaciju u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Imenica *Miro* (imenice muškog roda na -o) se u Crnoj Gori deklinira *Mira*, a ne *Mire* u genitivu jednine, te *Miru*, a ne *Miri* u dativu jednine (Ćirgić et al., 2010). Umjesto dativa se često upotrebljava oblik akuzativa (*mene* umjesto *meni*).

U govornom jeziku grada Niša u Srbiji, također, postoje razlike u deklinaciji utoliko što se umjesto dekliniranja imenice koriste prijedlozi (*u Niš* < *u Nišu*, *iz Niš* < *iz Niša*, *ka Niš* < *ka Nišu*, *od Niš* > *od Niša*) (Friedman, 1977). Ovo je primjer i arealnih uticaja drugih jezika jer je ovaj dijalekt u susjedstvu dva slavenska jezika (bugarskog i makedonskog) koji su potpuno izgubili deklinacije (Migdalski, 2018).

Jedna od rijetkih sintaksičkih identema u regionu je donekle i upotreba infinitiva ili lične konstrukcije nakon glagola htijenja (*hoću, volim*): *hoću raditi/hoću da radim, volim raditi/volim da radim*. Infinitivna konstrukcija obično se stereotipno veže za hrvatski, a lična za srpski. U Bosni i Hercegovini, ali i u Srbiji (Friedman, 2006) se još uvijek radi o lingvističkom kontinuumu dviju identematskih varijanti, a ne o polarizaciji. Neke studije (Kovačević et al., 2018) ipak govore u prilog velikoj fleksibilnosti upotrebe, a ne o polarizaciji upotrebe u regionu. Naime, često se dešava da isti govornik lako koristi obje konstrukcije bez promjena.

Identeme se mogu javiti i na planu čitavog iskaza. U francuskom pisanom jeziku to je vidljivo tako što su ovi elementi odvojeni od iskaza zarezmom. To je slučaj sa poštapalicama (*mots-bequilles*) *là* i *quoi* koje gube svoje prvobitno značenje (“tu” i “šta”) i javljajući se sistematski na kraju iskaza, one služe kao njegove sociolingvističke modalizatorske identeme i markeri registara ili kao intenzifikatori (Sokolija, 2021). Njihovo odsustvo upućuje na standardni jezik, a njihovo prisustvo na opušteni govorni jezik:

*Il est bête, **quoi!** = On ti je **pravo** glup!*

*Je t'ai posé une question, **là!** = **Hej**, nešto sam te **pito!***

*J'adore, **quoi!** = Obožavam, **pravo!***

Ove dvije lekseme poprimaju različita značenja ukoliko se prevode, ali u svakom slučaju upućuju na govorni registar i eventualno socio-ekonomski status govornika i/ili njegovu obrazovanost ako se radi o *jedinoj kompetenciji* (Labov, 1972b), tj. o situaciji kada govornik vlada samo jednim, supstandardnim registrom jezika.

Upotrebe identema mogu biti svjesne – ako ih koristimo da bismo naglasili razlike ili nesvjesne – ako nemamo namjeru da naglasimo razlike. To je i stoga što mogu izazvati pozitivne ili negativne reakcije sagovornika. “Kafa” se na hrvatskom izgovara *kava*, a na srpskom i bosanskom uglavnom se kaže *kafa*⁹. Riječ *kahva*, koja se dugo nakon rata sa novom normom bosanskog jezika smatrala jedinim pravilnim oblikom, može se, prema

⁹ I na srpskom se ponekada upotrebljava varijanta *kava*.

našem mišljenju, pripisati familijarnoj i generacijskoj upotrebi kod dijela bošnjačkog stanovništva. Radi se o demarkativnoj identemi kojom se može insistirati na autodiferencijaciji.

PRINCIP TERITORIJALNOSTI I DEMARKATIVNE IDENTEME

Kako bismo objasnili ove pojmove, poslužiti ćemo se jednom digresijom. Naime, kada su, prema Valeriju Maksimu¹⁰, rimski vojnici osvojili Sirakuzu, naređeno im je da odu po Arhimeda. Ušavši u njegovu kuću, našli su ga za-mišljenog nad crtežima u pijesku. Smatra se da im je on rekao: *μή μου τοὺς κύκλους τάραττε!* (“Ne dirajte moje krugove!”). Vojnici su vjerovatno ubili Arhimeda, ne prepoznavši ga. Prema Valeriju Maksimu, Arhimed je, ustvari, rekao: *Noli obsecro istum disturbare!* što znači: “Molim vas, nemojte dirati ovo (ovaj pijesak)!” Od tada uzrečica *Noli turbare ciculos meos!* metaforički znači: “Ne dirajte ono što je moje/što mi pripada!” Ovom anegdotom smo htjeli uvesti *princip lingvističke teritorijalnosti* bitan za pojašnjavanje demarkativnih identema. Princip lingvističke teritorijalnosti podrazumijeva razgraničavanje sfera lingvističkih i/ili sociolingvističkih uticaja.

Demarkative identeme su upravo vezane za te lingvističke i/ili sociolingvističke sfere i one nam služe kako bismo se demarkirali u odnosu na neku drugu lingvističku i/ili sociolingvističku grupu ili grupe govornika. To je vidljivo iz prethodnog primjera sa leksemama *kafa*, *kava* i *kahva*. Dat ćemo i drugi primjer. Ako se prilikom nekog putovanja u regiji pokušamo lingvistički adaptirati lingvističkoj sferi i upotrebljavamo lekseme date lingvističke zajednice, to može biti percipirano kao gest dobre volje, ali ne uvijek. Ako smo iz Bosne i putujemo u Hrvatsku te upotrijebimo riječ *veleposlanstvo* za “ambasadu” ili riječ *zračna luka* za “aerodrom”, prozodija će najčešće odati da nismo porijeklom iz Hrvatske. Taj lingvistički gest može biti percipiran kao dobronamjeran, ali postoje i druga mogućnost i jedan drugi fenomen. Često govornici nekog jezika ili varijante shvataju svoj idiom kao svoje privatno vlasništvo kojim demarkiraju svoju teritoriju

¹⁰ Valerius Maximus (*Facta et dicta memorabilia*, Volume VIII.7)

(Duneton, 1998). Stoga je moguće, navodi isti autor, da ne reaguju dobro-namjerno na ovakvo lingvističko ponašanje i da smatraju da neki stranci koriste njihovu ličnu varijantu jezika.

Čak i ako su lingvistički stavovi vezani za izgovor ili oblik riječi, ljudi u suštini reaguju na nešto dublje. Oni reaguju na činjenicu da taj drugi može razmišljati drugačije i često se plaše te različitosti. Problem ne počiva u drugom vokalskom sistemu i fonetskom varijantama, nego u drugom sistemu vrijednosti i u strahu od drugog i drugačijeg (Labov, 1972b). Prema Fónagyju (Fónagy, 1991), način izgovora je preverbalna sekundarna poruka koja je integrisana sa porukom u cjelini. Ubjeđenja o jeziku su, također, ubjeđenja o ljudima, jer od svih markera identiteta jezik je najmoćniji marker.

Neke sociolingvističke leksematske identeme su se promijenile u Bosni i Hercegovini nakon rata (1992–1995). Tamo gdje se nekad čula leksema *istorija* (danas samo varijante srpskog jezika), danas se čuje *historija* ili *po-vijest* (područje Federacije Bosne i Hercegovine). Radi se o sociolingvističkoj reakciji. Moguća su i oklijevanja kod istog govornika koja, također, mogu da ukazuju na lingvističku nesigurnost i na krize nacionalnog identiteta koje su u porastu. Broj ovakvih sociolingvističkih identema je direktno proporcionalan porastu nacionalnog osjećanja i krizi identiteta jedne zajednice. Što nacionalni identiteti postaju složeniji, to se identeme čine kompleksnijim i brojnijim i odražavaju konflikte.

ZAKLJUČAK

U ovom radu smo se osvrnuli na nekoliko usko povezanih i isprepletenih tema: pitanje identiteta, pojam semioloških, lingvističkih i sociolingvističkih identema koje uvodimo, klasifikaciju identema prema nivoima organizacije u jeziku, princip lingvističke teritorijalnosti i pojam demarkativne identeme.

Semiološke identeme imaju najšire značenje i obuhvataju znakove koji su "obojeni" različitim identitetskim pripadnostima, tj. koji su identematski markirani. Lingvističke identeme su izraz jezičke pripadnosti govornika

različitim lingvističkim zajednicama. Sociolingvističke identeme se tiču sociolingvističkog identiteta govornika i artikulišu se putem sociolingvističkih varijabli i markera. Demarkativne identeme se javljaju u multikulturalnim sredinama i služe za demarkiranje sfera lingvističke teritorijalnosti i preciziranje identiteta/â.

Danas, kada razne vrste identiteta dobijaju na značaju, identeme su sve brojnije. To su znakovi koji mogu od jednog simbola ili znaka (predmeta, jezika, riječi, akcenta, gesta itd.) stvoriti jedno mentalno uporište po pitanju identiteta, vlastitog ili tuđeg. To uporište nije uvijek svjesno i nije uvijek nevino. Često je njegov vektor kolektivno nesvjesno. Počinje da se stiče rano u životu i progresivno se uči i prenosi sa generacije na generaciju. Uvijek se radi o identitetskom specifikumu neke zajednice koji se istovremeno može izražavati vrlo finim i naizgled zanemarivim razlikama, koje nisu bitne za funkcionisanje komunikacije na osnovnom, već na sekundarnom nivou.

Smatrali smo opravdanim i korisnim uvesti pojam identeme koji, iako se djelimično prepliće sa kulturemama i simbolima, ima svoju utemeljenost zato što je širi pojam i što pokriva primjere gdje se radi isključivo o identitetu (najveći broj lingvističkih i sociolingvističkih identema, neke kineme, onomastičke identeme itd.). Pojam identeme je prema našoj koncepciji multidisciplinaran (semiologija, lingvistika i sociolingvistika), a pojam kultureme se obično vezuje za prevođenje, dok se simboli vezuju za semiologiju. S obzirom na značaj identiteta i višestrukost identitâ u današnje vrijeme, čini nam se da je ovaj pojam civilizacijski utemeljen i primjeren trenutku. Nadamo se da će pojam identeme biti koristan i prepoznat i da će dati mogućnosti za dalja istraživanja.

LITERATURA

- Arezki, A., 2008. "L'identité linguistique: une construction sociale et/ou processus de construction socio-discursive ?". *Synergies Algérie*. N°2, str. 191–198. Dostupno na: <https://gerflint.fr/Base/Algerie2/abdenour.pdf> [29. 10. 2023].
- Bross, F., 2020. "Why do we shake our heads? On the origine of the headshake". *Gesture*. N°19, str. 120–128. October 2020. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/344860731_Why_do_we_shake_our_heads_On_the_origin_of_the_headshake [29. 10. 2023].
- Calvet, L.-J., 2017. *La sociolinguistique*. Paris: PUF.
- Charaudeau, P., 2009. "Identité linguistique, identité culturelle: une relation paradoxale". Sajt Patricka Charaudeaua – *Livres, articles, publications*. Dostupno na: <http://www.patrick-charaudeau.com/Identite-linguistique-identite.html>; http://www.patrick-charaudeau.com/IMG/pdf/2009_b_Id-_culturelle_Perpignan_.pdf [29. 10. 2023].
- Čirgić, A., Pranjeković, I., Silić, J., 2010. *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- Duneton, C., 1998. *Le guide du français familier*. Paris: Seuil.
- Fónagy, I., 1991. *La vive-voix. Essais de psycho-phonétique*. Paris: Payot.
- Friedman, V., 1977. "The Morphology of Case in Southeast Serbian Dialects". *Folia Slavica*. Vol. 1. Number 1, str. 311–321. Ohio: Columbus. Dostupno na: <http://home.uchicago.edu/~vfriedm/Articles/008Friedman77.pdf> consult2 [29. 10. 2023].
- Friedman, V., 2006. "Balkans as a Linguistic Area". U: Keith Brown (ur.) *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Second Edition. Vol. 1, str. 657–672. Oxford: Elsevier. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/291577904_Balkans_as_a_Linguistic_Area/link/6432f03b20f25554da1d3f8b/download [29. 10. 2023].
- Gauthier, C., 2011. "Changer de langue pour échapper à la langue? 'L'identité linguistique' en question". *Revue de littérature comparée*. N°338, str. 183–196. Dostupno na: <https://www.cairn.info/revue-de-litterature-comparee-2011-2-page-183.htm#:~:text=La%20notion%20d'%C2%AB%20identit%C3%A9%20linguistique,de%20Derrida%20et%20de%20Glissant.> [29. 10. 2023].

- Halilović, S., 2014. "Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini". *Socjolingwistyka*. N°28, str. 121–135. Insitytut Jezyka Polskiego Polskiej Akademii Nauk. Dostupno na: <https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Socjolingwistyka/Socjolingwistyka-r2014-t28/Socjolingwistyka-r2014-t28-s121-135/Socjolingwistyka-r2014-t28-s121-135.pdf> [29. 10. 2023]
- Halilović, S., Palić, I., Šehović, A., 2010. *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Jakobson, R., 1972. "Motor signs for 'yes' and 'no'". *Language in Society*. N°1, str. 91–96.
- Jahić, Dž., Halilović S., Palić I., 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Janković, S., 1990. "Varijantna razuđenost srpskohrvatskog standardnog jezika i bosanskohercegovački standardnojezički izraz". *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Klaić, B., 1987. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Klajn, I., 2015. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kovačević, P., Milićev, T., 2018. "The nature(s) of syntactic variation: Evidence from the Serbian/Croatian dialect continuum". U: Denisa Lenertová, Ronald Meyer, Radek Šimik, Luka Szucsich (ur.) *Advances in formal Slavic linguistics*. Berlin: Language Science Press.
- Labov, W., 1972a. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W., 1972b. *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Migdalsky, K., 2018. *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics*, Georgia: Walter de Gruyter. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/318883016_The_Syntax_of_Slavic [29. 10. 2023]
- Neyraut, M., 2008. *Alter Ego*. Paris: L'Olivier.
- Plojović, A., 2017. "Kultureme". U: *Univerzitetska misao – časopis za nauku, kulturu i umjetnost*. Vol. 16, str. 28–37. Novi Pazar: Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru. Dostupno na: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-3870/2017/1451-38701716028P.pdf> [29. 10. 2023].

- Premat, T., Boula de Mareüil, P., 2018. "Le /R/ 'roulé' en français et dans quelques langues régionales de France". *Hall Open Science*. Actes des 32e Journées d'Etudes sur la Paroles, str. 55–63. Dostupno na: https://hal.science/hal-01904796v1/file/Premat_et_Boula_de_Mareuil_JEP.pdf [29. 10. 2023]
- Riđanović, M., 1985. *Jezik i njegova struktura*. Sarajevo: Svjetlost.
- Riđanović, M., 2012. *Bosnian for foreigners with a comprehensive grammar*. Sarajevo: Rabic.
- Silić, J., Pranjković, I., 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sokolija, A., 2014. *L'argot parisien et l'argot sarajevien avec les dictionnaires, description et comparaison historiques, linguistiques et sociolinguistiques*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu. Dostupno na: https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/view/15/14/59 [30. 10. 23].
- Sokolija, A., 2021. "Neke odlike francuskog govornog jezika i njihovo mjesto u nastavi". *Radovi Filozofskog fakulteta*. Br. 24. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Škaljić, A., 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Škiljan, D., 1987. *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Thomas, P.-L., Osipov, V., 2017. *Grammaire du bosniaque/croate/serbe/monténégrin*. Paris: Institut d'Études slaves.
- Vinsonneau, G., 2002. "Le développement des notions de culture et d'identité: un itinéraire ambigu". U: *Carrefours de l'éducation*. N°14, str. 2–20. Paris: Armand Colin. Dostupno na: <https://www.cairn.info/revue-carrefours-de-l-education-2002-2-page-2.htm> [29. 10. 2023].
- Wernicke-Heinrichs, M., 1992. *The Evolution Of French R, A Phonological Perspective*. Thesis of Master. Bibliothèque nationale du Canada. Dostupno na: https://www.academia.edu/12618874/The_evolution_of_French_R_A_phonological_perspective [29/10/2023].

THE CONCEPT OF IDENTEME IN SEMIOLOGY, LINGUISTICS AND SOCIOLINGUISTICS

Abstract

This paper introduces a new concept of identeme in the fields of semiology, linguistics and sociolinguistics. The term identeme is borrowed from the French psychiatrist and psychoanalyst Michel Neyraut (Neyraut, 2008) and given a new, different meaning. While Neyraut uses the term in a psychoanalytic sense, its meaning is expanded in this paper and applied to disciplines such as semiology and linguistics. Starting from the category of identity, a distinction is made between semiological, linguistic and sociolinguistic identemes. Semiological identemes (identemes in the broader sense) are the smallest units of meaning and they convey belonging to a social group and/or differences in relation to a social group. Linguistic (interlinguistic) identemes refer to linguistic identity, and sociolinguistic (intralinguistic) identemes refer to sociolinguistic identity. The paper also discusses the notion of linguistic territoriality and focuses on demarcating identemes. These occur especially in multicultural environments and this is why the paper looks at many examples from the language(s) spoken in Bosnia and Herzegovina and in neighbouring countries that use a related idiom.

Key words: *identity, identemes, semiology, linguistics, sociolinguistics*

KNJIŽEVNOST

BILJANA OKLOPČIĆ

JUŽNJAČKA GOTIČKA TRADICIJA I RODNA SUBVERZIJA U ROMANU *CARRIE* STEPHENA KINGA

Sažetak

Cilj je ovog rada pokazati kako Stephen King stvara stravu i užas u romanu *Carrie* (1974) koristeći i elemente južnjačke gotičke proze. Kontekstualiziran teorijskim promišljanjem žanrovskog prijenosa iz perspektive intertekstualnosti Julije Kristeve, narativnog međuodnosa i intertekstualne reference Jessice Mason te žanrovskih konvencija južnjačke gotičke proze, rad analizira elemente južnjačke gotičke proze u romanu *Carrie* istražujući ne samo tipične topose i tematske sklopove južnjačke gotičke proze nego i narativne tehnike Williama Faulknera i Flannery O'Connor, najznačajnijih predstavnika tog žanra, koje King koristi da bi prikazao skalu osjećaja – stravu, užas i gađenje – koje *Carrie* kao roman strave i užasa izaziva u čitateljima.

Ključne riječi: *Stephen King, roman strave i užasa, Carrie, južnjačka gotička proza, gotički toposi, popularna književnost*

1. UVOD

Korijeni popularne književnosti nalaze se u književnim žanrovima bliže ili daljnje prošlosti, prije svega u devetnaestostoljetnoj povijesnoj distinkciji između romana (*novel*) i romanse (*romance*) koja definira romansu kao (senzacionalnu) fikciju¹ revolucionarnog potencijala, “mit i metaforu”

¹ Iz tradicionalne ontologijske perspektive, fikcija u značenju “ispražnjen od zbiljskog sadržaja, nevjerodostojan, privid ili čak obmana”, odnosno “oponašanje (postojećeg) svijeta” (Biti, 1997, str. 95).

(Frye, 2006, str. 26) usmjerenu na “nasilan podražaj ... bijeg ... [i] ... voajerizam” (Frye, 2006, str. 20), a roman kao narativ utemeljen na “reprezentaciji i [realističnom] odmaku” od romanse, sa strukturom koja “zahtijeva veći konformizam u prikazu uobičajenog života” (Frye, 2006, str. 26–28). Ovaj je fenomen posebno uočljiv u žanru romana strave i užasa čiji se književni počeci nalaze u gotičkoj književnosti koja se, između ostalog, može definirati i kao “vrsta melodrame kao komedije bez humora” (Frye, 2000, str. 40), odnosno elegične romanse čiji je protagonist otuđen/izoliran od društva (Frye, 2000, str. 36–37) i koja pobuđuje osjećaje strave i užasa u čitatelju, no transformira ih, u tradiciji romanse, u pustolovno, začuđujuće i melankolično (Frye, 2000, str. 37). Začetnik gotičke književnosti Horace Walpole inspirirao je svojim romanom *The Castle of Otranto, A Gothic Story* (1764) generacije autora u desetljećima i stoljećima koji su slijedili te utro put romanima strave i užasa kakve čitamo danas, između ostalih i one nastale iz “pera” Stephena Kinga. Kingov prvijenac *Carrie* izvrsno oprimjeruje utjecaj prošlog na sadašnje jer isprepliće narativnu strukturu romana strave i užasa s elementima podžanra američke gotičke književnosti – južnjačke gotičke proze (*the Southern Gothic*).

U poglavljima koja slijede žanrovsko ispreplitanje shvaćeno je kao žanrovski prijenos, odnosno, u najširem značenju ovog pojma, intertekstualnost kako su je, iz perspektive svojih različitih disciplina i teorijskih interesa – semiotike i stilistike, definirale Julija Kristeva i Jessica Mason. Za Juliju Kristevu tekst je mjesto međusobnog križanja osobina drugih tekstova (1980, str. 36), pri čemu dolazi do dokidanja razlika između primarnih i sekundarnih, imaginarnih i realističnih tekstova jer tekst sam po sebi “nije pojedinačni, izolirani objekt nego, prije svega, kompilacija kulturne tekstualnosti” (Allen, 2022, str. 35). Kristeva intertekstualnost, dakle, definira kao odnos teksta kao znakovnog sustava i njegove kulture kao označiteljske prakse kako bi pokazala da je tekst, Bahtinovom terminologijom, polifoničan, višeznačan, višeglasan, odnosno nesamodostatan. Tekst je stoga za Kristevu “poprište ‘permutacije i transformacije’ drugih tekstova” (Biti, 1997, str. 154).

Za razliku od Kristeve, Jessica Mason proučava ulogu identiteta i spoznaje u konstrukciji intertekstualnosti te kako se intertekstualnost ostvaruje u pisanom i usmenom diskursu. Mason stoga definira intertekstualnost dvojako: i kao mentalni proces – narativni međuodnos (*narrative interrelation*), tj. “kognitivni čin povezivanja jednog i barem još jednog narativa” (2019, str. 21), i kao gotovi proizvod – intertekstualnu referencu (*intertextual reference*), tj. “bilo koji artikulirani, propitljivi proizvod narativnog međuodnosa” (2019, str. 21). Cilj je rada dakle istražiti produkciju osjećaja strave i užasa u prvom romanu Stephena Kinga *Carrie* analizirajući žanrovske konvencije južnjačke gotičke proze i romana strave i užasa – njihove formalne osobine, tematsku strukturu/topose, ton, strukturalne implikacije, retoričku funkciju i mjesto radnje (Frow, 2006, str. 9–10) te polazeći od ideje da je “bilo koji tekst apsorpcija i transformacija drugog teksta” (Kristeva, 1980, str. 66), odnosno “proizvod i funkcija međuodnosa između različitih dijelova narativa” (Allen, 2022, str. 223).

Kingov interes za gotičku književnost, kao i južnjačku gotičku prozu kao regionalnu varijantu američke gotičke književnosti, nije nepoznat njegovim čitateljima i kritičarima. U studiji *Danse Macabre*, King, koristeći metaforiku vrta kao književnog stvaralaštva i sjemenke kao književnog djela, naglašava važnost “južnjačke tradicije gotičkih pisaca” i “južnjačkog iskustva” (1983, str. 165), ponajprije Flannery O’Connor i Williama Faulknera, na razvoj romana strave i užasa:

William Faulkner učinio je puno više od stavljanja nekoliko sjemenki u zemlju; posadio je čitav ... vrt ... te je sve što je napisao nakon 1930., kada je zapravo otkrio gotički izričaj, polučilo uspjeh. Esenciju južnjačke gotičke proze u Faulknerovu stvaralaštvu predstavlja, za mene, *Svetište*, poglavito prizor kada Popeye stoji na stratištu čekajući vješanje. Pažljivo je za ovu prigodu uredio kosu, no s omčom oko vrata i rukama svezanima na leđima, kosa mu je neuredno pala preko čela. Počinje trzati glavom pokušavajući vratiti kosu na mjesto. “Popravit ću ti kosu”, kaže krvnik i povlači ručicu na vratašcima u podu stratišta. Popeye umire, s kosom na licu. U potpunosti vjerujem da nitko tko je odrastao sjeverno od Mason-Dixon linije ne bi mogao ovako osmisлити taj prizor ili ga napisati na ovakav način. Na isti

način napisan je dug, jeziv i mučan prizor u liječničkoj čekaonici kojim počinje novela "Otkrivenje" Flannery O'Connor. Takve čekaonice postoje samo u južnjačkoj imaginaciji; Isuse, kakva ekipa. Ono što želim reći je da postoji nešto zastrašujuće bujno i plodno u južnjačkoj imaginaciji, a to se posebno odnosi na gotički izričaj. (1983, str. 165)

Iako podugačak, ovaj citat nedvosmisleno povezuje južnjačku gotičku imaginaciju i njezine najznačajnije predstavnike Williama Faulknera i Flannery O'Connor s romanom strave i užasa (prema Kingu, s romanima poput *The House Next Door* Anne Rivers Siddons, *The Beguiled* Thomasa P. Cullinana i *The Body Snatchers* Jacka Finneya) jer ne samo da potvrđuje kritički prepoznatu i višestruko potvrđenu važnost Faulknera i O'Connor kao najznačajnijih predstavnika južnjačke gotičke tradicije (Bjerre, 2017; Kerr, 1979; Oklopčić, 2014; Oklopčić 2021; Palmer, 2006/2007) nego i uspostavlja, kroz niz naoko nevažnih deskriptivnih detalja, *modus operandi* jednim dijelom zajednički i romanu strave i užasa i Faulknerovoj i O'Connoričinoj južnjačkoj gotičkoj prozi. Taj *modus operandi* obuhvaća, između ostalog, i "iracionalne, strašne i transgresivne misli, želje i impulse koji stvaraju tjeskobni svijet nasilja, seksa, užasa i smrti" (Bjerre, 2017). Osim u *Danse Macabre*, King i u svojem *On Writing: A Memoir of the Craft* naglašava Faulknerov, te indirektno južnjačko-gotički, utjecaj na vlastitu književnu produkciju jer svoj roman *The Green Mile* (1996) intertekstualno povezuje s njemu najdražim Faulknerovim romanom *Light in August* (1932) kroz lik "žrtvenog janjeta" istih inicijala J. C.: Joea Christmase i Johna Coffeyja (2000, str. 197).

Osim Kinga, i književna kritika ističe utjecaj Faulknera, te indirektno južnjačke gotičke tradicije, na Kingovo književno djelo (Magistrale, 2010; Magistrale, 2003; Nilsen, 2008; Turner, 2008). Taj je utjecaj vidljiv u:

1. sličnoj *was is is* "kronološkoj strukturi" Faulknerove i Kingove proze čija je svrha "pomoći čitatelju shvatiti da događaji iz prošlosti utječu na sadašnjost" (Magistrale, 2010, str. 134; Magistrale, 2003, str. 74);
2. Faulknerovoj i Kingovoj uporabi "južnjačkog mita o afroameričkom silovatelju" (Magistrale, 2003, str. 143) u romanima poput *Light in August/Absalom, Absalom!* (1936), odnosno *The Green Mile*;

3. karakterizaciji Kingovih afroameričkih likova utemeljenoj na “kompleksnom spletu političkih i književnih utjecaja’ uključujući i stvaralaštvo Williama Faulknera te posebno *Adventures of Huckleberry Finn*” (Nilsen, 2008, str. 132);
4. motivu “miješanja rasa” (*miscegenation*) koje King preuzima iz “Faulknerova *Absalom, Absalom!* kada Charles Bon umre na rukama Henryja Sutpena” (Turner, 2008, str. 148);
5. osjećaju klaustrofobičnosti tipičnom za “južnjačku gotičku prozu – zatvorenosti i strahu od mračnog” (Turner, 2008, str. 145) koji dominira velikim brojem Kingovih romana te
6. “doslovnom ispreplitanju prošlosti i sadašnjosti kao i uzajamnom stvaranju mitologije mjesta: međusobno povezanim povijesnim razdobljima, obiteljima i regionalnoj geografiji Kingova Mainea kao nasljednicima Faulknerova ciklusa o Yoknapatawphi koji je kronika njegove verzije ‘mita o Jugu’. Poput Faulknerova književnog stvaralaštva, fikcionalni ciklus o mikrokozmosu Kingova Castlea Rocka često prikazuje obitelji, likove i događaje iz jednog romana koji se kasnije pojavljuju u drugim djelima; neke su priče također ovisne o događajima koji su se dogodili u ranijim tekstovima” (Magistrale, 2010, str. 43).

Uzimajući u obzir sve do sada rečeno, ovaj će rad pokazati da je Kingova uporaba elemenata južnjačke gotičke proze, kao i intertekstualne veze s Faulknerom i O’Connor, započela s njegovim prvim romanom strave i užasa *Carrie*. Da bismo razumjeli kako ona funkcionira, potrebno je prvo objasniti što je južnjačka gotička proza te koje su njezine najznačajnije karakteristike.

Južnjačka gotička proza proizvod je književnog pokreta na američkom Jugu znanog kao južnjačka književna renesansa (*Southern Literary Renaissance*)² koji je naglašavao važnost regionalnog okruženja i tradicije u životu pojedinca proučavajući teme poput tereta prošlosti, patrijarhalne i

² Najznačajniji su predstavnici južnjačke književne renesanse William Faulkner, Robert Penn Warren, Thomas Wolfe, Flannery O’Connor, Carson McCullers, Eudora Welthy, Walker Percy, Tennessee Williams i dr.

konzervativne kulture te rasnih odnosa. Potječe od “dva rano devetnaestostoljetna književna žanra – starojužnjačke plantažerske gotičke proze i eksplicitno apsurdno nasilnih humorističnih priča sa starog Jugozapada” (Boyd, 1994, str. 42) te koristi sljedeće gotičke topose:

1. topos obiteljske kuće koja nije tek puko mjesto radnje nego i mjesto upisa (funkcionalne ili disfunkcionalne) obiteljske genealogije i svih onih (pozitivnih ili negativnih) događaja koji su njezin dio;
2. topos stvarnih ili izmišljenih okultnih, natprirodnih ili neobičnih događaja;
3. topos povrijeđene žene koja otkriva važnu tajnu te na taj način propituje i subverzira južnjačke muške ili ženske stereotipe (južnjačka ljepotica, mammy, Konfederativka, tragična mulatkinja, južnjački gospodin, bijela bagra, pamučni kraljevi, južnjački Jenki, južnjački ratar, itd.), dekonstruira mit o plantaži i južnjačkom viteštvu, prikazuje sukob kultura ili demitologiziranu južnjačku utopiju (Oklopčić, 2014; Oklopčić, 2021).

Južnjačka gotička proza esencijalno je kritička, no ne nedostaje joj ni nota oporog optimizma; obje osobine proizlaze iz sveprisutnog osjećaja potrebe za iskupljenjem na američkom Jugu. Upravo ove osobine južnjačke gotičke proze pružaju uvid u nehumanost južnjačkog društva koje tlači ili ugnjetava marginalizirane skupine kao što su Afroamerikanci, starosjedički Amerikanci, žene ili LGTBQ+ osobe. Pokušaji dešifriranja onog što je marginalizirano ili demitologizirano čine južnjačku gotičku prozu subverzivnom – ona “reagira protiv trenutno vladajućih ideologija i mitova naglašavanjem onog što te ideologije ili mitovi skrivaju ili previđaju” (Boyd, 1994, str. 41). Odraz je ove subverzivnosti, između ostalog, sposobnost postojanja južnjačke gotičke proze u puno različitih podžanrovskih verzija koje propituju različite aspekte južnjačke društvene, kulturne, rasne ili klasne strukture. Louis Palmer, na primjer, razlikuje “obiteljsku južnjačku gotičku prozu” (2006/2007, str. 122) koja tematizira degeneraciju/propast južnjačkih obitelji, “rasnu južnjačku gotičku prozu” (2006/2007, str. 122) koja prikazuje rasne odnose na Jugu te “južnjačku gotičku prozu

o ‘bijeloj bagri’” (2006/2007, str. 122) koja je podvrsta “klasne južnjačke gotičke proze”, a proučava južnjačku društvenu strukturu. Pojava i razvoj južnjačke gotičke proze i njezinih podvrsta rezultat je mnoštva društvenih i kulturnih faktora u prvoj polovici dvadesetog stoljeća među kojima su najvažniji ideologija južnjačkog regionalizma te koncept demitologizirane južnjačke utopije utemeljene na ideji južnjačke kućne metafore (*Southern domestic metaphor*).³

Uzimajući u obzir sve do sada rečeno, iako roman *Carrie* nije smješten na američkom Jugu nego u Chamberlainu u državi Maine,⁴ žanrovsko ispreplitanje južnjačke gotičke proze i romana strave i užasa u Kingovu romanu *Carrie* jest prisutno. Analiza koja slijedi dokazat će prisutnost elemenata južnjačke gotičke proze u romanu *Carrie* na razini (1) tipičnih toposa ovog žanra, (2) dva tematska sklopa koja dominiraju ovim žanrom: propitivanje tereta prošlosti te patrijarhalne i konzervativne kulture,⁵ (3) Kingove aproprijacije narativnih elemenata i tehnika dvoje najznačajnijih predstavnika južnjačke gotičke proze – Williama Faulknera i Flannery O’Connor te (4) Kingova *hommage*-a američkom Jugu.

2. TIPIČNI TOPOSI I TEMATSKI SKLOPOVI JUŽNJAČKE GOTIČKE PROZE

2.1. *Topos obiteljske kuće i tematski sklop tereta prošlosti*

Znatan dio radnje romana *Carrie* smješten je u obiteljskoj kući Whiteovih:

³ Južnjačka kućna metafora koncept je “prekrasno uređenog patrijarhalnog društva u kojem je svaki Južnjak, crn ili bijel, muški ili ženski, bogat ili siromašan, imao svoje određeno mjesto i bio zadovoljan s njim” (Scott, 1974, str. 52).

⁴ U kontekstu prethodno navedenih argumenata, Kingov Maine bio bi geografska inačica Faulknerove Yoknapatawpe (Magistrale, 2010, str. 43).

⁵ Jedna od tema koja dominira velikim brojem djela južnjačke gotičke proze je razizam. Iako ova tema nije prisutna u romanu *Carrie*, roman obrađuje drugi najčešći tematski sklop prisutan u djelima autora južnjačke gotičke proze: rod i seksualnost koji se manifestiraju kao prikaz monstroznog južnjačkog ženstva, južnjačke ženske groteske, rodne opresije te kritike i/ili subverzije patrijarhata i rodni uloga na američkom Jugu (više u: *The Palgrave Handbook of Southern Gothic*). Svi ovi elementi prisutni su u Kingovoj *Carrie*.

bijeloj kućici s plavim roletama. U njoj se uskomešala poznata mješavina mržnje, ljubavi i strepnje. Bršljan je milio po zapadnoj strani bungalova (uvijek su ju zvali bungalov jer je bijela kuća zvučalo poput političkog vica, a mama je govorila da su svi političari lopovi i grješnici koji će na koncu zemlju predati bezbožnim crvenima koji će sve Isusove sljedbenike – čak i katolike – postrojiti uza zid), taj je bršljan bio živopisan, *znala je* da je jest, ali ponekad ga je mrzila. Ponekad, kao sad, bršljan je izgledao poput groteskne divovske ruke izbrazdane velikim žilama koje kao da su izašle iz zemlje ne bi li ščepale kuću. (King, 2018, str. 23)

te u “izbi za molitvu” u kući Whiteovih:

Na stolu s vezenom svilenom tkaninom stajao je križ. S obiju strana križa bile su bijele svijeće. Iza svega je visjelo nekoliko slika Isusa i njegovih apostola serijske izrade. Desno se nalazilo najgore moguće mjesto, sjedište užasa, špilja u kojoj se gubila sva nada i sav otpor Božjoj – ali i maminoj volji. Vrata izbe bila su odškrinuta. Unutra je, ispod jezovite, uvijek upaljene plave žarulje, visjela Derraultova ilustracija poznate propovijedi Jonathana Edwardsa: *Grješnici u rukama gnjevnoga Boga*. (King, 2018, str. 41)

Funkcija je kuće u romanu *Carrie* trostruka: ona je (1) Carriena sigurna luka i utočište od opasnosti vanjskog svijeta, ma kako to čudno zvučalo uzimajući u obzir Carriena traumatska iskustva unutar te iste kuće: “Naravno da bi bilo lakše ostati tu s mamom. Sigurnije. Zнала je šta Oni misle o mami. No dobro, možda je mama i bila fanatična i nakaza, ali je barem bila predvidiva. Ta je kuća bila predvidiva” (King, 2018, str. 86), (2) crkva i župni dvor verbalno i fizički nasilne vjerske fanatičarke Margaret White te (3) generator strave i užasa u romanu jer je usko povezana s ekspresijom Carrienih urođenih telekinetičkih sposobnosti: “Ni četiri tjedna nakon bakina sprovoda, Margaret je ušla u sobu svoje djevojčice i zatekla ju kako se u kolijevci smije i guguče gledajući bočicu koja joj se u zraku njihala iznad glave” (King, 2018, str. 101).

Obiteljska kuća, uz školu, generira stanje odbačenosti (*abjection*) u kojem tijekom romana egzistira protagonistica Carrie White kao žrtva obiteljskog i vršnjačkog nasilja. Budući da je, prema Juliji Kristevoj u *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, odbačenost ono što “dokida identitet,

sistem, poredak. Ono što ne poštuje granice, položaje, pravila” (1982, str. 4), ona treba ostati skrivena jer se bez granica, položaja i pravila suočavamo s rizikom “prijetnje odstupanja od reda i nereda i posljedica istog – postojanja/nepostojanja i života/smrti” (Arya, 2014, str. 41). Carriena odbaćenost, koja potencira pojavu vršnjačkim nasiljem inducirane genetske telekineze, a uslijed njezina nepoznavanja osnovnih funkcija ženskog tijela s kojima ju majka nije upoznala, postaje u romanu izvor strave i užasa jer će ono što odbija ostati skriveno, što uznemirava sustav i ne poštuje (tjelesne, prirodne, hijerarhijske) granice rezultirajući nasilnom smrću više od 400 osoba u Chamberlainu:

A onda kao da se taj zgroženi, prezrivi, užasnuti smijeh pojačao i prerastao u nešto nazubljeno i opako: cure su je počele bombardirati tamponima i ulošcima, neke iz torbi, neke iz pokvarenog automata na zidu. Padali su poput snijega i čuli su se uzvici: *ZAČEPI ju, ZAČEPI ju, ZAČEPI ju, ZAČEPI...* (King, 2018, str. 12)

te

Carrie je sjedila zatvorenih očiju i osjećala kako joj u svijesti raste golema, crna nakupina užasa. Mama je na kraju krajeva imala pravo. Opet je sve bilo isto, opet su ju nasamarili, iznova ismijali. Taj joj je užas već trebao dojaditi, ali nije; doveli su je tu gore, gore ispred cijele škole, i ponovili scenu iz svlačionice ... samo što je glas rekao

(bože moj pa to je krv)

nešto prestrašno da bi se moglo pojmiti. Otвори li oči, a to bude istina, o, što onda? Što onda?

Netko se počeo smijati, zvučalo je kao samotno, zastrašeno zavijanje hijene, pa je *otvorila* oči, otvorila ih da vidi tko je to bio i sve je zaista *bilo* stvarno, završna noćna mora, bila je sva crvena i s nje je curilo, umočili su ju ispred svih u samu tajnu krvi, i sva njezina svijest

(o... ja... PREKRIVENA... time)

bila je obojena sablasnim grimizom, gađenjem i sramotom. Mogla je sve to i omirisati; *smrad* krvi, odvratni vlažni, bakrenasti smrad. U nizu treperavih kaleidoskopskih sličica vidjela je kako joj krv gusto teče golim bedrima, čula jednolični šum tuševa na pločicama, osjetila mekoću uložaka i tampona na koži dok joj glasovi izvikuju *ZAČEPI ju*, te okusila rastuće, ogavno

ogorčenje od svog tog užasa. Konačno su joj priuštiti tuširanje kakvo su željeli. (King, 2018, str. 124)

I dok prvi citat naglašava trenutak Carrienog spolnog sazrijevanja kao okidač vanjske manifestacije njezine odbačenosti (od tog trenutka njezina telekineza prestaje biti skrivena te prestaje poštivati tjelesne granice), drugi citat pokazuje kako je Carriena odbačenost afektivna jer je opisana kao osjećaj “sramote”, “gađenja” i “užasa”. King time sugerira “afektivnu prirodu odbačenosti kroz njezinu primarnu povezanost s doživljajem osjeta” (Hanson, 2007, str. 142).

Osim generiranja atmosfere strave i užasa, obiteljska je kuća u romanu i mjesto upisa genealogije Carrie White. Većina književnih tekstova genealoške tematike svoj splet radnji i podradnji bazira na četiri generacijska momenta – četiri “stupnja u evoluciji i iscrpljivanju genealoške materije” (Vidan, 1995, str. 98). Te četiri generacije, terminologijom Olge W. Vickery, prolaze kroz četiri faze: “početak, djelovanje, promišljanje i sjećanje” (1986, str. 261): početak konotira prvu generaciju; druga generacija uvijek djeluje; promišljanje je odlika treće generacije; sjećanje je ono što preostaje četvrtoj, i svakoj sljedećoj, generaciji. Genealoška struktura romana *Carrie* počiva na četiri generacije žena iako u obiteljskoj drami – tvorbi monstrozno-ženstva⁶ – sudjeluju tri generacije.

Koncept (generacijski prenosivog) monstrozno-ženstva u obitelji White poveziv je s Foucaultovim promišljanjem normalnog (norma, standard, zakon) i abnormalnog (čudovište, nemoguće, devijacija). I dok je norma “element” na kojem je “utemeljen i legitimiziran određeni izričaj moći” (Foucault, 2003, str. 50), čudovište je “granično ... [te] kombinira nemoguće i zabranjeno” (Foucault, 2003, str. 56). Foucault, dakle, definira čudovište iz perspektive njegova odnosa prema normi, tj. normativnim zakonima društva i prirode, a njegovo postojanje kao “kršenje zakona obje

⁶ *Carrie* predstavlja fabularni iskorak u prikazu ženskog lika u romanu strave i užasa jer u njemu žena nije pasivni, sporedni lik u narativu – tek žrtva (muškog) čudovišta. U romanu *Carrie* žena je čudovišna protagonistica, njezino je ženstvo monstrozno te izvor strave i užasa u romanu.

Pojmovi monstrozno ženstvo i čudovišno ženstvo se u radu koriste kao jednoznačni.

razine” (2003, str. 56). Zbog svog abnormalnog biološkog ustroja – zbog svoje biološke i/ili mentalne devijacije – čudovište propituje prirodne zakone; zbog svoje abnormalne moralne psihopatologije – zbog svoje moralne monstruoznosti iskazane počinjenjem zločinačkog čina, čudovište krši (moralne) zakone društva. No, kršenje određenih aspekata zakona ne uki-
da zakon kao takav. Čudovišta propituju

određene norme, no čineći to, ona niti dokidaju koncept norme niti brišu razliku između normalnog i abnormalnog (te konzekventno odnose moći) koje taj koncept omogućava. U stvari, prijetnja koju čudovište predstavlja rezultira ili reartikulacijom i povećanjem postojećih normi i odnosa moći ili tvorbom i razvojem novih. (Taylor 2010, str. 130–131)

U tom je kontekstu monstruozno ženstvo u romanu *Carrie* utjelovljenje “najgorih ... noćnih mora o ženskoj sposobnosti da stvori nered” (Heberle, 1999, str. 1110), utjelovljenje “devijacije ... suviška/ekscesa” (Heise-von der Lippe, 2009, str. 177), ali i “proizvod paranoje vezane uz rodne odnose u suvremenom društvu” (Deleyto, 1997, str. 21).

Roman *Carrie* prati genealogiju monstruoznog ženstva direktno – kroz unutrašnje monologe odnosno perspektivu sveznajućeg pripovjedača (Margaret i Carrie White) ili indirektno – kroz sjećanja Margaret White te zapise iz knjige *Sjena je eksplodirala* u kojima upoznajemo Sadie Cochran, Carrienu prabaku, i Judith Brigham, Carrienu baku.⁷ Prvu generaciju i prvu fazu u evoluciji genealoške materije – fazu početka razvoja čudovišnog ženstva, u romanu utjelovljuje Sadie Cochran, Carriena prabaka. Ona je predstavljena kao fragment (potisnutog i negativnog) sjećanja Carriene majke Margaret White:

O, poznavala je Moć Nečastivoga. Tu je moć imala i njezina baka. Mogla je upaliti kamin, a da se ne pomakne sa stolca za ljuljanje pokraj prozora. Oči bi joj se zakrijesile
(ne dopuštaj da vračarica živi)
nekim vještijim sjajem. Ponekad bi se za večerom posudica za šećer počela ludo vrtjeti, poput derviša. Baka bi tada slinila, luđački blebetala i rukama

⁷ Iako nisu fizički živjele u obiteljskoj kući Whiteovih, Sadie i Judith predstavljaju važan element u generacijskom prijenosu monstruoznog ženstva u romanu te su stoga uključene u analizu.

pokazivala znak urokljivog oka. Ponekad je dahtala kao pas na velikoj vrućini, a kada je u šezdeset i šestoj umrla od srčanog udara, posve senilna iako još nije zašla u visoke godine, Carrie nije imala ni godinu dana. (King, 2018, str. 101)

Kao što je vidljivo iz citata, Sadiena je monstroznost biološka (mentalna) te propituje prirodne zakone svijeta u kojem živi, no ona ne dokida te zakone; štoviše, Sadiena monstroznost rezultira distanciranjem te razvojem novih normativnih zakona normalnosti u sljedećim generacijama: “Ni četiri tjedna nakon bakina sprovoda, Margaret je ušla u sobu svoje djevojčice i zatekla ju kako se u kolijevci smije i guguće gledajući bočicu koja joj se u zraku njihala iznad glave. Margaret ju je tada umalo ubila. Ralph ju je zaustavio” (King, 2018, str. 101). Iako gotovo izbrisana iz obiteljske genealogije, Sadie nije ušutkana. Njezina monstroznost element je tereta prošlosti, nereda, suviška i paranoje jer genealogiju žene kao čudovišta prenosi na sljedeće generacije svoje obitelji.

Predstavnica je druge generacije ženstva, i druge faze u evoluciji i iscrpljivanju genealoške materije – djelovanju, Judith Brigham, Carriena baka:

Majka joj se spetljala s novim muškarcem (Haroldom Allisonom, za kojeg se kasnije i udala) i oboje su željeli da se Margaret odseli iz kuće, a ona je, pak, vjerovala da njezina majka Judith i taj novi muškarac Harold Allison žive u grijehu, i nije se libila to im često davati do znanja. Judith Brigham bila je uvjerena da će joj kći do kraja života ostati usidjelica. (King, 2018, str. 44)

Kao i Sadie, Judith upoznajemo indirektno: kao fragment poglavlja knjige *Sjena je eksplodirala* koja, istražujući život Carrie White, prati njezinu obiteljsku genealogiju. Ovaj kratki zapis otkriva “anomaliju” u tvorbi čudovišnog ženstva u romanu jer je Judithino ženstvo normativno, ne propituje društvene i rodne standarde te legitimizira uobičajeni društveni poredak i zakone roda.

Judithina kćerka Margaret White nastavlja žensku genealogiju u romanu. Na prvi pogled, Margaret je, poput njezine majke Judith, “anomalija” u tvorbi čudovišnog ženstva u romanu jer ne posjeduje natprirodne

sposobnosti poput Sadie ili Carrie te svojim životnim stilom bogobojažne udovice zaposlene u kemijskoj čistionici kako bi prehranila sebe i dijete ne predstavlja devijaciju od društvenih i rodni normi. No, upravo Margaretina bogobojažnost/vjera, koja u njezinim tridesetim godinama prerasta u vjerski fanatizam, postaje prostorom ekspresije monstruoznog ženstva u romanu te doslovno predstavlja treću fazu u genealoškom razvoju obitelji – fazu razmišljanja/promišljanja. Osim što je Margaretin vjerski fanatizam monstruozan u načinu prakticiranja (npr. ekstremizam u štovanju vjerskih običaja, čitanju Biblije, uređenju kuće, Carrienom odgoju, stavu prema ženskoj seksualnosti), njegov ideološki koncept pretvara Margaret u svećenika i oca, dakle figurativnog muškarca, simbolički mijenjajući Margaretin rod što, prema Foucaultu, spaja nemoguće i zabranjeno te simbolično krši rodne i društvene zakone. Okidač Margaretine simbolične rodne transformacije (te konzekventno ekspresije njezinog čudovišnog ženstva) smrt je njezina supruga Ralpa; nakon njegove smrti “sve su se službe Božje obavljale kod kuće. Mama je bogoslužja održavala nedjeljom, četvrtkom i petkom. To se zvalo Svetim Danima. Mama je bila svećenica,⁸ Carrie pastva. Obredi su trajali od dva do tri sata” (King, 2018, str. 40). Nakon suprugove smrti Margaret preuzima i ulogu simboličnog oca u Carrienom odgoju te “intenzivira Carrien osjećaj odvratnosti i stida prema ženskom i majčinskom ... uvjeravajući ju ne samo da je seks grješan nego i da je seks ukorijenjen u grješnosti majke, u njezinoj požudi i žudnji” (Hanson, 2007, str. 143):

“A Eva je bila slaba i – reci to, ženo. Reci!”

“Nemoj, mama, molim te pomozi mi...”

Noga je zamahnula. Carrie je vrisnula.

“A Eva bje slaba i pusti Zlo na slobodu”, nastavila je mama. “To Zlo bješe Grieh, a prvi je Grieh bio Snošaj. I Gospod prokle Evu, namre joj Prokletstvo krvi. I Adam i Eva bjehu iz Vrta istjerani u Svijet, a Eva shvati da joj trbuh raste i da u njemu nosi dijete.”

⁸ U izvorniku na engleskom jeziku citat glasi: “... Momma was the minister...” (King, 2013, str. 52).

Riječ *minister* (svećenik, imenica muškog roda, jednina) asocira na foucaultovsko spajanje nemogućeg i zabranjenog u simboličnoj promjeni Margaretina roda kao jednog od načina ekspresije njezina monstruoznog ženstva. U prijevodu na hrvatski jezik ova je razlika u rodu imenice, a time i u značenju, izglubljena.

Noga se zanjihala i udarila Carrie u leđa. Ogrebla je nos o drveni pod. Stigle su do oltara. (King, 2018, str. 40–41)

U Margaretinom slučaju generacijski prijenos monstuoznog ženstva obuhvaća ne samo vjerski fanatizam i s njim povezanu simboličku promjenu roda i identiteta nego i, kao što je pokazao prethodni citat, apsolutnu negaciju ženstva i majčinstva kao esencije svekolikog značenja i postojanja žene “identificiranjem s poretkom koji definira žensku seksualnost kao izvor zla, a menstruaciju kao znak grijeha” (Creed, 1993).

King završava genealoški prikaz monstuoznog ženstva s Carrie White koja predstavlja i posljednju fazu – sjećanje – u evoluciji i iscrpljivanju genealoške materije u romanu. Kao Sadiena praunuka, Judithina unuka i Margaretina kćerka, Carrie je hibrid prethodnih (ne)monstuoznih generacija žena u njezinoj obitelji: nositeljica je psioničkih/natprirodnih sposobnosti kao njezina prabaka Sadie; njome dominira žudnja za realizacijom normativne heteroseksualne veze koja je glavna karakterna odrednica njezine bake Judith; kao i u njezine majke Margaret, Carriena manifestacija psioničkih/natprirodnih sposobnosti je fanatična/monstuozna/ekstremistička. Tvorba monstuoznog locirana je u Carrienom ženskom tijelu – “mjestu spajanja čudovišta i žrtve” (Magistrale, 2003, str. 30) kao proizvodu potisnute seksualne žudnje, psihotične dominirajuće majke i prvog menstrualnog ciklusa. Carriena je monstuoznost u funkciji ideoloških konvencija romana strave i užasa koje počivaju na premisi da je ženska monstuozna priroda nedjeljivo povezana s njezinom spolnom različitosti: “monstuožno je ženstvo prikazano kroz koncept odbačenosti jer ugrožava simbolički poredak. Ono upozorava na ‘poroznost simboličkog poretka’ prizivanjem prirodnog, životnog poretka i njegove užasne povezanosti s prolaznošću s kojom se sva ljudska bića moraju suočiti od rođenja do smrti” (Creed, 1993).

2.2. Topos stvarnih ili izmišljenih okultnih, natprirodnih ili neobičnih događaja

Gotička književnost i konzekventno južnjačka gotička proza te roman strave i užasa definirani su, između ostalog, onim “što čine, a ne onim što

jesu” (Bailey, 2006, str. 420), a to je izazivanje straha u čitatelju prikazom stvarnih ili izmišljenih natprirodnih, okultnih ili neobičnih događaja. U studiji *Danse Macabre* King je razvio hijerarhiju osjećaja straha koji roman strave i užasa, te implicitno gotička književnost i južnjačka gotička proza, stvara u čitateljima. King na prvo mjesto stavlja užas ili psihološki oblik straha, zatim slijedi strava koja, uz psihološku, uključuje i fizičku komponentu straha; na dnu se nalazi odvratnost ili stanje potpunog tjelesnog gađenja. Ova se hijerarhija osjećaja straha kao posljedica prikaza stvarnih ili izmišljenih natprirodnih, okultnih ili neobičnih događaja realizira kroz uobičajene konvencije žanra kao što su (Bailey, 2006, str. 420):

1. čudovišta;
2. natprirodno;
3. tjelesno, psihičko i/ili emocionalno nasilje;
4. napetost kao jedan od glavnih elemenata fabule;
5. izolirana i zapuštena mjesta radnje;
6. tjelesno propadanje i moralna degeneracija;
7. podijeljenost svijeta na dobro i zlo / dobre i zle;
8. zastrašivanje čitatelja.

U južnjačkoj se gotičkoj prozi ove žanrovske konvencije ostvaruju estetiziranjem i formaliziranjem narativnih i tematskih sklopova koji su dio južnjačke prošlosti – institucije ropstva i građanskog rata, ali i dio sadašnjih južnjačkih društvenih, kulturnih, rodnih, rasnih i političkih strahova (Davison, 2016; Castillo i Crow, 2016) kao tropa “eksplicitno povezanih s ideološkim pozicioniranjem Juga kao mjesta drugosti” (Horsley, 2022, str. 15). Ti narativni i tematski sklopovi uključuju, no nisu ograničeni na: tradiciju “voodoo-a, incest, različite vrste ropstva, uništene plantaže, južnjačku močvaru, religijski fundamentalizam, iracionalnog južnjaka te ... ‘južnjačku grotesku’ – prikaz fizičkih i/ili mentalnih abnormalnosti u glavnim likovima” (Horsley, 2022, str. 15). U romanu *Carrie* neki od tematskih i narativnih sklopova južnjačke gotičke proze, čija je svrha prikaz stvarnih ili izmišljenih natprirodnih, okultnih ili neobičnih događaja kroz uobičajene konvencije žanra romana strave i užasa, nisu prisutni (npr. tradicija

voodoo-a, incest, južnjačka močvara ili iracionalni južnjak). No, ostali tematski i narativni sklopovi poput različitih vidova ropstva, uništene plantaže, religijskog fundamentalizma ili južnjačke groteske u njihovu doslovnom ili modificiranom obliku jesu te se realiziraju kroz:

1. konvenciju čudovišta kao prikaz čudovišnog u ljudskoj prirodi (npr. Chris Hargensen i njezinih prijateljica), odnosno kao prikaz monstroznog ženstva, ponajprije onog Carrie White, ali i njezine majke Margaret White;
2. element natprirodnog koji je u romanu povezan s Carrienim telekinetičkim (te djelomično telepatskim) sposobnostima čija uporaba rezultira masovnim pokoljem više od 400 stanovnika Chamberlaina te uništenjem velikog dijela grada;
3. tjelesno nasilje koje je prikazano ne samo u Carrienom ubilačkom pohodu kroz Chamberlain nego i u zlostavljanju koje Carrie proživljava kod kuće (majka), u školi (svlačionica, maturalna zabava, školski hodnici) i u ljetnom kampu (davljenje), ali i emocionalno i psihološko nasilje kojem je Carrie izložena u vlastitom domu (majčin religijski odgoj, neupućenost u osnovne tjelesne funkcije) i školi (vršnjačko nasilje, nastavnički nemar);
4. napetost koja dominira fabulom;
5. dojam izoliranosti glavnih mjesta radnje u romanu – kuće Whiteovih i škole – naglašavanjem nepremostivog komunikacijskog i međuljudskog jaza između Margaret White i njezina susjedstva (kada su čuli krike iz kuće Margaret White, susjedi joj nisu priskočili u pomoć jer su “prema gospođi White osjećali toliki zazor da su namjerno odlučili pričekati pa vidjeti što će se dogoditi” te jer su mislili “da su urlici povezani s njezinim ‘vjerskim ludilom’” (King, 2018, str. 16)) te Carrie White i njezinih suučenika;
6. ideju moralne degeneracije kao vjerskog fanatizma te patološke vizije ženske seksualnosti i s njom povezanih seksualnih, reproduktivnih i majčinskih funkcija žene; motiv tjelesnog propadanja metaforički je prisutan u prikazu menstrualne krvi (te kasnije svinjske krvi) čija

- pojava označava početak Carrienih telekinetičkih sposobnosti te u konačnici i njihov nestanak, tj. njezinu smrt te nestanak cijele obitelji;
7. strukturalnu dihotomiju mi i drugačija / dobro i zlo / dobri i zli koja je prisutna kako u odnosu Carrie White i ostatka škole te Carrie i njezine majke tako i u odnosu Margaret White i ostatka svijeta. I dok odnos Margaret White i ostatka svijeta ostaje nepromjenjiv s Margaret kao drugačijom, ludom ili nakaznom, odnos Carrie i ostatka škole, odnosno Carrie i njezine majke, karakterizira niz fluktuacija. Ovisno o njezinoj poziciji žrtve ili barem na trenutak popularne djevojke, Carrie je drugačija ali i dio kolektiva, dobra ali i zla kada krene u ubilački pohod. Slična fluktuacija prisutna je i u Carrienom odnosu s majkom: tijekom većeg dijela romana njihov je odnos prikazan kao odnos žrtve (Carrie) i obiteljskog nasilnika (Margaret), tek pred smrt Carrie počinje shvaćati kako njezina majka možda i nije bila potpuni antagonist u njihovoj obiteljskoj priči;
 8. osjećaj straha koji proizvode sve do sada navedene konvencije žanra: od užasa uzrokovanog Carrienim bezbrojnim psihičkim i emocionalnim traumama kojima svjedoče; preko strave zbog nemilosrdnog, hladnokrvnog masovnog pokolja stanovnika Chamberlaina i uništenja većeg dijela grada; do gađenja potaknutog ne samo menstrualnom i svinjskom krvi (“Mogao si namirisati krv. Smrdjelo je nekako bolesno i trulo” (King, 2018, str. 115)) nego i Carrienom “krvavom igrom” (King, 2018, str. 7):

Vrijeme je da im pokaže što ih ide, da ih nauči pameti. Histerično se nasmejala. ...

Stala je nasred stubišta i TRZAJ, sva su se vrata treskom zatvorila, popustili su pneumatski otvarači vrata nakon što je svu svoju pozornost usmjerila na tu naredbu. Čula je kako neki vrište – bila je glazba, slatka glazba za njezine uši. ...

Bili su zatočeni

(*zatočeni*)

i ta joj je riječ poput mantre odzvanjala u glavi. Potpuno ih je kontrolirala, bili su u njezinoj moći. *Moć!* ...

U tom se času sjetila ...

električnih kabela rasprostrtih po pozornici. ...

I u naglom je, slijepom naletu, izvukla iz sebe svu moć koju je mogla dohvatiti.

Neka su se svjetla ugasila. Negdje je jarko bljesnulo kad je žica pod naponom dotaknula lokvu vode. Kad god bi koji osigurač pregorio, osjetila bi tupe udare u glavi. Dečko koji je držao stalak za mikrofon prevalio se preko pojačala, uslijedila je eksplozija ljubičastih iskri i plamena – zapalila se dekoracija od krep-papira ispred pozornice.

Odmah ispod prijestolja pucketao je debeli strujni kabel pod naponom od 220 volti, a do njega se Rhonda Simard trzala poput lude lutke u svečanoj zelenoj haljini od tila. Cijela joj se suknja odjednom pretvorila u buktinju pa je pala prema naprijed, i dalje se trzajući. (King, 2018, str. 126–127)

2.3. *Topos povrijeđene žene koja otkriva važnu tajnu i tematski sklop propitivanja patrijarhalne i konzervativne kulture*

Carrie je roman o ženama – djevojkama i njihovim međusobnim odnosima, kraljici naturalne zabave, menstruaciji, tamponima i ulošcima, ljubavnim i seksualnim odnosima, odnosima majki i kćeri, odjeći i šminki. Taj apsolutni naglasak na svemu što je žensko pojačava ne samo naslov romana, koji nosi ime protagonistice romana Carrie White, nego i marginalnost muških likova koji su tek kontekst njezine priče. Fokusiranost romana na ženski svijet dopušta Kingu da do krajnjih granica inkorporira topos južnjačke gotičke proze o povrijeđenoj ženi u roman te na taj način upozna čitatelja s različitim oblicima viktimizacije s kojom se žene susreću kako u romanu tako i u stvarnom svijetu.

U južnjačkoj gotičkoj prozi ženski lik “uvijek povrijedi ‘dominantni drugi’ – ponekad muški lik, ponekad zajednica u kojoj živi, a ponekad ... i sami čitatelji” (Donaldson, 1997, str. 570). Ovaj *modus operandi* južnjačke gotičke proze vidljiv je i u romanu *Carrie* jer roman, manje ili više detaljno, prikazuje ženske likove kao žrtve različitih “dominantnih drugih” – društva, zajednice, partnera i supruga, roditelja ili vršnjaka (istog ili različitog roda). Svi ženski likovi romana, kroz različite oblike direktne ili indirektna viktimizacije, dio su sustava sistematske rodne subordinacije, objektiviza-

cije i opresije u patrijarhalnom društvu: od Chris Hargensen čiji je identitet određen stereotipom kraljice maturalne zabave kao patrijarhalnog standarda ženske uspješnosti i ljepote zbog kojeg je spremna uništiti svakog tko dovede u pitanje njegovu realizaciju; Norme Wilson koja bespogovorno i nekritički slijedi primjer Chris Hargensen; Miss Desjardin koja prihvaća manju kaznu za Chrisino zlostavljanje Carrie jer nema hrabrosti suprotstaviti se muškoj upravljačkoj strukturi škole; do Margaret White čiji je identitet djelomično određen patrijarhalnom vizijom žene kao supruge, domaćice i majke te Carrie koja je žrtva *body shaming*-a jer izgled njezinog lica i tijela te stil oblačenja odstupaju od općeprihvaćenih patrijarhalnih/rodnih standarda ženske ljepote. I dok su Chris, Norma, Miss Desjardin, Margaret i Carrie tek djelomično svjesne patrijarhalne rodne objektivizacije, Sue Snell verbalizira svijest o postojanju normativnih patrijarhalnih rodničkih uloga te odbija, makar na tren i privremeno, ukalupljivanja svog identiteta u konformizam dominantnih patrijarhalnih rodničkih standarda:

Bila je sasvim sigurna
(ili se samo nadala)

da nije bila toliko slaba, toliko ugrožena da će povodljivo pasti pod utjecaj roditeljskih, prijateljskih, pa čak i vlastitih očekivanja. No sad se zbila ta priča u svlačionici u kojoj je sudjelovala, čak i s nekim žestokim i nemilosrdnim veseljem. Nije željela misliti na izraz koji tu pristaje – *uklopiti se*, u infinitivu, jer on sa sobom nosi otužne slike uvijača u kosi, duga popodneva uz dasku za glačanje i sapunice dok se mušić bori s glavonjama u nekom Uredu; uključenja u vijeća roditelja, a zatim i u ladanjski klub kad im primanja dosegnu pet znamenki; nebrojene tablete u okruglim žutim kutijama za što dulje nošenje djevojačkih konfekcijskih brojeva, ali i protiv najezde ogavnih malih uljeza koji seru u gaće i zapomažu u dva ujutro; očajničke borbe da bi se crnce držalo što dalje od Čistih susjedstava, stajanje rame uz rame s Terry Smith (Miss krumpirova cvijeta 1975) i Vicky Jones (potpredsjednice Ženske Lige), naoružana transparentima, peticijama i slatkim, pomalo očajničkim osmijesima. (King, 2018, str. 35)

Za razliku od Sue, Chris, Norme, Miss Desjardin i Margaret White koje su u manjoj/većoj/nikakvoj mjeri svjesne viktimizacije žene kao rodnog

konstrukta patrijarhalne ideologije, Carrie je od najranijeg djetinjstva svjesna svog položaja žrtve obiteljskog i vršnjačkog nasilja jer je “dominantni drugi” koji ju objektivizira i viktimizira njezina najbliža okolina. Iako je u početku nesposobna verbalizirati ili na drugačiji način pružiti otpor viktimizaciji i ponižavanju kojima je izložena kod kuće i u školi, Carrie kasnije, iako na kratko, ipak pronalazi svoj glas te pruža otpor dominantnom drugom – majci i vršnjacima – ne samo verbalno nego i fizički, tj. telekinetički. Pristupivši Carrienoj karakterizaciji na ovaj način, King je možda otvorio sićušni diskurzivni prostor u romanu koji nam omogućava iščitati Carrie kao potencijalno subverzivni ženski lik. Dao joj je “moć, barem na kratko, propitati ... [društvene i kulturalne] verzije [dominantne] priče ne samo kao progonjenoj djevi nego i kao inkvizitoru” (Roberts, 1994, str. 164).

3. KINGOVA APROPRIJACIJA NARATIVNIH TEHNIKA WILLIAMA FAULKNERA I FLANNERY O’CONNOR

Osim uporabe tipičnih toposa i tematskih sklopova južnjačke gotičke proze, King u romanu *Carrie* koristi i elemente književnog stila dvoje najznačajnijih predstavnika južnjačke gotičke proze: Williama Faulknera i Flannery O’Connor. Svrha je ove Kingove apropijacije bila prikazati Carrie “iz mnogostruke perspektive, iako njoj samoj nije dopušteno sudjelovati u njezinom vlastitom iskustvu, što samo po sebi još više naglašava mnogostrukost njezine viktimizacije” (Magistrale, 2003, str. 23). Prijenos elemenata Faulknerovog književnog stila i tematsko-motivske strukture u roman *Carrie* vidljiv je u:

1. uporabi međusobno isprepletene naracije u prvom i trećem licu jednine;
2. ponekad u kurzivu, a u većoj mjeri u zagradama, izraženom unutrašnjem monologu i struji svijesti Sue Snell i Carrie White: “Razmišljala je: (*padni s tog bicikla mali bacit ću te s bicikla i razbij tu gadnu tintaru*)” (King, 2018, str. 22) te “(i mislim da bih mogla mislim da bih mogla da mislim da bih mogla)” (King, 2018, str. 44);

3. flashbackovima;
4. prikazu genealogije disfunkcionalne obitelji White koja prati genealošku strukturu Faulknerovih yoknapatawpškkih romana o Sartorisima, Sutpenima, McCaslinima, Compsonima, Bundrenima i Snopesima;⁹
5. prikazu disfunkcionalnog odnosa majke i kćeri, Margaret i Carrie, koji je u nekim segmentima, ponajviše onom koji se odnosi na pristup ženskoj seksualnosti i ženskom tijelu, odraz disfunkcionalnog odnosa Caroline i Caddy Compson u romanu *The Sound and the Fury* (1929);¹⁰
6. opsjednutosti ženskom seksualnošću (menstruacija, seksualni odnos, reproduktivne sposobnosti) koju King većim dijelom preuzima iz Faulknerovog romana *The Sound and the Fury*, ali i iz Faulknerovih drugih romana poput *The Sanctuary* (1931) ili trilogije o Snopesima.

⁹ Ovdje ćemo se kratko osvrnuti na genealogiju Faulknerovih Snopesa koji se pojavljuju u trilogiji *The Hamlet*, *The Town* i *The Mansion*, pripovijetkama "Centaur in Brass", "Spotted Horses", "The Hound", "Lizards in Jamshyd's Courtyard", "Mule in the Yard", "Barn Burning" i "Shingles for the Lord" te romanima *Sartoris*, *Flags in the Dust*, *As I Lay Dying*, *The Reivers* i *The Sound and the Fury*.

Predstavnik je prve generacije Snopesa Ab Snopes, antipatrijarh, palikuća i bivši konjokradica. Drugu generaciju Snopesa predstavlja Flem Snopes, skorojević čiji je "put prema vrhu utemeljen na podmukloj infiltraciji i uzurpaciji kodeksa i stavova već prisutnih u lokalnoj psihi, a bogatstvo stečeno pažljivom monopolizacijom osnovne lokalne ekonomske mašinerije" (Robinson, 2001, str. 70). Pripadnici su treće generacije Snopesa Linda Snopes Kohl i Eck Snopes, Flemov rođak. Četvrte generacije, koja bi nastavila Flemovo obiteljsko ime, nema jer Linda, koja nosi Flemovo prezime iako nije njegova biološka kćerka, ne ostavlja nasljednika koji bi, barem formalno, nastavio obiteljsku genealogiju. No, Faulkner nastavlja snopesku genealogiju prikazom četvrte generacije Flemovih rođaka: Wallstreet Panica i Admirala Deweyja te četvero neimenovane djece Byrona Snopesa i njegove apačke supruge.

¹⁰ Poput Margaret White, Caroline Compson odbacuje, kao hladna, distancirana, samoapsorbirajuća "prazna maternica" (Roberts, 1994, str. 197), i svoj majčinski i svoj seksualni identitet. Njezin je utjecaj na Caddy negativan jer ekspresiju ženske seksualnosti i žensku seksualnu žudnju povezuje s prostitucijom. Caroline je, na primjer, "kad je slučajno vidjela kako je neki mladić poljubio Caddy ... cio sutrašnji dan samo ... hodala po kući u crnoj žalobnoj haljini i prekrita koprenom, tako da ju čak ni Otac nije mogao nagovoriti da rekne koju riječ. Samo je plakala i jadala se kako je njezina kćerkica mrtva. Caddy je tada imala petnaestak godina" (Faulkner, 1977, str. 245). Njezina opsesija društvenim kodovima, koji dopuštaju samo dvije rodne uloge za ženu, onu dame i onu prostitutke, nepovratno uništava njezin odnos s Caddy.

Prijenos elemenata književnog stvaralaštva Flannery O'Connor u roman *Carrie* prisutan je u:

1. prikazu obitelji White čija komunikacijska disfunkcionalnost podsjeća na onu Baileyjeve obitelji u pripovijetci "A Good Man Is Hard to Find";
2. prikazu odnosa samohranog roditelja i djeteta: disfunkcionalni odnos Margaret i Carrie White odraz je disfunkcionalnog odnosa Juliana i njegove majke u pripovijetci "Everything That Rises Must Converge" jer su oba odnosa utemeljena na nrecipročnim odnosima financijske, vjerske i generacijske moći;
3. temi vjere i biblijskim motivima koji dominiraju književnim stvaralaštvom Flannery O'Connor kao katoličke spisateljice na američkom Jugu, a u Kingovu romanu prerastaju u grotesku s Margaret White kao vjerskom fanatičarkom. Njezina je religioznost groteskna mješavina "evangeličkog protestantizma (njezino citiranje Biblije i uvjerenje da je svaka žena, kao i svi oblici seksualne ekspresije, urođeno grješna) i katoličanstva (uređenje njezina doma kao katedrale – od misnih svijeća do oltara mučenika svetog Sebastijana u Carrienoj izbi za molitvu)" (Magistrle, 2003, str. 24), što je u skladu s O'Connorčinim poimanjem grotesknog u književnosti kao "misterioznog" i "neočekivanog", "nasilnog" i "komičnog" (1969, str. 40);
4. motivu epifanije koju Carrie White doživljava na kraju romanu kada umirući shvati da treba svoju majku, da je majka "osnova svog značenja i postojanja" (Hanson, 2007, str. 144), a koji je istovjetan epifaniji Julijana o važnosti njegove majke u pripovijetci "Everything That Rises Must Converge", odnosno sličan onom bake u pripovijetci "A Good Man Is Hard to Find" u kojoj baka spoznaje da su svi ljudi braća u Kristu, tj. jednaki trenutak prije nego ju The Misfit ubije;
5. iznenadnim narativnim preokretima čija je svrha naglasak na nasilnom i agresivnom u čovjekovoj prirodi (npr. Carrien ubilački pohod u Chamberlainu), a analogni su istim u književnom opusu Flannery O'Connor (npr. sistematsko ubojstvo šesteročlane obitelji u pripovijetci

“A Good Man Is Hard to Find” ili prizor kada Afroamerikanka udara Julianovu majku torbom u desegregiranom autobusu u pripovijetci “Everything That Rises Must Converge”).¹¹

4. HOMMAGE AMERIČKOM JUGU

Uobičajeno definiran kao izraz poštovanja i divljenja prema nekom, *hommage* u romanu *Carrie* nije upućen *osobi* nego *mjestu*, a njegova je funkcija, osim iskazivanja poštovanja i divljenja, stvaranje napetosti (*suspense*) (Livesey, 2017). *Hommage* američkom Jugu prisutan je na kraju romana kada King genealoški prijenos telekinetičkog ženstva kroz četiri generacije locira i na američkom Jugu – u Tennesseeju i Georgiji – te time izražava ne samo osobno divljenje prema Jugu kao mjestu nastanka južnjačke gotičke proze nego ga i koristi za stvaranje novog kruga napetosti među čitateljima čije će pitanje “Da li je Annie možda nova Carrie?” ostati (ne)odgovoreno:

Dio pisma koje je Amelia Jenks iz *Royal Knoba* u Tennesseeju 3. svibnja 1988. napisala Sandri Jenks u Macon u Georgiji:

... a tvoja mala nećakinja raste ko iz vode, strašno je velka za samo dve godine. Ima plave oči na tatu i moju svijetlu kosu ma to će vjerojatno potamnit. Ali baš je lijepa i nekad kada spava mislim da je pljunuta mama.

Neki dan kad se igrala na zemlji iza kuće prišuljala sam joj se i vidla nešto stvarno smiješno. Annie se igrala s bratovim špekulama a one se vraćale same. Annie se veselila i smijala ali mene bilo malo strah. Neke te špekule išle gore i dolje. Pa sam se sjetila bake, sjećaš se kad je došla policija po Petea pa im je sva tri pištolja izletilo iz ruku a bakica se samo smijala i smijala. I mogla je zaljuljati stolac za ljuljanje i kad nije u njemu sjedila. Malo me to zabrinulo kad sam na to mislila. Valjda neće imat srčane uroke ko bakica, sjećaš se?

Moram sada ići i prati veš pozdravi Richa od mene pazite se i pošalji fotografije kad uzmogneš. Svejedno naša je Annie jako lijepa & oči su joj svjetle ko gumbi. Kladim se da će jednoga dana preokrenut svijet na glavačke.

Volim te, Melia (King, 2018, str. 166)

¹¹ Prema O'Connor, “u nasilnoj situaciji čovjek pokazuje one osobine koje su najmanje izražene u njegovoj osobnosti, one osobine koje će jedino ponijeti sa sobom u vječnost” (navedeno u Kirk, 2008, str.77).

Kontekstualiziran žanrovskim konvencijama romana strave i užasa, Kingov *hommage* američkom Jugu može se shvatiti i kao “opsjedanje” (*haunting*) u značenju koje mu daje Jacques Derrida u *Specters of Marx* – djelo, žanr, autor ili mjesto čija prisutnost, poput duha, “opsjeda” novo djelo, žanr, autora ili mjesto.

5. ZAKLJUČAK

Polazeći od shvaćanja žanrovskog ispreplitanja kao intertekstualnosti kontekstualizirane studijama *Desire in Language* Julije Kristeve i *Intertextuality in Practice: Linguistic Approaches to Literature* Jessice Mason, rad je istražio elemente južnjačkog goticizma u Kingovu romanu strave i užasa *Carrie*. Istraživanje se fokusiralo na 1) tipične topose južnjačke gotičke proze poput toposa obiteljske kuće, stvarnih ili izmišljenih okultnih, natprirodnih ili neobičnih događaja te povrijeđene žene koja otkriva važnu tajnu, (2) dva tematska sklopa koja dominiraju ovim žanrom, a esencijalni su dio južnjačkih gotičkih toposa: propitivanje tereta prošlosti te patrijarhalne i konzervativne kulture, (3) Kingovu aproprijaciju elemenata književnog stvaralaštva dvoje najznačajnijih predstavnika južnjačke gotičke proze – Williama Faulknera i Flannery O'Connor te (4) Kingov *hommage* američkom Jugu na kraju romana. King koristi navedene elemente ne samo da bi u romanu *Carrie* pokazao skalu osjećaja – stravu, užas i gađenje – koje roman strave i užasa izaziva u čitateljima nego i da bi indirektno uspostavio intertekstualni/narativni međuodnos između prošlosti i sadašnjosti te realističnog i imaginarnog.

LITERATURA

- Allen, G. 2022. *Intertextuality*, 3rd edition. New York: Routledge.
- Arya, R. 2014. *Abjection and Representation: An Exploration of Abjection in the Visual Arts, Film and Literature*. London: Palgrave Macmillan.
- Bailey, D. 2006. "Horror". U: Wiegand, W. A. ur. *Genreflecting: A Guide to Popular Reading Interests*, 6th edition. Exeter: Libraries Unlimited, str. 419–430.
- Biti, V. 1997. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bjerre, T. Æ. 2017. "Southern Gothic Literature". *Oxford Research Encyclopedias*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.304><https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.304>
- Boyd, M. 1994. "Rural Identity in the Southern Gothic Novels of Mark Steadman". *Studies in the Literary Imagination*, 27 (2), str. 41–55.
- Castillo, S. S. i Crow, C. L. 2016. "Introduction: Down at the Crossroads". U: Castillo, S. S., Crow, C. L. ur. *The Palgrave Handbook of the Southern Gothic*. London: Palgrave Macmillan, str. 1–6.
- Creed, B. 1993. *The Monstrous-Feminine: Film, Feminism, Psychoanalysis* [e-book]. New York: Routledge.
- Davison, C. M. 2016. "Southern Gothic: Haunted Houses". U: Castillo, S. S., Crow, C. L. ur. *The Palgrave Handbook of the Southern Gothic*. London: Palgrave Macmillan, str. 55–67.
- Deleyto, C. 1997. "The Margins of Pleasure: Female Monstrosity and Male Paranoia in *Basic Instinct*". *Film Criticism*, 21 (3), str. 20–42.
- Derrida, J. 2006. *Specters of Marx: The State of the Debt, The Work of Mourning & the New International*. New York: Routledge.
- Donaldson, S. V. 1997. "Making a Spectacle: Welty, Faulkner, and Southern Gothic". *Mississippi Quarterly*, 50 (4), str. 567–585.
- Faulkner, W. 1977. *Krik i bijes*. Zagreb: Globus.
- Foucault, M. 2003. *Abnormal: Lectures at the Collège de France 1974–1975*. London: Picador.
- Frow, J. 2006. *Genre*. London and New York: Routledge.
- Frye, N. 2000. *Anatomy of Criticism: Four Essays*, 15th edition. Princeton i Oxford: Princeton University Press.

- Frye, N. 2006. *The Secular Scripture*. U: Adamson, J., Wilson, J. ur. *The Secular Scripture and Other Writings on Critical Theory 1976–1991*, volume 18. Toronto: University of Toronto Press.
- Hanson, C. 2007. "Stephen King: Powers of Horror". U: Bloom, H. ur. *Bloom's Modern critical Views: Stephen King*, updated edition. New York: Chelsea House Publishers, str. 41–58.
- Heberle, R. 1999. "Disciplining Gender; Or, Are Women Getting Away with Murder?". *Signs*, 24 (4), str. 1103–1112 .
- Heise-von der Lippe, A. 2009. "Others, Monsters, Ghosts: Representations of the Female Gothic Body in Toni Morrison's *Beloved* and *Love*". U: Wallace, D., Smith, A. ur. *The Female Gothic: New Directions*. London: Palgrave Macmillan, str. 166–179.
- Horsley, K. 2022. *The American Southern Gothic on Screen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kerr, E. M. 1979. *William Faulkner's Gothic Domain*. Port Washington i London: Kennikat Press.
- King, S. 1983. *Danse Macabre* [e-book]. New York: Berkley Books.
- King, S. 2000. *On Writing: A Memoir of the Craft*. New York: Scribner.
- King, S. *Carrie*. 2013. London: Hodder.
- King, S. *Carrie*. 2018. Zagreb: Lumen izdavaštvo, d. o. o.
- Kirk, C. A. 2008. *Critical Companion to Flannery O'Connor*. New York: Facts on File, Inc.
- Kristeva, J. 1980. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press.
- Kristeva, J. 1982. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press.
- Livesey, M. 2017. *The Hidden Machinery: Essays on Writing*. Portland & Brooklyn: Tin House Books.
- Magistrle, T. 2003. *Hollywood's Stephen King*. London: Palgrave Macmillan.
- Magistrle, T. 2010. *Stephen King: America's Storyteller*. Santa Barbara, Denver i Oxford: Praeger.
- Mason, J. 2019. *Intertextuality in Practice: Linguistic Approaches to Literature*, vol. 33. Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

- Nilsen, S. 2008. "White Soul: The 'Magical Negro' in the Films of Stephen King". U: Magistrale, T. ur. *The Films of Stephen King: From Carrie to Secret Window*. New York: Palgrave Macmillan, str. 129–140.
- O'Connor, F. 1969/2000. "Some Aspects of the Grotesque in Southern Fiction". U: Fitzgerald, S., Fitzgerald, R. ur. *Mystery and Manners: Occasional Prose*. New York: Farrar, Straus i Giroux, str. 40–43.
- Oklopčić, B. 2014. *Faulkner and the Native Stone: Reading (Beyond) the American South*. Berlin: Springer.
- Oklopčić, B. 2021. *Mit i stereotip u djelima Williama Faulknera*. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.
- Palmer, L. 2006/2007. "Bourgeois Blues: Class, Whiteness, and Southern Gothic in Early Faulkner and Caldwell". *The Faulkner Journal*, 22 (1–2), str. 120–139.
- Roberts, D. 1994. *Faulkner and Southern Womanhood*. Athens: University of Georgia Press.
- Robinson, O. 2001. "Monuments and Footprints: The Mythology of Flem Snopes". *The Faulkner Journal*, 17 (1), str. 69–86.
- Scott, A. F. 1974. "Women's Perspective on the Patriarchy in the 1850s". *The Journal of American History*, 61 (1), str. 52–64.
- Taylor, D. 2010. "Monstrous Women". *PhaenEx*, 5 (2), str. 125–151.
- Turner, S. E. 2008. "Reaganomics, Cocaine, and Race: David Cronenberg's Off-Kilter America and *The Dead Zone*". U: Magistrale, T. ur. *The Films of Stephen King: From Carrie to Secret Window*. New York: Palgrave Macmillan, str. 141–151.
- Vickery, O. W. 1986. *The Novels of William Faulkner. A Critical Interpretation*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Vidan, I. 1995. *Engleski intertekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Zavod za znatnost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

THE TRADITION OF SOUTHERN GOTHIC AND GENDER SUBVERSION IN STEPHEN KING'S *CARRIE*

Abstract

The aim of this paper is to show how Stephen King creates horror in his first novel *Carrie* (1974) through the transfer of Southern Gothic elements into popular horror fiction. Contextualized by the concept of genre transfer based on Julia Kristeva's intertextuality, Jessica Mason's narrative interrelation and intertextual reference, and Southern Gothic genre conventions, the paper analyses the elements of the Southern Gothic in King's *Carrie* by focusing not only on typical Southern Gothic topoi and thematic issues but also on the narrative techniques of William Faulkner and Flannery O'Connor, as the most prominent representatives of Southern Gothic, to show the hierarchy of fear – terror, horror, and gross-out – that horror fiction evokes in its readers.

Key words: *Stephen King, horror fiction, Carrie, Southern Gothic, Gothic topoi, popular fiction*

PRIKAZI

ZENAIDA KARAVDIĆ

ETNOKULTURNI STEREOTIPI U SLAVENSKIM, GERMANSKIM, ROMANSKIM I ORIJENTALNIM JEZICIMA: SLIČNOSTI I RAZLIKE U PERCEPCIJI DRUGOGA

Šehović, A. ed., 2023. *Etnokulturni stereotipi u slavenskim, germanskim, romanskim i orijentalnim jezicima: sličnosti i razlike u percepciji drugoga*. Zbornik radova. Sarajevo: Slavistički komitet.

Današnje primarno značenje riječi *stereotip* jeste, zapravo, metafora, izvedena iz naziva za štamparski slog,¹ na osnovu kojeg se onda može odštampati veliki broj identičnih primjeraka, jednako kao što se isti stereotipi javljaju kod velikog broja ljudi, praktično u cijelom društvu. Kao i većina ljudskih produkata, stvarnih ili apstraktnih, i stereotipi imaju svoju dobru i lošu stranu – koliko god prokazani danas bili, činjenica je da su stereotipi način na koji organiziramo cjelokupno društvo kako bismo ga lakše poimali,² potpuno jednako, kao što npr. organiziramo imenice u opće i vlastite ili pojedinačne, zbirne i gradivne kako bismo ih lakše proučavali. Bez uspostavljanja strukture i grupisanja pojedinačnih elemenata, bilo bi nemoguće uspostaviti ikakav sistem, a bez sistema naš mozak ne zna procesuirati informacije. Osim toga, oslanjanje na stereotipe zahtijeva manje kognitivnog napora, dakle, ekonomičnije je, što nije zanemarivo u komunikacijskom

¹ V. Halilović, S., Palić, I., Šehović, A., 2010. *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet, str. 1249.

² Pennington, Donald C., 1999. *Social psychology*. London: Arnold; New York: Oxford University Press, str. 337.

činu. Dodatni psihološki momenat je što posmatranjem pojedinaca, kao pripadnika određenom stereotipu, s jedne strane, mi sebe izdvajamo kao individue, što doprinosi našem samopouzdanju, a s druge strane, usvajanjem određenih stereotipa, najčešće negativnih prema drugom, osjećamo jaču povezanost s grupom kojoj sami pripadamo, što je uvijek udobnije nego biti izoliran.³ Stoga ne iznenađuje što, gdje god da “zagrebemo”, možemo pronaći stereotipe prema drugom i drugačijem, jednako u našim, kao i u germanskim, romanskim, orijentalnim, ali i drugim jezicima koji nisu opisivani u ovom zborniku radova. Razlika je praktično samo u tome ko se smatra Drugim – uglavnom su to najbliži susjedi ili, čak, pripadnici etničkih skupina koje žive s dominantnom jezičkom i etničkom skupinom na istom prostoru, dok se oni udaljeniji javljaju u skladu s historijskim vezama koje su postojale između njih u prošlosti ili postoje i danas.

U prvom radu, naslovljenom “U zrcalu stereotipa”, autorice Vesne Požgaj-Hadži, što je predstavljalo plenarno predavanje, iscrpno je opisana tema cijelog zbornika, pa će ovaj rad biti i najdetaljnije predstavljen. U uvodnom dijelu, prvo se definira stereotip (“pojednostavljeno mišljenje, koncepcija, vjerovanje o uopćenim obilježjima društvenih skupina ili pojedinih članova te skupine koje opisujemo na osnovi njihove kulturne zajedničke pripadnosti, a ne na osnovi individualnih karakteristika i posebnosti”⁴), opisuje se njegova etimologija (već navedena na početku, a identična je i za riječ kliše) i historija (termin je uveo američki novinar Walter Lippmann 1922. godine u knjizi *Public Opinion*). Zbog boljeg razumijevanja, s psihološkog stajališta razgraničavaju se stereotip, predrasuda, predodžba, stav i uvjerenje te objašnjavaju vrste stereotipa (društveni i jezički) i njegove kolokacije u različitim korpusima hrvatskog jezika (korelira s terminom predrasuda, a najčešće se javlja uz pridjeve: rodni, patrijarhalan, seksistički, spolni, muško-ženski, kulturni, rasni/rasistički, teološki, društveni, dok su mu karakteristike: rasprostranjenost, uvriježenost, negativnost, uobičajenost, ukorijenjenost). O ozbiljnosti teme cijelog zbornika zorno svjedoči podatak, iznesen u

³ Isto.

⁴ Autorica definiciju preuzima iz: Ule, M., 2005. *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: Fakulteta za društvene vede.

poglavlju “Mi i Oni/Drugi”, da su stereotipi dinamična pojava, tj. da se vremenom mijenjaju, te da im se oblici ispoljavanja mogu stepenovati, od ogovaranja, preko izbjegavanja, diskriminacije i fizičkog napada, do istrebljenja. Srećom, svijest o tome postoji odranije, pa autorica daje pregled ranijih istraživanja na ovu temu: o negativnim predrasudama o arapskom jeziku u odnosu na evropske jezike u Maroku, ali i o pozitivnim predrasudama o Hrvatskoj i Hrvatima u udžbenicima za učenje hrvatskog kao stranog jezika, koje su jednako neprimjerene i izvještačene, bez obzira na različit predznak. Kao najvažniji dio ovoga poglavlja, autorica nudi i rješenje, u vidu informacije o praktičnim primjerima poučavanja hrvatskog kao stranog jezika, objavljene u istom zborniku radova.⁵ Osim toga, predstavljeno je i ranije istraživanje o stereotipima i stavovima Slovenaca prema različitim jezicima, nakon kojeg je ustanovljeno da su pozitivno okarakterizirani japanski, ruski⁶ i španski – jezici s kojima slovensko društvo nije u neposrednom kontaktu, a negativno oni bliži. O trenutnoj netrpeljivosti Slovenaca prema doseljenicima govori se na primjeru filma *Kajmak i marmelada*, u kojem su Slovenac i Bosanka kao glavni likovi predstavljeni stereotipno u brojnim detaljima, te romana *Smo-kva* Gorana Vojnovića, s istim stereotipima.

Ono po čemu se ovaj rad izdvaja od drugih jest posljednje poglavlje, u kojem se nudi i način borbe protiv stereotipa – obrazovanje, medijska pismenost te kulturne aktivnosti, kao što su izložbe, akcije, projekti – jedan od uspješnih bio je *Plaktivator*, koji je iznjedrio plakate koji su vrlo uspješno osvještavali ovaj problem (prvobitno s natpisima: *Kako slušaš Metallicu ako si čefur? Kako ne jedeš meso ako si od dolje?* i *Kako je tvoja majka odvjeticnica ako si ti Bosanka?*, a onda i s praznim poljima u koje je svako mogao upisati svoj tekst).

U ostalih četrnaest radova pronalaze se stereotipi prema različitim drugim i u različitim korpusima. S obzirom na to da su frazeme, kao okamenjene konstrukcije s prenesenim značenjem, usto i ekspresivne, prava riznica

⁵ Benjak, M., Požgaj Hadži, V., 2005. *Bez predrasuda i stereotipa: interkulturalna komunikacijska kompetencija u društvenom i političkom kontekstu*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

⁶ Istraživanje je obavljeno 2005. godine, pa autorica napominje da bi danas rezultati bili vjerovatno drugačiji.

cjelokupnog svjetonazora jednog naroda, Lidija Arizankovska upravo u njima traži etnostereotype s aspekta lingvokulturologije i etnolingvistike, dviju disciplina koje proučavaju odnos kulture i jezika, kao i sociolingvistike, i pronalazi ih u Makedoniji, one negativne, prema Romima, Turcima, Englezima, Nijemcima, Grcima, Crnogorcima, Albancima, ali i Makedoncima, a pozitivne prema Švajcarcima, donekle Nijemcima i naravno Makedoncima u radu naslovljenom “Етнокултурни стереотипи во македонскиот јазик низ перцепцијата на другиот”.

Elektronski korpus nekog jezika svakako je najzahvalniji za istraživanje stereotipa, a njime se poslužila Tatjana Balažić-Bulc u radu “Rječnik kao odraz etnokulturnih stereotipa: primjer slovenskog jezika”, pronalazeći u njemu, metodom kritičke analize diskursa, negativne konotacije prema etničkim zajednicama sa srednjojužnoslavenskog područja i poredeći ih s neutralnim rječničkim natuknicama, kao npr. pridjev *bosanski* (s negativnom konotacijom i najčešći u korpusu) naspram *bosenski* (preporučen, neutralan, ali vrlo rijedak u korpusu), ili *Črnogorec/črnogorec* u negativnom značenju kojeg nema u rječnicima. Interesantno je i da je veći broj riječi i više negativnih konotacija vezano za Hrvate, koji su bliži Sloveniji, nego za Srbe, kao i to da riječ *balkan* može imati i značenje muzičkog žanra.

Kako su mediji prostor u kojem se stereotipi najbrže kreiraju i šire, njih je za korpus uzeo Martin Henzelmann u radu “Geopolitički motivirane perspektive o drugima i njihova medijska konstrukcija u Bugarskoj”. Nakon predstavljanja dosadašnjih ispitivanja stereotipa u Bugarskoj, posebno zbornika *Stereotipāt v slavjanskite ezici, literaturi i kulturi* iz 2019, analizira kakvu predodžbu o Turcima kreiraju najposjećeniji bugarski portali i ustanovljava proizvodnju negativnih stereotipa o Turcima s pozicija nacionalne sigurnosti, ali i pozitivnih, povezanih s turističkom ponudom ili sportskim događajima.

Amela Ljevo-Ovčina razlikuje autostereotype (prema sebi) i heterostereotype (prema drugima) i analizira ih u frazemama i poslovicama i izrekama u ruskom jeziku u radu “O nekim etnokulturnim stereotipima u ruskim frazeološkim i paremiološkim rječnicima” i konceptualnom analizom

ustanovljava pozitivne konotacije prema “svojim”, a negativne prema “tuđem” (Romi, Jevreji, Tatari, Nijemci, Francuzi, Poljaci, Šveđani, Grci, Italijani, Englezi), premda ne isključive. Interesantno je primijetiti da Rusi, koji se u svijetu smatraju izdržljivim u piću, imaju isti taj stereotip za Nijemce. Autorica analizira i koliko su etnokulturne sastavnice prisutne u analiziranim rječnicima i ustanovljava da to zavisi od vremena u kojem su nastali – od početnih, iz doba zajednice, u kojem nema frazema i poslovice s etnokulturnim sastavnicama zbog propagiranja zajedništva, preko onih kasnijih u koje su uvrštene, pa do recentnih, u kojima ih je opet manje, zbog neaktuelnosti i neproduktivnosti.

S etnolingvističkog aspekta percepcije o Romima u Crnoj Gori predstavlja Sonja Nenezić u radu “Etnostereotipi i stereotip o Romima u jezičkoj slici crnogorske stvarnosti”. Nakon detaljnijeg uvoda o etnolingvistici, na širokom korpusu iz dijalekatskih rječnika, usmene i pisane književnosti te svakodnevnog govora, metodom konceptualne analize, predstavljeni su stereotipi o Romima, podijeljeni prema značenjskim grupama, a naveden je i veliki broj naziva za Rome u crnogorskom jeziku, kao i riječi koje označavaju neke druge pojave, a čije je primarno značenje nastalo od riječi Rom ili nekog njenog sinonima.

Zaista zanimljiv, na momente i zabavan, ali ne zbog toga manje informativan, jest rad Amele Šehović i Elme Durmišević naslovljen “Etnokulturni stereotipi u vicevima na bosanskom jeziku” u kojem se, nakon dužeg uvoda o vicu kao tekstnoj vrsti i njegovim karakteristikama, te o stereotipu općenito, u ukupno 64 vica traže etnostereotipi prema jednom (češće), odnosno dva ili više naroda (rjeđe). Najčešći na meti viceva su Crnogorci i Romi, rjeđe Srbi, Hrvati, Slovenci, Etiopljani, Albanci, Arapi, Rusi, Ukrajinci, Škoti i drugi, ali i Bosanci, koji su u nekim vicevima, očekivano, predstavljeni i pozitivno.

Na tragu psiholingvistike i kognitivne lingvistike Gordana Štrbac i Milan Ajdžanović u radu “Verbalne asocijacije kao jezički pokazatelji etnokulturnih stereotipa” na korpusu asocijativnih rječnika srpskog jezika traže stereotipe prema Englezima, Nijemcima i Amerikancima, naslanjajući se

na istovrsno prethodno istraživanje o Grcima i Rusima. Stereotip se pritom posmatra kao segment koncepta, a suprotnost terminu pojam. Uz ostale, neutralne asocijacije, koje su također predstavljene, izdvojeni su stereotipi, koji su dominantni kao odgovor na stimulus, i uglavnom negativni, za razliku od pretežno pozitivnih iz prethodnog istraživanja.

Mario Liguori u radu “Jezički mitovi i zloupotreba jezika kao obeležja identiteta”, sa sociolingvističkog stanovišta, s elementima urbane dijalektologije, otkriva prvo jezičke mitove o švedskom jeziku, od kojih su neki praktično univerzalni, kao onaj o kvarenju i izumiranju jezika unošenjem stranih riječi i izraza, koje imaju izvorni Šveđani, a zatim pokazuje kako se u siromašnijim predgrađima, u kojima živi dosta stranaca, stvara novi jezik, svojevrsni pidžin, s već strukturnim karakteristikama. Ovakva jezička situacija oslikava stanje društva u Švedskoj, u kojoj je 20% stanovništva stranog porijekla, i u kojem se stvara jaka polarizacija između starosjedilaca i imigranata.

Stereotipe Nijemaca o drugima na primjeru frazema otkriva Sanela Mešić u radu “Etnokulturni stereotipi u frazemima njemačkoga jezika”. Nakon opisa prethodnih istraživanja, u kojima se navode autostereotipi Nijemaca i Bosanaca te heterostereotipi jednih o drugima (uglavnom pozitivni ili neutralni), kao i još neki heterostereotipi Nijemaca prema drugima, daje se teorijski okvir o frazemama, koji se koriste u širem smislu, dakle mimo idiomatičnih (budući da su bogatiji etnostereotipima), što odgovara principima kognitivne lingvistike, te sa svojim varijantama i ekvivalentima. U novijim frazeološkim rječnicima koji su uzeti kao korpus, pronađeni su etnostereotipi o Špancima, zatim Nijemcima i Poljacima, Englezima i Česima, Šveđanima i Francuzima i na koncu Turcima, Rusima, Indijancima i Eskimima, među kojima ima i pozitivnih i negativnih, s nekad zamršenim ili čak nejasnim porijeklom. Neki frazemi imaju varijante s različitim etnonimima, a istim značenjem, a neki imaju ekvivalente u drugim jezicima, ali rijetko, naročito u bosanskom, što potvrđuje da su ovi etnostereotipi gotovo ekskluzivno njemački.

I stereotipi se, kao i sve druge riječi, mogu prenositi iz jednog jezika u drugi. O tome pišu Amira Sadiković i Selma Đuliman u radu “Anglosaksonski

etnokulturni stereotip i južnoslavenski prevodi (na primjeru riječi *nigger*)". One na primjeru dječije pjesme i na osnovu nje nastalog romana Agathe Christie *Deset malih crnaca*, pokazuju mijenjanje odnosa prema uvredljivoj riječi *nigger* iz naslova kroz vrijeme u američkim i britanskim izdanjima (na kraju je ostao naslov *I ne osta nijedan*) te propituju koliko je ekvivalentan prevod *Deset malih crnaca*, s obzirom na to da naša riječ *crnac* nema pejorativnu konotaciju kao *nigger*, ali i ne poštuje ograničenja diskriminacije provedena u engleskom jeziku.

Nermina Čengić u radu "Frazeme u italijanskom jeziku motivirane etnokulturnim stereotipima" predstavlja rezultate traganja za stereotipima u onimijskim frazemima koji, s jedne strane, zrcale postojeće stereotipe, ali ih, s druge strane, i proizvode, od momenta kad nastanu pa sve dok se koriste, kao što i doprinose održavanju stereotipa kroz vrijeme. Pronađeni su relativno negativni stereotipi prema arapskom, kineskom i turskom jeziku (uz "ostrogotski") (kod nas bi ekvivalent bio španski jezik, koji Italijani donekle ipak razumiju pa kod njih nije mogao imati ulogu kao kod nas), zatim prema Turcima, Jevrejima, Škotima, Romima, Portugalcima i Englezima, od kojih samo neki imaju prevodne ekvivalente u bosanskom.

O stanju u španskom jeziku izvještava Edina Spahić u radu "Španci i oni Drugi", u kojem također na primjerima frazema traži etnokulturne stereotipe. Interesantno je da, na osnovu prethodnih istraživanja, ona očekuje više negativnih autostereotipa kod Španaca, slično kao i kod Bosanaca, i pronalazi ih, naročito kada je riječ o međusobnom odnosu između pokrajina, uz negativne heterostereotipe o Poljacima, Jevrejima, Romima, Arapima, Francuzima, Portugalcima, Englezima, Rusima, Turcima, Šveđanima, crncima i Kinezima.

Naslanjajući se na imagologiju, koja otkriva kako književnoumjetnička djela stvaraju percepciju o Drugome, Sabina Bakšić i Alena Čatović u radu "Etnokulturni stereotipi u odabranim turskim poslovicama i izrekama" traže kako to Turci oblikuju svoju sliku o sebi i drugima. Uz problematiziranje definicije poslovice te kratkog prikaza kulturološkog okvira turskog društva, pronalaze se stereotipi o Arapima, Perzijancima, Armenima,

Jevrejima, Grcima, Kurdima, Romima, negativni, ali istovremeno i pozitivni, uz postojanje i (negativnih) autostereotipa.

U Iranu postoji historija etničkog humora, s kojom nas upoznaje Đenita Haverić u radu "Etnokulturni stereotipi u vicevima na perzijskom jeziku", koji se oblikovao čak kao poseban žanr, i kojima su na meti uglavnom bili Arapi i Turci, ali i sami Iranci iz određenih pokrajina. Danas ta tradicija ima odraza u vicevima, koji su najčešće upravo etnički, s nepromijenjenim akterima, što pokazuje kako je iransko društvo više okrenuto prema sebi, nego prema vani.

Pored konkretnih podataka koje ovaj zbornik donosi, posebna vrijednost je što se iz njega, budući da donosi podatke o različitim jezicima, mogu iščitati i međusobni odnosi jednih prema drugima, gdje nije rijetkost da za istu negativnu osobinu dva naroda optužuju jedni druge (kao primjer Rusa i Nijemaca kad je riječ o piću). Osim toga, šira slika otkriva i šire stereotipe i daje psiho-sociološke uvide o pojedinim narodima, što može biti interesantno i za druga, ne isključivo jezička istraživanja. A da se ne bi zaustavilo samo na detektiranju negativnih pojava, u nekim se radovima nude i rješenja za prevazilaženje stereotipa. Na kraju treba dodati i da sam ovaj tekst služi kao primjer neutraliziranja stereotipa jer izbjegava navođenje konkretnih negativnih konotacija prema bilo kojem narodu, što bi trebala biti praksa u javnom prostoru.

IN MEMORIAM

ENISA BAJRAKTAREVIĆ
IN MEMORIAM
Akademik Senahid Halilović

Senahid Halilović rođen je 22. marta 1958. godine u Tuholju kod Kladnja. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu 1971. a gimnazijsko obrazovanje stekao je u Kladnju. Studirao je na Pedagoškoj akademiji u Tuzli, a poslije stjecanja više stručne spreme nastavio je studij na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gdje je i diplomirao na grupi za srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti 1980. godine. Na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu S. Halilović pohađao je i postdiplomski studij iz lingvistike i okončao ga odbranom magistarskog rada *Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)* 1985. godine. Pet godina kasnije, na istom fakultetu, odbranio je i doktorsku disertaciju pod nazivom *Hercegovački govorni tipovi u međuriječju Neretve i Dubrovačke rijeke*.

Po završetku dodiplomskog studija, radio je kao profesor maternjeg jezika u kladanjskoj Gimnaziji. Poslije je, vrlo kratko, radio u Radio-Brčkom, da bi 1982. godine bio primljen u stalni radni odnos u Institut za jezik u Sarajevu. U Institutu su u pravom smislu riječi došli do izražaja radni i stručni kvaliteti S. Halilovića. U zvanje *naučnog saradnika* izabran je 1990. godine. Rat i agresija prekinuli su njegov rad i napredovanje u Institutu. Početkom školske 1992/1993. godine biran je u zvanje *docenta* na predmetu *Dijalektologija* na Filozofskom fakultetu u Sarajevu kao spoljni saradnik. Na Fakultet je prešao početkom 1994. godine. Godine 1996. napredovao je u zvanje *vanrednog profesora*, a 2003. u zvanje *redovnog profesora*. Bio je član *Kolegija postdiplomskog studija iz lingvistike*, *Kolegija doktorskog studija iz lingvistike* i član *Kolegija doktorskog studija iz lingvističke bosnistike*. Godine 2018. izabran je u članstvo Akademije nauka i umjetnosti BiH a

2021. godine *Slavistički komitet BiH* dodijelio mu je nagradu *Povelja bana Kulina* za izuzetan doprinos slavistici. Godine 2022. dobio je nagradu Univerziteta u Sarajevu za poseban doprinos nauci.

Ugled S. Halilovića kao stručnjaka i naučnika rastao je s njegovim razvojem i napredovanjem jer je to napredovanje pratilo ne samo proširivanje njegovog interesovanja za jezičku problematiku izvan okvira dijalektologije nego i novi stavovi i doprinos sagledavanju nekih pitanja iz domena prirode standardnih jezika nacionalno nehomogenih zajednica, te angažiranje na rješavanju najaktuelnijih potreba jezičke prakse. Ovo se prije svega odnosi na viđenje bosanskog jezika kao jednog od standardiziranih idioma štokavskog narječja i rad na normativnim priručnicima – od pravopisa do gramatike i rječnika, ali i na onim koji se tiču njegove kultivacije – karakteru jezičkih savjetnika. Bez straha da će se pogriješiti, može se reći da je S. Halilović devedesetih godina, a to će reći i najpresudnijih, ako ne i najznačajnijih godina, dao najveći doprinos afirmaciji bosanskog jezika. O tome će trajno svjedočiti radovi koje je napisao, ali u tome se ne iscrpljuje njegov doprinos. On je nemjerljiv u onome što se vremenom zaboravi – u nizu predavanja o tom jeziku – nastavnicima, kulturnim i društvenim djelatnicima, naučnicima, kako u zemlji tako i u inostranstvu, zatim u organizaciji naučnih skupova koji su značajno doprinijeli pozicioniranju lingvističke bosnistike u svjetskim okvirima.

Bibliografiju akademika S. Halilovića čini preko stotinu naučnih i stručnih priloga, među kojima je trinaest knjiga – osam autorskih i pet koautorskih.

Bio je i jeste najutjecajniji i najpoznatiji bosanski lingvist: svojim knjigama, radovima, projektima, predavanjima u zemlji i inostranstvu – svojom ukupnom naučnom i stručnom aktivnošću – od devedesetih godina do danas dao je najveći doprinos afirmaciji bosanskog jezika i razvoju bosnistike. Njegovo naučno pregnuće i životni put prekinuti su u aprilu 2023. godine, upravo nakon što je dovršio djelo *Bosanskohercegovački govori krajem XIX stoljeća*, koje je smatrao jednim od svojih najvećih naučnih ostvarenja, ako ne i najveće. Njegovim preranim odlaskom akademska zajednica u BiH pretrpjela je nenadoknadiv gubitak.

Osim nemjerljivog doprinosa bosnistici i lingvistici uopće Senahid Halilović ostat će upamćen kao čovjek koji u svojim profesionalnim aktivnostima nikad nije zanemario da su ljudi najvredniji resurs, te je u svojim relacijama širio optimizam, otvorenost, toplinu, spremnost da pomogne, sasluša, da pronade rješenje ondje gdje se ne nazire, ali i da uputi konstruktivnu kritiku, ne ugrožavajući pritom ljudsko dostojanstvo. Svojim pristupom je odgajao, a riječima i djelima poučavao. Plod njegovog rada i djelovanja ostao je zasijan u brojnim generacijama studenata i studentica, saradnika i saradnica, kolega i kolegica, u njima raste i razvija se, čime postojanje i djelovanje Senahida Halilovića ne prestaje.

UPUTE ZA AUTORE

Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu objavljuju naučne i druge radove iz područja društvenih i humanističkih nauka. Primaju se isključivo neobjavljeni radovi, pisani na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku, kao i na oba službena pisma u Bosni i Hercegovini, odnosno na jednom od svjetskih jezika. Radovi se Redakciji dostavljaju u elektronskom obliku, a rukopisi se ne vraćaju. Prihvatanje rada za objavljivanje obavezuje autora na to da isti rad ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole Redakcije. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* izlaze u štampanoj i elektronskoj formi.

PRIPREMA RUKOPISA

Obim

Preporučeni obim izvornog naučnog i preglednog članka je do 20 kartica teksta (1 kartica = 1.800 znakova sa razmacima). Prikazi knjiga, osvrti i ocjene ne mogu biti duži od 8 kartica teksta.

Prikazi knjiga trebaju sadržavati ime i prezime autora, naslov djela, naziv izdavača, mjesto i godinu izdavanja te broj stranica. U prikazu pojedinog broja časopisa, uz naziv časopisa, trebaju biti navedeni godište, godina i mjesto izdavanja te broj.

Naslov rada

Naslov rada treba biti što je moguće kraći (ako je moguće do deset riječi) te istovremeno davati dobar uvid u bit rada.

Naslov rada na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku, odnosno na nekom od svjetskih jezika mora imati i uporedni naslov na engleskom jeziku.

Autor(i) rada

Navodi se puno ime i prezime autora, odnosno svih autora rada. Autor ili autori navode se iznad naslova rada bez titula, i to prvo ime, a zatim prezime autora, a ispod se navodi adresa elektronske pošte autora, odnosno svih autora. Ukoliko ima više autora, autori se navode jedan ispod drugog,

kao i njihove adrese elektronske pošte. Uz autorovo ime stavlja se fusnota, u kojoj se navodi mjesto zaposlenja autora.

U jednom broju *Radova* jedan autor može objaviti najviše jedan rad bez obzira na to da li je potencijalni drugi rad autorski ili koautorski.

Također, autor članka u popisu Literature može navesti najviše 20% vlastitih knjiga i/ili radova.

Sažetak

Sažetak može imati najmanje 200 a najviše 250 riječi. Sažetak se piše na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku, odnosno na nekom od svjetskih jezika i mora imati uporedni prijevod na engleskom jeziku. Sažetak treba ukazati na značaj teme, hipoteze, cilj istraživanja, metodologiju i rezultate istraživanja. U interesu je autora da sažetak sadrži termine (deskriptore) koji se često koriste za indeksiranje i pretraživanje članaka.

Ključne riječi

Ispod sažetka navode se ključne riječi, do 10 riječi najviše, koje su bitne za brzu identifikaciju i klasifikaciju sadržaja rada. Ključne riječi trebaju biti i na engleskom jeziku.

Stil citiranja

Prilikom navođenja bibliografskih referenci koristi se harvardski stil citiranja.

Postupak recenziranja

Svi radovi prolaze postupak dvostruke slijepe recenzije (engl. *Double-Blind Peer Review*), kojim se ne otkriva identitet autora i recenzenata. Dvostrukoj slijepoj recenziji ne podliježu prikazi knjiga, osvrti i ocjene. Na temelju preporuka recenzenata, Uredništvo odlučuje prihvatiti rad kakav jeste, tražiti dodatno recenzentsko mišljenje, izmjene ili ga odbiti.

Recenzirani radovi kategoriziraju se kao:

- izvorni naučni članak
- pregledni naučni članak
- stručni članak
- prikaz.

Odgovornost autora

Autor je u potpunosti odgovoran za sadržaj rada i korištenje ranije objavljenih informacija. Podrazumijeva se da rad prihvaćen za objavljivanje u *Radovima* nije predan drugdje radi objavljivanja i da nije već objavljen te da su objavljivanje odobrili koautori (ako ih ima). Ukoliko je rad dio neke veće cjeline (doktorske disertacije, istraživanja i sl.), ovakvo što obavezno treba navesti u radu, i to u uvodnoj fusnoti. Uz dogovor i saradnju s autorom, Redakcija može intervenirati na izvornom materijalu prema zahtjevu recenzenata ili radi prilagođavanja stručnim, jezičkim i tehničkim normama *Radova*. Prilozi objavljeni u *Radovima* i elektronskim izdanjima *Radova* mogu se bez posebne dozvole koristiti za ličnu ili obrazovnu svrhu, uz poštovanje prava autora i izdavača.

Autor(i) potpisuju izjavu o originalnosti rada, čime potvrđuju njegovu originalnost, te izjavu kojom dozvoljavaju objavljivanje rada u otvorenom pristupu.

Redakcija i lektura

Uredništvo za sve članke provodi jezičku lekturu, o čemu u pravilu obavještava autore.

NAVOĐENJE LITERATURE PREMA HARVARDSKOM STILU CITIRANJA

Knjige

Prezime, inicijal(i) autora, godina. Naslov knjige: podnaslov. Izdanje (samo u slučaju da se ne radi o prvom izdanju). Mjesto izdavanja knjige: izdavač.

Jedan autor

Blair, D. C., 1990. *Language and Representation in Information Retrieval*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers.

Dva autora

Blažević, D., Hodak, V., 2001. *Upute za katalogizaciju omeđenih publikacija i nizova publikacija*. 2. dop. izd. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

Više od četiri autora

Levine, D. M. et al., 2004. *Statistics for Managers Using Microsoft Excel*. 4th ed. Upper Saddle River: Prentice Hall.

Urednici knjige

Prezime, inicijal(i) ur., godina. Naslov knjige: podnaslov. Izdanje (samo u slučaju da se ne radi o prvom izdanju). Mjesto izdavanja knjige: izdavač.

Keene, E. ed., 1988. *Natural language*. Cambridge: University of Cambridge Press.

Naučni i stručni rad u zborniku i zbirci radova

Prezime, inicijal(i) autora, godina. Naslov rada: podnaslov. U: Prezime, inicijal(i) ur. Naslov zbornika: podnaslov. Mjesto izdavanja: izdavač, str. od – do.

Afrić, V., 2002. "Informacijske tehnologije i društvo". U: Tkalac, S., Lasić-Lazić, J. ur. Zbornik radova *Težakovi dani*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, str. 7–21.

Elektronska knjiga

Prezime, inicijal(i) autora, godina. Naslov: podnaslov. [medij]. Izdanje. Mjesto izdavanja: izdavač. Dostupno na: adresa: [datum pristupa].

Fishman, R., 2005. *The rise and fall of suburbia*. [e-book]. Chester: Castle Press. Dostupno na: <http://libweb.anglia.ac.uk> / E-books: [3. 3. 2007].

Članak u časopisu

Prezime, inicijal(i) autora, godina. Naslov članka: podnaslov. Naslov časopisa. Oznaka sveska (broj), stranice.

Milas-Bracović, M., Barany, I. i Boras, D., 1986. "Zastupljenost ključnih riječi iz naslova i teksta članka u njegovom autorskom sažetku". *Informatologia Yugoslavica*, 17 (3–4), str. 243–265.

Članak u elektronskom časopisu

Prezime, inicijal(i) autora, godina. Naslov članka. Naslov časopisa. [medij]. Oznaka sveska (broj), stranice. Dostupno na: adresa: [datum pristupa].

Baker, T., 2002. "A Grammar of Dublin Core". *D-Lib Magazine*. [online], 6 (10). Dostupno na: <<http://www.dlib.org/dlib/october00/baker/10baker.html>> [21. 11. 2011].

Novinski članak

Prezime, inicijal(i) autora, godina. Naslov članka: podnaslov. Naslov novina.

Datum. Stranice.

Slapper, G., 2005. "Corporate manslaughter, new issues for lawyers". *The Times*, 3 Sep., pp. 4–5.

Rad na konferenciji

Prezime, inicijal(i) autora, godina. Puni naslov rada na konferenciji. U: Prezime, inicijal(i) urednika, ur. ili ime organizacije, Cjeloviti naslov konferencije. Mjesto održavanja, datum. Mjesto izdavanja: Izdavač.

Brown, J., 2005. "Evaluating surveys of transparent governance". In: UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs), 6th Global forum on reinventing government: towards participatory and transparent governance. Seoul, Republic of Korea 24-27 May 2005. New York: United Nations.

Diplomski rad, magistarski rad i disertacija

Prezime, inicijal(i) autora, godina. Naslov: podnaslov. Magistarski rad. Mjesto izdavanja: izdavač.

Richmond, J., 2005. *Customer expectations in the world of electronic banking: a case study of the Bank of Britain*. Ph. D. Anglia Ruskin University.

Veb-stranica

Prezime, inicijal(i) autora. (godina izdavanja). Naslov: podnaslov [online]. Mjesto izdavanja: izdavač (izdavač u tradicionalnom smislu ili organizacija odgovorna za održavanje stranice na internetu). Dostupno na: URL [datum pristupa].

Holland, M., 1996. Harvard System [online]. Poole: Bournemouth University. Dostupno na: <http://www.bournemouth.ac.uk/service-depts/lis/LIS_Pub/harvardsyst.html> [6. 12. 1996]

GUIDELINES FOR THE AUTHORS

Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu publishes scholarly and other papers in the fields of humanities and social sciences. Only previously unpublished papers, written in Bosnian, Croatian, or Serbian, in one of the officially recognized and used alphabets in Bosnia and Herzegovina, or in one of the world's languages, are accepted. The manuscripts should be submitted to the Editorial Board electronically, and will not be returned. If the paper is accepted for publication, the author is obliged not to publish the same paper in another publication without prior consent of the Editorial Board. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* is published in print and electronic form.

PREPARING THE MANUSCRIPT

Length requirements

It is recommended that the manuscript is not longer than 20 pages (1 page = 1,800 characters with spaces). A maximum length of 8 standard pages is allowed for book reviews, scholarly reflections and critical reviews.

Book reviews will include the name of the author(s), the title of the book, the publisher, the place and year of publication and the number of pages. A journal review, aside from the journal title, will include the year the journal was launched, as well as the year, place and the journal volume number.

Title

The title of the paper should be as concise as possible (ten words maximum) and, as such, reflect the importance and content of the paper.

The title provided in Bosnian, Croatian, or Serbian, or one of the world's languages, should be accompanied by the equivalent in the English language.

Author(s)

Full name(s) and surname(s) of the author(s) should be provided. The author's name or authors' names should be placed above the title of the paper and followed by the author's or authors' e-mail address(es). No academic titles should be included. If there is more than one author, their names and

e-mail addresses should start on a new line. A footnote is inserted by the author's name containing the author's affiliation.

Radovi may contain only one paper by an author, regardless if another may be authored or co-authored.

Also, the author of an article may include up to 20% of their own books and/or papers in the literature list.

Summary

The length of the summary should be between 200 and 250 words. The summary should be written in Bosnian, Croatian, or Serbian, or in one of the world's languages and accompanied by a translation into English. The aim of the summary should be to give an insight into the relevance of the topic, the hypothesis, the aim of the research, the methodology used and the results obtained. It is in the interest of the author(s) to include in the summary the terms (descriptors) often used for citation indexing.

Key words

A maximum of 10 key words, important for shortcut identification and classification of the content, should be listed below the summary. The equivalent key words in English should also be provided.

Citation style

The Harvard citation style is the preferred referencing style.

Peer review

All manuscripts are subject to double-blind peer review, with the exception of book reviews, scholarly reflections and critical reviews. Based on the reviews, the Editorial Board decides to accept the manuscript in its original version, to request further reviews, to expect corrections of the manuscript or to reject the manuscript.

Manuscripts are categorized as:

- Original scientific paper
- Scientific review article
- Professional paper
- Review.

Author's responsibilities

The author is fully responsible for the content of the paper and citing the information published earlier. By submitting the manuscript, the author confirms that the paper accepted for publication in *Radovi* has not been submitted to any other journal, or has not been published earlier, and has been accepted for publication by co-authors (if any). The author will state in the introduction (or footnotes) if the paper is part of another publication (doctoral dissertation, research study, etc.). With the author's consent, the Editorial Board may intervene in the original text upon the reviewers' request or in case that such modifications are necessary in order for the paper to adhere to professional, lexical or technical requirements of *Radovi*. While acknowledging the rights of the authors and the publisher, the contributions published in *Radovi* and its e-editions may be used without special permission for personal or educational purposes.

The author(s) are required to sign the author's declaration, confirming the originality of the submitted manuscript.

Editorial Board and proofreading

The Editorial Board will send all papers to be proofread and, as a rule, inform the author(s) regarding the necessary corrections.

HARVARD CITATION STYLE GUIDELINES

Books

Surname, author initial(s), year. Title of the book: subtitle. Issue (only in case of a first-time issue). Place of publishing: publisher.

Single author

Blair, D. C., 1990. *Language and Representation in Information Retrieval*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers.

Two authors

Blažević, D., Hodak, V., 2001. *Upute za katalogizaciju omeđenih publikacija i nizova publikacija*. 2. dop. izd. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

More than four authors

Levine, D. M. et al., 2004. *Statistics for Managers Using Microsoft Excel*. 4th ed. Upper Saddle River: Prentice Hall.

Edited book

Surname, initial(s) ed., year. Title of the book: subtitle. Issue (only in case the book has previously been published). Place of publishing: publisher.

Keene, E. ed., 1988. *Natural language*. Cambridge: University of Cambridge Press.

Scientific and professional papers in proceedings and collections of papers

Surname, initial(s), year. Title of the paper: subtitle. In: Surname, initial(s) ed. Title of the proceedings: subtitle. Place of publishing: publisher, pp. from – to.

Afrić, V., 2002. "Informacijske tehnologije i društvo". U: Tkalac, S., Lasić-Lazić, J. ur. Zbornik radova *Težakovi dani*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, str. 7–21.

Electronic book

Surname, initial(s) of the author(s), year. Title: subtitle. [medium]. Edition. Place of publishing: publisher. Available at: webpage: [date of access].

Fishman, R., 2005. *The rise and fall of suburbia*. [e-book]. Chester: Castle Press. Available at: <http://libweb.anglia.ac.uk> / E-books: [3. 3. 2007].

Article in a journal

Surname, initial(s) of the author(s), year. Title of the article: subtitle. Journal title. Volume (number), pages.

Milas-Bracović, M., Barany, I. i Boras, D., 1986. "Zastupljenost ključnih riječi iz naslova i teksta članka u njegovom autorskom sažetku". *Informatologia Jugoslavica*, 17 (3–4), str. 243–265.

Article in an electronic journal

Surname, initial(s) of the author(s), year. Title of the article. Journal title. [medium]. Volume (number), pages. Available at: webpage: [access date].

Baker, T., 2002. "A Grammar of Dublin Core". *D-Lib Magazine*. [online], 6 (10). Available at: <<http://www.dlib.org/dlib/october00/baker/10baker.html>> [21. 11. 2011].

Newspaper article

Surname, initial(s) of the author(s), year. Article title: subtitle. Name of the newspapers. Date. Pages.

Slapper, G., 2005. "Corporate manslaughter, new issues for lawyers". *The Times*, 3 Sep., pp. 4–5.

Conference paper

Surname, initial(s) of the author(s), year. Full title of the conference paper. In: Surname, initial(s) of the editor(s), ed. or organization name, Full name of the conference. Place of the conference, date. Place of publishing: publisher.

Brown, J., 2005. "Evaluating surveys of transparent governance". In: UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs), 6th Global forum on reinventing government: towards participatory and transparent governance. Seoul, Republic of Korea 24-27 May 2005. New York: United Nations.

Bachelor and master's thesis, doctoral dissertations

Surname, initial(s) of the author(s), year. Title: subtitle. Master's thesis. Place of publishing: publisher.

Richmond, J., 2005. *Customer expectations in the world of electronic banking: a case study of the Bank of Britain*. Ph. D. Anglia Ruskin University.

Webpages

Surname, initial(s) of the author(s). (year of publishing). Title: subtitle [online]. Place of publishing: publisher (publisher in the traditional sense, or an organization responsible for webpage maintenance). Available at: URL [date of access].

Holland, M., 1996. Harvard System [online]. Poole: Bournemouth University. Available at: <http://www.bournemouth.ac.uk/service-depts/lis/LIS_Pub/harvardsys.html> [6. 12. 1996]

KONTAKT PODACI AUTORA/AUTORICA

Enisa Bajraktarević

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
enisa.bajraktarevic@ff.unsa.ba

Amela Ljevo-Ovčina

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
amela.ljevo-ovcina@ff.unsa.ba

Selma Đuliman

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
selma.djuliman@ff.unsa.ba

Biljana Oklopčić

Filozofski fakultet Osjek
Osjek, Hrvatska
boklopacic@ffos.hr

Minka Džanko

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
minka.dzanko@ff.unsa.ba

Amina Šiljak-Jesenković

Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
asiljakjesenkovic@gmail.com

Azra Hodžić-Čavkić

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
azra.hodzic-cavkic@ff.unsa.ba

Alma Sokolija

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
alma.sokolija@gmail.com

Zenaida Karavdić

Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
zenaidameco@yahoo.com

Ulvija Tanović

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
ulvija.tanovic@ff.unsa.ba

Mehmed Kardaš

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
mehmed.kardas@ff.unsa.ba

